

**DİVÂN-I ŞEMS'DE DİNÎ VE MİTOLOJİK
ŞAHSİYETLER**

Rabia ARAS

**Yüksek Lisans Tezi
Fars Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Doç. Dr. Yasemin YAYLALI
2024
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FARS DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Rabia ARAS

DİVÂN-I ŞEMS'DE DİNÎ VE MİTOLOJİK ŞAHSİYETLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Yasemin YAYLALI

ERZURUM-2024

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum " DİVÂN-I ŞEMS'DE DİNÎ VE MİTOLOJİK ŞAHSİYETLER" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

26.01.2024

Rabia ARAS

Aslı Islak İmzalıdır

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internette paylaşılmaması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Yasemin YAYLALI danışmanlığında, Rabia ARAS tarafından hazırlanan bu çalışma 26 / 01 / 2024 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Asuman GÖKHAN

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Yasemin YAYLALI

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Berna KARAGÖZOĞLU

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1
MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ	1
I. HAYATI	1
II. ESERLERİ	3

BİRİNCİ BÖLÜM

DİVÂN-I ŞEMS'TE DİNÎ ŞAHSİYETLER

1.1. PEYGAMBERLER.....	5
1.1.1. Hz. Âdem.....	5
1.1.1.1. Hz. Âdem'in Toprakdan Yaratılması	6
1.1.1.2. Meleklerin Hz. Âdem'e Secde Etmesi Fakat İblisin Secde Etmemesi	7
1.1.1.3. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ	8
1.1.1.4. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın Cennette Yasaklanan Meyveden Yiyip Kovulmaları	9
1.1.1.5. Hz. Âdem'in Tövbesi.....	10
1.1.1.6. Hz. Âdem'in İlk İnsan Olması ve İnsanlığın Onun Soyundan Gelmesi ...	10
1.1.2. Hz. Circîs.....	11
1.1.3. Hz. Dâvûd.....	12
1.1.3.1. Hz. Dâvûd'un Câlût'u Öldürmesi.....	13
1.1.3.2. Hz. Dâvûd'un Hükümdarlığı	14
1.1.3.3. Hz. Dâvûd'un Demiri Eritmesi.....	14
1.1.3.4. Hz. Dâvûd'un Sesinin Güzelliği	15
1.1.3.5. Hz. Dâvûd'un Gözyaşları	16
1.1.3.6. Hz. Dâvûd'un İsminin Geçtiği Diğer Beyitler.....	17
1.1.4. Hz. Eyyûb	17
1.1.4.1. Hz. Eyyûb'un Hastalığı	18
1.1.4.2. Hz. Eyyûb'un Sabrı	19
1.1.4.3. Hz. Eyyûb'un Sağlığına Kavuşması	19

1.1.5. Hz. Hızır	21
1.1.6. Hz. İbrâhim.....	26
1.1.6.1. Hz. İbrâhim'in Parmağını Emmesi	27
1.1.6.2. Hz. İbrâhim'in Rabbini Araması	27
1.1.6.3. Hz. İbrâhim ve Nemrud	28
1.1.6.4. Hz. İbrâhim'in Putları Yıkması	29
1.1.6.5. Hz. İbrâhim'in Ateşe Atılması.....	30
1.1.6.6. Allah'ın Hz. İbrâhim'e Kuşlarla Mesaj Vermesi.....	31
1.1.6.7. Hz. İbrâhim'in Konuklarını Ağırlaması	32
1.1.6.8. Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi İnşa Etmesi.....	32
1.1.6.9. Hz. İbrâhim'in İsmi Geçtiği Diğer Beyitler.....	33
1.1.7. Hz. İdrîs	34
1.1.8. Hz. İlyâs.....	35
1.1.9. Hz. Îsâ.....	36
1.1.9.1. Hz. Meryem'in Hz. Îsâ'ya Hamile Kalması ve Hz. Îsâ'nın Kundakta Konuşması	38
1.1.9.2. Hz. Îsâ'nın İnsanlara Şifa Vermesi:.....	39
1.1.9.3. Hz. Îsâ'nın Ölülerini Diriltmesi	40
1.1.9.4. Hz. Îsâ'nın Allah Tarafından Göğe Yükseltilmesi	40
1.1.9.5. Hz. Îsâ'nın Kıyamet Gününde Gökten İneceği İnancı ve Mesih.....	41
1.1.9.6. Hz. Îsâ ve Eşek	42
1.1.9.7. Hz. Îsâ'nın Boya Küpü	43
1.1.9.8. Hz. Îsâ ve Ekmek-Şarap Hikâyesi	43
1.1.9.9. Hz. Îsâ'nın İsmi Geçtiği Diğer Beyitler.....	44
1.1.10. Hz. İshak.....	44
1.1.11. Hz. İsmâil	45
1.1.12. Hz. Lokman	46
1.1.13. Hz. Lût.....	47
1.1.14. Hz. Muhammed (s.a.s)	48
1.1.14.1. Hz. Muhammed'in (s.a.s) Nuru	52
1.1.14.2. Hz. Muhammed'in (s.a.s) Hırkası.....	53
1.1.14.3. Hz. Muhammed'in Mi'raca Yükselmesi	53

1.1.14.4. Hz. Muhammed'in (s.a.s) Hannâne Direğinde Vaaz Vermesi	54
1.1.14.5. Hz. Muhammed'in (s.a.s) Ayı İkiye Yarması Mucizesi.....	55
1.1.14.6. Hz. Muhammed'in (s.a.s) Mağaraya Sığınması	55
1.1.14.7. Hz. Muhammed'in (s.a.s) Hadisleri.....	56
1.1.15. Hz. Mûsâ	57
1.1.15.1. Hz. Mûsâ'ya Görünen Ateş	59
1.1.15.2. Hz. Mûsâ'nın Allah'la Konuşması	60
1.1.15.3. Hz. Mûsâ'nın Asası	62
1.1.15.4. Hz. Mûsâ ve Yed-İ Beyzâ.....	63
1.1.15.5. Hz. Mûsâ ve Firavun	63
1.1.15.6. Hz. Mûsâ'nın Denizi Yarması	65
1.1.16. Hz. Nûh	65
1.1.16.1. Hz. Nûh'un Duası	66
1.1.16.2. Hz. Nûh'un Gemisi.....	67
1.1.16.3. Hz. Nûh ve Tufan	68
1.1.16.4. Hz. Nûh'un Ömrü	69
1.1.16.5. Hz. Nûh'un İsminin Geçtiği Diğer Beyitler	70
1.1.17. Hz. Sâlih	71
1.1.18. Hz. Süleyman	72
1.1.18.1. Hz. Süleyman'ın Hükümdar Olması:	73
1.1.18.2. Hz. Süleyman'ın Yüzüğü-Mührü	74
1.1.18.3. Hz. Süleyman'ın Karıncayla Diyalogu.....	75
1.1.18.4. Hz. Süleyman'ın Kuşlarla Konuşması ve Hüdhdü Kuşu.....	76
1.1.18.5. Hz. Süleyman ve Belkıs.....	77
1.1.19. Hz. Yahyâ.....	78
1.1.20. Hz. Yakûb ve Hz. Yûsuf	80
1.1.20.1. Hz. Yûsuf'un Yüzünün Güzelliği	82
1.1.20.2. Hz. Yûsuf'un Rüyası/Rüya Yorumculuğu.....	83
1.1.20.3. Hz. Yûsuf'un Kenanlı Oluşu	84
1.1.20.4. Hz. Yûsuf'un Kardeşleri.....	85
1.1.20.5. Hz. Yûsuf'un Kuyuya Atılması	86
1.1.20.6. Hz. Yûsuf ve Kurt.....	87

1.1.20.7. Hz. Yûsuf'un Köle Olarak Satılması	89
1.1.20.8. Hz. Yûsuf'un Mısırlı Oluşu	90
1.1.20.9. Hz. Yûsuf'un Gömleği/ Gömleğinin Kokusu.....	91
1.1.20.9.1. Hz. Yûsuf'un Gömleği.....	92
1.1.20.9.2. Hz. Yûsuf ve (Gömleğinin) Kokusu	93
1.1.20.10. Hz. Yûsuf ve Züleyha	93
1.1.20.11. Hz. Yûsuf'un Zindana Atılması.....	94
1.1.20.12. Hz. Yûsuf'un Kardeşi Bünyâmin'i Yanına Alması:.....	95
1.1.20.13. Hz. Yakûb'un Oğluna Olan Hasreti ve Kavuşması	96
1.1.20.14. Hz. Yûsuf'un İsminin Geçtiği Diğer Beyitler.....	98
1.1.21. Hz. Yûnus	98
1.1.22. Hz. Zülkarneyn	100
1.2. DÖRT HALİFE	101
1.2.1. Hz. Ebû Bekir	101
1.2.1.1. Hz. Ebû Bekir'in İsminin Geçtiği Diğer Beyitler	103
1.2.2. Hz. Ömer	104
1.2.3. Hz. Osman	106
1.2.4. Hz. Ali	107
1.3. DİĞER DİNÎ ŞAHSİYETLER	110
1.3.1. Ashâb-ı Kehf	110
1.3.2. Âzer	112
1.3.3. Bâyezîd-i Bestâmî	113
1.3.4. Ca'fer-i Tayyâr	115
1.3.5. Cüneyd-i Bağdâdî.....	116
1.3.6. Ebû Cehil.....	117
1.3.7. Ebû Hureyre	119
1.3.8. Ebû Leheb.....	120
1.3.9. Hallâc-ı Mansûr	121
1.3.10. Hasan- Hüseyin	125
1.3.11. Hüsameddin Çelebi	127
1.3.12. İbrâhim b. Edhem	128
1.3.13. Kârûn	129

1.3.14. Yezîd	132
---------------------	-----

İKİNCİ BÖLÜM

DİVÂN-I ŞEMS'TE MİTOLOJİK ŞAHSİYETLER

2.1. CEM VEYA CEMŞİD	134
2.2. FERÎDUN	135
2.3. HÜSREV-ŞÎRÎN-FERHAD	137
2.4. LEYLÂ İLE MECNÛN	140
2.5. MAHMUD İLE AYAZ	144
2.6. RÜSTEM.....	146
2.7. VÂMIK İLE AZRÂ	148
2.8. VÎS VE RÂMÎN	150
SONUÇ.....	152
KAYNAKÇA	159
DİZİN	168
ÖZGEÇMİŞ.....	172

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİVÂN-I ŞEMS'DE DİNÎ VE MİTOLOJİK ŞAHSİYETLER

Rabia ARAS

Danışman: Doç. Dr. Yasemin YAYLALI

2024, 172 sayfa

Jüri: Doç. Dr. Yasemin YAYLALI

Doç. Dr. Asuman GÖKHAN

Doç. Dr. Berna KARAGÖZLÜ

İran edebiyatının büyük şairlerinden olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, hicrî 604/1207 yılında Belh'te dünyaya gelmiştir. İlk öğrenimini zamanın büyük âlimlerinden olan babası Bahâeddin Vele'den almıştır. Babasının vefatından sonra önce Seyyid Burhaneddin'e sonra da Şems-i Tebrîzî'ye intisap etmiştir. Şems'le tanıştıktan sonra ona karşı duyduğu derin sevgi zamanla Mevlânâ'yı büyük bir şair ve mutasavvıf haline getirmiştir. Türk ve dünya edebiyatında da önemli ölçüde yeri olan Mevlânâ'nın önem arz eden eserlerinden birisi de *Dîvân-ı Şems*'tir. Söz konusu çalışmada bu eserdeki gazeller incelenmiş, dinî ve mitolojik şahsiyetler ayrıştırılmıştır. Şahsiyetler hakkında kısa bilgi verildikten sonra beyitler Farsçadan Türkçeye çevrilmiş ve açıklaması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gazel, Dinî, Mitolojik, Karakter, Şiir.

ABSTRACT

MASTER THESIS

**RELIGIUS AND MYTHOLOGICAS FIGURES IN
DIWAN-E SHEMS**

Rabia ARAS

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Yasemin YAYLALI

2024, 172 pages

Jury: Assoc. Prof. Dr. Yasemin YAYLALI

Assoc. Prof. Dr. Asuman GÖKHAN

Assoc. Prof. Dr. Berna KARAGÖZLÜ

One of the greatest poets in Persian literature, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, was born in Balkh in 604/1207 AH. One of the greatest Islamic savants of his day, his father Bahâeddin Veled, was the one who taught him his first education. After the death of his father, he was initiated first to Seyyid Burhaneddin and then to Shams-i Tabrîzî. After meeting Shams, Mevlânâ's deep love for him turned him into a great poet and Sufi. One of the important works of Mevlânâ, who has an important place in Turkish and world literature, is Dîvân-ı Shams. In this study, the ghazals in this work are analyzed and religious and mythological personalities are separated. After giving brief information about the personalities, the couplets are translated from Persian into Turkish and explained.

Keywords: Ghazel, Religious, Mithological, Figures, Poem.

ÖNSÖZ

Tasavvufa büyük ölçüde yön veren Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Belh'te dünyaya gelmiştir. Çeşitli şeyhlerden ilim tahsili yapan Mevlânâ, son olarak Şem-s Tebrîzî'ye intisap etmiştir. Şems'ten sonra hayatı değişmiş ve aşkla sema yapmaya başlamıştır. Her ne kadar şair olmadığını söylese de müritlerine sohbetleri sırasında gönül yangınına ifade etmek için şiirlere başvurmuştur. Yeri gelmiş Mecnûn olup aşkından çöllere düşmüş; yeri gelmiş Âzer gibi putlara tapmış, yeri gelmiş Yûsuf (a.s) gibi kuyuya düşmüştür. O, şiirlerini daha güçlü kılmak adına çeşitli yerlerde ayet ve hadislerden yararlanmıştır. Mutasavvıf bir şair olmasının yanı sıra, astronomi ve felsefeyle de ilgilenerek gazellerinde yer vermiştir.

Mevlânâ, tasavvufî görüşlerini yansıtan şiirlerini aktarırken müridleri onun söylediklerini not almış ve Mevlânâ'nın vefatından sonra bir araya getirerek onun, *Dîvân-ı Şems* adlı eserini ortaya çıkarmışlardır.

Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Şems* adlı manzum eseri Abdülbâki Gölpınarlı (1900-1982) tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Söz konusu çalışmada Gölpınarlı'nın çevirisinden büyük oranda yararlanılmakla birlikte gazeller tarafımızca değerlendirilip çevrilmiştir. Eserde yer alan dinî ve mitolojik karakterler tespit edilerek kullanım açısından incelenmiştir.

Çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Mevlânâ'nın hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Birinci bölümde, dinî şahsiyetler üç ana gruba ayrılmıştır. Bunlar; peygamberler, dört halife ve diğer dinî şahsiyetlerdir. İkinci bölümde ise mitolojik şahsiyetlere yer verilmiştir.

Peygamberler, diğer dini şahsiyetler ve mitolojik karakterler alfabetik sıraya göre dizilmiş fakat dört halife konu bütünlüğü bozulmaması amacıyla kronolojik sıraya göre dizilmiştir.

Bu çalışmayı oluşturmamda bana ışık tutan ve desteklerini bir an olsun eksik etmeyen çok değerli danışman hocam sayın Doç. Dr. Yasemin YAYLALI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ

I. HAYATI

İran ve Türk edebiyatının büyük şair ve mutasavvıflarından olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 6 Rebîülevvel 604/30 Eylül 1207 yılında, bugünkü Afganistan sınırları içerisindeki Belh şehrinde dünyaya gelmiştir (Safâ, 1372 hş: 451). Asıl adı Celâleddîn Muhammed Belhî'dir (Mevlânâ, 1392 hş: 5). Mevlânâ unvanı efendimiz anlamına gelip onu yüceltmek amacıyla sonradan söylenmiştir (Öngören, 2004: 441).

Mevlânâ'nın babası, zamanın meşhur âlimlerinden olan Bahâeddin Veled'dir. Kendisine âlimlerin padişahı anlamına gelen "sultanü'l-ulemâ" unvanının Hz. Muhammed (s.a.s) tarafından verildiği hakkında çeşitli menkıbeler bulunmaktadır (Sultan Veled, 2017: 247). Moğol istilasını sırasında henüz beş yaşında olan Mevlânâ, ailesiyle birlikte Belh'ten ayrılmış, önce Bağdat'a sonra da Şam yoluyla Anadolu'ya gelmiş ve Konya'ya yerleşmişlerdir (Eflâkî, 1973: I/114-121).

Bahâeddin Veled 628/1231 yılında müderrislik yaptığı sırada vefat etmiştir (Eflâkî, 1973: I/37). İlk tahsilini Bahâeddin Veled'den alan Mevlânâ, babasının vefatı sırasında henüz 24 yaşındadır. Babasının ölümünden kısa süre sonra, Bahâeddin Veled'in müridi olan Seyyid Burhaneddin'e intisap etmiştir (Safâ, 1372 hş: 452-453). Seyyid Burhaneddin onu ilim tahsili için Halep ve Şam'a göndermiştir (Gölpınarlı, 2020: XLIII). Arapça, fıkıh, hadis, kelam ve tefsir ilimlerini öğrenen Mevlânâ (Sipehsâlâr, 2020: 30), eğitimini tamamlayıp Konya'ya döndükten bir süre sonra hocası Seyyid Burhaneddin'i h. 638/1241 yılında kaybetmiştir. Onun vefatından sonra Mevlânâ, beş yıl boyunca kimseye intisap etmemiştir (Safâ, 1372 hş: 453). Daha sonra, Mevlânâ'ya derin anlamlar yükleyecek olan Şems-i Tebrîzî'ye intisap etmiştir.

Şems-i Tebrîzî, tahminen 582/1186 yılında doğmuştur. Asıl adı Muhammed'dir. Babası, kumaş ustası bir tüccardır. Çeşitli yerleri gezdikten sonra günümüzde İran sınırları içerisinde olan Tebriz'e yerleşmiş ve Şems de burada dünyaya gelmiştir.

(Ceyhan, 2010: 511). Henüz çocuk yaşlarda melekleri gördüğünü söyleyen Şems, Ebû Bekir adında bir şeyhinin olduğunu da bildirmiştir (Eflâkî, 1973: II/123).

Eflâkî, *Menâkıbu'l Ârifîn*'de tarikat pîrlerinin, Şems'e "Kâmil-i Tebrîzî" ve seyyah bir derviş olduğu için "Şemseddîn-i Perende" (Uçan Şemseddin) dediklerini bildirmiştir (Eflâkî, 1973: II/77). Şems, bu yolculuğa âlimlerle tanışmak, çeşitli şeyhlerin sohbetlerine katılmak ve en önemlisi gerçek dostu bulmak amacıyla çıkmıştır. Bu yolculuğun son durağı Konya olmuş ve orada yolu Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile kesişmiştir (Ceyhan, 2010: 511-512). Şems'in Konya'ya 642/1244 yılında geldiği rivayet edilmiştir (Sipehsâlâr, 2020: 6).

Eflâkî, Mevlânâ ile Şems'in karşılaşmasını şu şekilde aktarmıştır: "Şems-i Tebrîzî Konya'ya geldiği zaman Şekerrizan Hanı'nda konaklamıştır. Mevlânâ müderrislik yaptığı medreseden talebeleriyle birlikte dönerken hanın karşısında Şems-i Tebrîzî ile karşılaşmıştır. Mevlânâ'yı gören Şems-i Tebrîzî; 'Muhammed (s.a.s) mi daha büyüktür yoksa Ebû Yezid mi?' diye sorar. Bunu üzerine Mevlânâ 'Allah'ın elçisi Muhammed Hazretleri (s.a.s), bütün yaratıkların en büyüğüdür. Burada Bâyezîd'in sözü mü olur?' diye cevap verir. Şems: 'O halde bu ne demektir? Peygamber (s.a.s) bu kadar büyüklüğü ile: 'Biz seni layık olduğu veçhile bilemedik' buyuruyor. Bâyezîd ise: 'Ben kendimi tenzih ederim, benim şanım ne kadar büyüktür. Ben sultanların sultanıyım' diyor,' der. Mevlânâ 'Bâyezîd'in susuzluğu bir yudum suyla dindi. Onun idrak testisi hemen doluverdi. Fakat Hz. Muhammed (s.a.s) müthiş bir susuzluk hastalığına tutulmuştu. Onun susuzluktan içi yanıyordu. Onun göğsü Allah tarafından açılmıştı. Bunun için susuzluktan dem vurdu ve her gün daha çok yakınlık istedi.' Bu cevabın üzerine Şems bayılmıştır. Mevlânâ, onu medresesine götürmüş ve kendine gelene kadar başında beklemiştir" (Eflâkî, 1973: II/79-80).

Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî'nin müridi olmuş ve ona derin bir sevgiyle bağlanmıştır. Bir iki yıl birlikte kalmış hatta Şems dışındaki herkesle ilişkisini kesmiştir. Mevlânâ'nın müridleri bu durumu kıskanarak çeşitli dedikodular çıkarmıştır. Bu dedikodulardan sonra Şems, Konya'dan ayrılıp Şam'a gitmiştir. Bu ayrılık Mevlânâ'yı derinden üzmüş ve iyice içine kapanmıştır. Mevlânâ'nın bu halini gören müridleri yaptıklarından pişman olmuş ve tövbe etmişlerdir. Daha sonra Mevlânâ, oğlu Sultan Veled'i, Şems'i davet

etmek için Şam'a göndermiş, bir süre sonra Sultan Veled, Tebrizli Şems ile birlikte Konya'ya geri dönmüştür. (Sultan Veled, 2017: 52-63).

Mevlânâ ve Şems tekrar bir araya geldikten sonra medreseden altı ay boyunca hiç çıkmamış ve derin sohbetlere dalmıştır. Odalarına Selahaddin Zerkûb ve Sultan Veled'den başka hiç kimse girmemiştir (Eflâkî, 1973: 131). Daha sonra, tövbe edip af dileyen müridler tekrar kıskaçlık edip söylenmeye başlamışlardır. Bunun üzerine Şems bir gün ansızın kayıplara karışmıştır. Mevlânâ, onu bulmak için iki kez Şam'a gitmiş fakat bulamamıştır. Şems'i kendisinde bulan Mevlânâ, aşkla şiirler söylemeye ve gece gündüz aralıksız semâ yapmaya başlamıştır (Sultan Veled, 2017: 66-84).

Ömrünün sonlarına doğru hastalıkla mücadele eden Mevlânâ, 672/1274 yılında ebediyete göçmüştür (Eflâkî, 1973 II/63). Cenaze törenine onunla aynı çağdan olan âlimler, hocalar, sûfiler, Musevîler, Hristiyanlar, papazlar ve hahamlar da katılmıştır. Müslüman olmayanlar kendi dinlerine özgü dualar etmiştir. Halk Müslüman olmayanları kovmak istese de onlar “Biz Mûsâ'nın sırrını ondan öğrendik. O güneşti güneş bütün dünyayı aydınlatır. Mevlânâ bir ekmeğe benzer, ekmekten kaçan aç var mıdır?” diyerek cenazesini terk etmemişlerdir Mevlânâ'nın naaşı, Konya'da, babası Bahâeddin Veled'in kabrinin ön tarafına defnedilmiştir (Gölpınarlı, 2020: LXV).

II. ESERLERİ

Mevlânâ'nın en önemli eseri *Mesnevi*'dir. Yaklaşık yirmi altı bin beyite sahip olan bu eser altı defterden oluşmaktadır (Eflâkî, 1973: II/86). Baştan sona remel bahriyle yazılan eser, ayet ve hadislerle örneklenmiştir (Safâ, 1372 hş: 461). İslamî eserlerin en önemlilerinden biri sayılan *Mesnevi*, tasavvufi konuları içermektedir (Öngören, 2004: 447).

Diğer eser olan *Fîhi Mâ Fîh*, Mevlânâ'nın müritlerine verdiği sohbetlerden oluşmaktadır. İçerisinde Arapça ve Farsça beyitler, bazı ayet ve hadislerin tefsiri, hikâyeler ve fıkralar yer almaktadır (Eflâkî, 1973: I/29). Mevlânâ'nın sağlığında oğlu Sultan Veled veya müritlerinden birinin yazdığı notlar, Mevlânâ vefat ettikten sonra bir araya getirilmiş ve *Fîhi Mâ Fîh* ortaya çıkmıştır (Demirci, 1996: 58).

Mevlânâ'nın sohbet ve vaazlarından oluşan bir diğer eser ise *Mecâlis-i Seb'a*'dır. Sohbetler sırasında aktardığı ayet ve hadislere, Senâî (ö. 525/1131 [?]) ve Attâr (ö.

618/1221) gibi şairlerin şiirlerine yer vermiştir. Sohbetlerde kendi şiirleri ve *Mesnevi*’de kullandığı hikâyelerinden de yararlanmıştır (Öngören, 2004: 447).

Mevlânâ’nın müelliflerine yazdığı mektuplarının bir araya getirilmesinden meydana gelen eseri de *Mektûbat*’tır. Ailesine ve zamanın yöneticilerine yazdığı mektupların da bulunduğu eserde, halkın ileri gelenlerinin kendisine danıştığı konulardan meydana gelen mektuplar yer almaktadır (Eflâkî; 1973: I/32).

Mevlânâ’nın manzum eserinden biri olan *Dîvân-ı Şems*, *Mesnevi*’den sonra gelen en önemli eserdir. *Dîvân-ı Kebîr* olarak da anılmaktadır. Mahlas olarak “Hamuş”, “Humuş”, “Şems, Tebrizli Şems” isimlerini kullanmıştır (Safâ, 1372 hş: 469). Gazellerinin bir kısmında Selahaddîn-i Zerkûb’a ithafen Selahaddîn ve Hüsâmeddin Çelebi mahlaslarını da kullanmıştır. Dîvanda Arapça ve Farsça gazel, rubai ve terciileri yer almaktadır (Öngören, 2004: 477).

BİRİNCİ BÖLÜM

DİVÂN-I ŞEMS'TE DİNÎ ŞAHSİYETLER

1.1. PEYGAMBERLER

1.1.1. HZ. Âdem

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem, melekler tarafından dünyadan getirilen bir avuç topraktan yaratılmıştır (Köksal, 2021:1/29-30). Melekler, Hz. Âdem'in yaratılmasına ilk başta karşı çıkmıştır. Allah, Hz. Âdem'e her şeyin adını öğrettikten sonra meleklerle eşyaların isimlerini söylemelerini buyurmuştur. Melekler hiçbir soruya cevap veremeyince Allah, Hz. Âdem'e dönmüş ve ona bildiklerini söylemesini emretmiştir. Hz. Âdem isimleri teker teker söyleyince melekler, Hz. Âdem'in kendilerinden üstün olduğunu anlamış ve ona secde etmişlerdir. Fakat İblis, kendisinin ateşten, Âdem'in (a.s) ise topraktan yaratıldığını bu yüzden Hz. Âdem'den daha üstün olduğunu söyleyerek kibirlenmiş, Allah'ın emrine karşı çıkmış ve secde etmemiştir (Çakan ve Solmaz, 2020: 31-33).

Bu olay Kur'an-ı Kerîm'de şöyle anlatılmaktadır; *“Hani Rabbin meleklere “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.” dediğinde onlar: “Orada fesat çıkaracak ve kanlar dökecek birini mi yaratacaksın? Halbuki biz seni övgüyle tesbih ve takdis ediyoruz” demişlerdir. Allah da onlara “Ben sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim” buyurmuştur. Allah, Âdem'e isimlerin tamamını öğretti, sonra da onları meleklerle gösterip: “haydi doğru söylüyorsanız bunların isimlerini bana haber verin” buyurdu. Melekler: “Seni tesbih ve her türlü noksanlıktan tenzih ederiz! Senin öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. Elbette her şeyi hakkıyla bilen, her hükmü ve işi hikmetli ve sağlam olan sensin!” dediler. Allah: “Ey Âdem, bunların isimlerini onlara söyle” dedi. Âdem isimleri onlara bildirince, Hak Teâlâ: “Size, göklerin ve yerin gaybını ben bilirim; ayrıca sizin açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilirim dememiş miydim?” buyurdu. Meleklerle “Âdem'e secde edin!” dediğimizde İblis dışındakiler derhal secdeye kapandı. İblis ise direnerek bundan kaçındı, kibirlendi ve kafirlerden oldu” (Bakara: 2/30-34).*

Hız. Âdem cennette tek başına bir hayat sürerken Allah ona tatlı bir uyku vermiş ve uyanana kadar Hız. Havvâ'yı, Âdem'in (a.s) kaburga kemiğinden yaratmıştır (Köksal, 2021:1/34).

Allah, Hız. Âdem ile Hız. Havvâ'nın yasaklı meyveden yememeleri şartıyla cennette istedikleri gibi yaşayabileceklerini buyurmuştur. Allah'a karşı gelip Hız. Âdem'e secde etmediği için cennetten kovulan İblis, yılanın dişleri arasında cennete girmiş ve önce Hız. Havvâ'yı sonra da onun aracılığıyla Hız. Âdem'i kandırmış ve Allah'ın yasakladığı meyveden yemelerine sebep olmuştur. Bunun üzerine Allah, onları cennetten kovarak yeryüzünde farklı yerlere göndermiştir. Dünyaya gönderildiklerinde Hız. Âdem ile Hız. Havvâ, hatalarını anlamış ve iki yüz yıl boyunca Allah'a tövbe ederek tekrar bir araya gelmeleri için dua etmişlerdir. Allah, onların tövbesini kabul etmiş ve birbirlerine kavuşmalarına izin vermiştir (Onay, 2020: 6-7).

Mevlânâ üç yerde Hız. Havvâ ile birlikte olmak üzere yaklaşık olarak elli altı yerde Hız. Âdem'e değinmiştir. Hız. Âdem'in topraktan yaratılması, meleklerin ona secde etmesi, ancak iblisin, Allah'ın emrine karşı çıkarak secde etmemesi, Hız. Havvâ'nın Hız. Âdem'den yaratılması ve ikisinin de şeytana uyarak cennetten kovulması gibi Kur'an'da da geçen hususlara temas etmiştir. Mevlânâ, Hız. Âdem kıssasına telmihte bulunurken nefse uymanın kötülüklerinden, peygamber bile olsa nefsin insanı her an ve her şekilde yoldan çıkaracak kadar güçlü olduğundan bahsetmiştir.

1.1.1.1. Hız. Âdem'in Topraktan Yaratılması

Yüce Allah, Hız. Âdem'i yaratırken meleklerle dünyadan bir avuç toprak getirmesini emretmiş ve toprağı balçık haline getirmiştir. Daha sonra Hız. Âdem'in cansız bedenine ruh üfleyerek ona can vermiştir. Altı yerde Hız. Âdem'in topraktan yaratılmasına değinen Mevlânâ, bazı yerlerde ismini doğrudan zikretmek yerine "balçıktan yaratılmış yüz" ifadesiyle Hız. Âdem'i kastetmiştir. Birkaç örnek¹:

¹ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 518, 753, 1125).

سازی ز خاکی سیدی بر وی فرشته حاسدی با نقد تو جان کاسدی پامال گشته مالها

Topraktan bir mübarek yarattın da melekler kıskandı onu

Senin nakdinden dolayı can kesada düşer mallar ayaklar altına alınır (Mevlânâ, 1384 hş: 3).

دمی کاندرد وجود آورد آدم را به یک لحظه از آن دم نیز بیزارم سر آن هم نمی‌دارم

Bir anda Âdem'i tek nefeste varlık âlemine getirdi

O nefesten de bıktım o da umurumda değil (Mevlânâ, 1384 hş: 581).

اهرم صورت گل دید و سرش سجده نکرد چوب رد بر سرش آمد که برو اهرمنی

Şeytan balçıktan yapılmış yüzü gördü ve başını secdeye götürmedi

Sen şeytansın git diye ret sopası başına indi (Mevlânâ, 1384 hş: 1167).

1.1.1.2. Meleklerin Hz. Âdem'e Secde Etmesi Fakat İblisin Secde Etmemesi

Allah, Hz. Âdem'i yarattıktan sonra meleklerle Âdem'e (a.s) secde etmesini emretmiştir. Fakat melekler bir nefse sahip olan ve balçıktan yaratılan Hz. Âdem'den daha üstün olduklarını söyleyerek secde etmek istememiştir. Daha sonra Allah, Hz. Âdem'e bildiklerini söylemesini emretmiş ve Âdem (a.s), Allah'ın öğrettiği her şeyi meleklerle bildirmiştir. Melekler, Hz. Âdem'in akılca onlardan daha üstün olduğunu anlayınca ona secde etmiştir. Fakat kibrine yenik düşen iblis, Hz. Âdem'e secde etmeyi reddetmiştir.

Mevlânâ yaklaşık on bir yerde meleklerin Hz. Âdem'e secde etmesine² ve İblis'in küfrüne³ değinmiş; Hz. Âdem'i temiz yaratılışlı insan oğluna benzetirken kötü huylu insanları da iblise teşbih etmiştir. Birkaç örnek:

آدم دگر بار آمده بر تخت دین تکیه زده در سجده شکر آمده سرهای نحن الصافون

Âdem bir kez daha gelmiş din tahtına kurulmuş

² Meleklerin secde etmesi: (Mevlânâ, 1384 hş: 79, 269, 575, 753).

³ İblisin küfrü: (Mevlânâ, 1384 hş: 86, 699, 794, 955).

“Saf saf dizildik” diyenlerin başları şükür secdesine indi (Mevlânâ, 1384 hş: 713).

بلیس وار ز آدم مبین تو آب و گلی مبین که در پس گل صد هزار گلزار

İblis gibi Âdem’i balçık görme

Balçığın ardında yüz binlerce gül bahçesi olduğuna bak (Mevlânâ, 1384 hş: 694).

عبرت از ابلیس گیرد آنک نسل آدم است کوبه استهزای آدم شد سیه روی قران

Âdem’in neslinden olan kişi iblisten ibret alır

Çünkü Âdem’le alay etti de yüzü karardı (Mevlânâ, 1384 hş: 791).

سجده کردند ملایک تن آدم را زود پرتو جان تو دیدند در آن جسم سنی

Melekler Adem’in bedenine çabucak secde ettiler

Çünkü o yüce bedende senin canının nurunu gördüler (Mevlânâ, 1384 hş: 1167).

1.1.1.3. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ

Mevlânâ, Hz. Âdem’in kaburga kemiğinden kendisine eş olarak yaratılmış olan Hz. Havvâ’ya tek başına yer vermemiş; onu bazen Hz. Âdem⁴ ile anarken bir yerde de İblis’le birlikte zikretmiştir.

Mevlânâ, genel anlamda insanın İblis’e yani nefesine karşı koyamamasının ne derece kötü sonuçlar doğuracağını ve elem yaratacağını, Hz. Havvâ’nın şeytana uymasından duyduğu pişmanlığı dile getirerek vurgulamıştır. Birkaç örnek:

رنگت ز بدانستی حوا اگر تنگت ز را خود ساختی سترون

Eğer Havvâ senin rengini (hileni) bilseydi

Utancından kendini kısır ederdi (Mevlânâ, 1384 hş: 147).

هزار صورت زاید چو آدم و حوا جهان پرست ز نقش وی او مصور نیست

Âdem ve Havvâ gibi binlerce şekil meydana gelir

Dünya onun tasvir ettikleriyle doludur (fakat) O tasvir edilmez (Mevlânâ, 1384 hş: 192).

⁴ Hz. Âdem’le birlikte anılması: (Mevlânâ, 1384 hş: 101, 191, 313, 616, 1226, 1272).

یک ساعت ار دو قبلکی از عقل و جان برخاستی این عقل ما آدم بدی این نفس ما حواستی

Bir an akıldan ve candan vazgeçip iki kibleye yönelseydi

Bizim bu aklımız Âdem olurdu şu nefsimiz ise Havvâ kesilirdi (Mevlânâ, 1384 hş: 985).

1.1.1.4. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın Cennette Yasaklanan Meyveden Yiyip Kovulmaları

Cennette sefa süren Hz. Âdem ve Hz. Havvâ, İblis'in fitnesiyle Allah'ın yasakladığı meyveden yemiştir. Bunun üzerine Yüce Allah onları cezalandırmak amacıyla cennetten kovmuştur. Böylece insanlığın dünyadaki serüveni başlamıştır.

Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın yediklerinin tam olarak ne olduğu belirtilmemiştir. Bu nedenle bazı kaynaklarda meyve olarak geçerken bazı kaynaklarda buğday başağı bazılarında ise tohum olarak nakledilmiştir (Kahraman, 2013: 199). Mevlânâ'nın gazellerinde de bu yiyecek farklılık göstermiştir. Mevlânâ yaklaşık on yerde⁵ Hz. Âdem'in Allah'ın yasakladığı yiyecekten yiyip cennetten kovulmasına değinmiştir. Birkaç örnek:

گل و آب در درنآمدی دل ایوان از آدم ور اسماستی از بالاتر او تقدیس با تدریس

Eğer Âdem gönül eyvanından inmeseydi

Onun takdisiyle tedris vermesi esmadan daha üstün olurdu (Mevlânâ, 1384 hş: 985).

آدم حق صفی جنت به داشت مقام مارآمیز بود که جنت زفتاد جدا

Allah dostu Âdem, cennet makamındaydı

Yılanla dostluk ettiğinden dolayı cennetten ayrıldı (Mevlânâ, 1384 hş: 487).

بریزد عاقبت کان خورد سنبل ز آدم داسی زخم ز ایمن وصالی سنبل تو

Âdem sonunda dökülen sümbülden bir tane yedi

Sen vuslat sümbülüsün orak darbesinden korunursun (Mevlânâ, 1384 hş: 1187).

⁵ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 92, 94, 119, 135, 718, 875, 1021, 1226).

1.1.1.5. Hz. Âdem'in Tövbesi

Cennetten kovulan Hz. Âdem ve Hz. Havvâ, dünyada birbirinden farklı yerlere gönderilmiştir. Hz. Âdem, Allah'ın emrine karşı geldiklerini anlayınca tövbe etmiştir. Tövbesi üzerine Hz. Havvâ'yla bir araya gelmiştir. Fakat pişmanlığı giderek artan Hz. Âdem, dünya hayatı son bulana kadar tövbe etmeye devam etmiştir. Mevlânâ, yaklaşık dört yerde⁶ Hz. Âdem'in tövbesine değinmiştir. Birkaç örnek:

منتظر هم گر نوحه هم مستضر آدم چو گلشن الامتان ذو الامتان ذو تقنطوا لا گفتشان چون

Gül bahçesi Âdem gibi çaresiz hem yas tutuyor hem bekliyor

Bütün sözü lütuf ve kerem sahibinden ümit kesmeyin lütuf ve kerem sahibinden
(Mevlânâ, 1384 hş: 718).

جنت به وارو کن توبه آدم چو کن رها را آدم زندان و چه

Âdem gibi tövbe et ve cennete dön

Bırak gitsin şu Âdemoğullarını (Mevlânâ, 1384 hş: 764).

پی رضای تو آدم گریست سیصد سال که تاز خنده وصلش گشاده گشت دهن

Âdem senin rızanın peşinde üç yüz yıl ağladı

Sonunda vuslata ermenin gülüşünden ağzı açıldı (Mevlânâ, 1384 hş: 837).

1.1.1.6. Hz. Âdem'in İlk İnsan Olması ve İnsanlığın Onun Soyundan Gelmesi

Hz. Âdem, dünyada Hz. Havvâ ile buluştuktan sonra evlat sahibi olmuş ve insanlığın neslinin çoğalmasına sebep olmuştur (Bolay, 1988: 363). Bu nedenle Hz. Âdem ve Hz. Havvâ, insanlığın atası olarak nitelendirilmiştir (Şemîsâ, 1375 hş: 65). Mevlânâ, gazellerinde insanlığın başlangıcından kendi dönemine kadar olan süreyi anlatmak için “Âdem'in devri” nitelemesi yapmıştır⁷. Ayrıca Hz. Âdem'in soyundan gelen insan oğlundan bahsederken de “Âdem'in nesli veya Âdemoğulları” şeklinde ibareler kullanmıştır⁸. Birkaç örnek:

⁶ Diğer örnek: (Mevlânâ, 1384 hş: 765).

⁷ Âdem'in devri: (Mevlânâ, 1384 hş: 924).

⁸ Âdem'in nesli veya Âdemoğulları: (Mevlânâ, 1384 hş: 214, 262, 614, 921).

ز دور آدم تا دور اعور دجال چو جان بنده نبودست جان سپرده تو را

Âdem zamanından tek gözlü Deccal'ın devrine kadar

Sana (benim gibi) canını feda eden biri yoktur (Mevlânâ, 1384 hş: 98).

ز مشرقست و ز خورشید نور عالم را ز آدمست در و نسل و بچه حواری

Dünyaya ışık doğudan ve güneşten gelir.

İnsanlığın nesli Âdem'den ve Havvâ'dan gelir (Mevlânâ, 1384 hş: 100).

ای که در خوابت ندیده آدم و ذریتش از کی پرسم وصف حسنت از همه پرسیده گیر

Seni ne Âdem rüyasında gördü ne de zürriyeti

Güzelliğini kimden sorayım (zaten) herkese sormuşum. (Mevlânâ, 1384 hş: 426).

1.1.2. Hz. Circîs

Hakkında çok fazla malumat bulunmamakla birlikte Filistinli olduğu ve dinine bağlı bir Hristiyan olduğu bilinmektedir. Kendisinin peygamber olduğu kesin olarak bilinmese de tebliğ yolunda çeşitli mucizeler göstermiştir (Tümer, 1993: 26). Bir gün Hz. Circîs, diğer kralların zulmünden kurtulmak için Musul kralının yanına gitmiştir. Kralın, halkı puta tapmaya zorladığını ve tapmayanlara zulmettiğini görünce onu doğru yola çağırmıştır. Fakat kral kabul etmemiş aksine Hz. Circîs'e işkence yapmıştır. Şiddetli işkencelere maruz kalan Circîs (a.s), Allah tarafından “Git doğru yolda savaş ve sabret. Kral seni dört defa öldürecek. Her defasında ruhunu sana geri vereceğim. En sonunda seni mükafatlandıracağım” şeklinde müjdelenmiştir. Yedi yıl boyunca Allah yolunda savaşan Hz. Circîs, türlü işkencelere maruz kalmış, başı vücudundan ayrılmış, aslanların önüne atılmış, açlık ve susuzlukla sınanmıştır. Defalarca kez öldürülmüş fakat tekrar dirilmiştir. Sonunda Circîs (a.s), “Allah’ım dünya sıkıntılarımdan kurtulacağımı vadettiğin gün geldi. Fakat benim ruhumu alırken bu kibirli kavme karşı intikamını indir” diye dua etmiştir. Üzerine ateşler yağın kavim son bir öfkeyle Hz. Circîs’i kılıçlarıyla öldürmüştür (Taberî, 2021: 404-418).

Mevlânâ yaklaşık dört yerde Circîs’ten (a.s) bahsetmiştir. İlahî aşk şarabından içip ebedî sevgiliye tam bir sadakatle bağlanan ve onun yolunda her şeyi göze alan âşık için

çektiği sıkıntıların hatta bu uğurda canını bile vermenin bir önemi olmadığına değinirken Circîs'in (a.s) şehit edilmesine telmihte bulunmuştur. Örnekler:

چه ریخت ساقی تقدیس بر سر جرجیس که غم نخورد و نترسید ز آتش کفار

Kutsayıcı sâkî Circîs'in başına (şarabı) dökünce

Ne gam üzüldü ne de kafirlerin ateşinden korktu (Mevlânâ, 1384 hş: 456).

کو حلق اسماعیل تا از خنجرت شکری کند جرجیس کو کز زخم تو جانی سپارد هر زمان

Hançerine şükreden İsmail'in boğazı nerede

Senin açtığın yaralarla her an can veren Circîs nerede (Mevlânâ, 1384 hş: 726).

جرجیس رسد کو هر نفسی نو کشته شود در کشور من

Circîs her nefeste benim ülkemde yeniden öldürülür (Mevlânâ, 1384 hş: 842).

همچو جرجیس شود کشته عشقش صد بار یا چو اسحاق شود بسمل از آن خنجر او

Circîs gibi yüz kere O'nun aşkıyla ölür

Ya da İshak gibi onun hançeriyle boğazlanır (Mevlânâ, 1384 hş: 894).

1.1.3. Hz. Dâvûd

Hz. İbrâhim'in soyundan gelen Hz. Dâvûd (Taberî, 2021: 483), İsrailoğullarına gönderilmiş bir peygamberdir (Harman, 1994: 21). Kendisine dört büyük kitaptan birisi olan Zebur gönderilmiştir (Çakan ve Solmaz, 2020: 197).

Peygamber olmasının yanı sıra hükümdarlığıyla da bilinen Hz. Dâvûd, hüküm sürdüğü yıllarda kılık değiştirip insanların içine girmiş ve onlara kendisi hakkında sorular sormuştur. Sürekli övgü alan Dâvûd (a.s), bir gün yine halkın arasına karışıp sorular sorduğu sırada insan bedeninde bir meleğe kendisinin nasıl bir hükümdar olduğunu sorunca “O çok iyi bir adamdır ama ev halkına devletin mallarından yediriyor” cevabını almıştır. Bunun üzerine Hz. Dâvûd, Allah'a evini geçindirebilsin diye bir geçim kaynağı bulmasında kendisine yardım etmesi için dua etmiştir. Allah, duasına karşılık olarak Hz. Dâvûd'a demiri bir mum gibi eritip şekillendirebildiği bir

özellik bahşetmiştir. Artık zamanının bir kısmını hükümdarlık yaparak bir kısmını da demirden zırhlar yapıp ailesini geçindirerek sürdürmüştür (Köksal, 2021: 2/ 185-189).

Dâvûd'un (a.s) şiirlere konu olan bir diğer özelliği de dağların ve kuşların da eşlik edecek kadar eşsiz güzellikte bir sese sahip olmasıdır (Taberî, 2021: 484). O, Zebur'u okumaya başladığı zaman etrafında bulunun vahşi hayvanların da yanına gelip onu dinlediği rivayet edilmiştir (Çakan ve Solmaz, 2020: 196).

Mevlânâ yaklaşık yirmi dört yerde Hz. Dâvûd'a değinmiştir. Dâvûd'un (a.s) demiri eliyle eritmesi, Tâlût ve Calût'un kavgası, sesinin güzelliği ve kendisine gönderilen kitap olan Zebur'dan bahsederek kıssaya telmihte bulunmuştur.

1.1.3.1. Hz. Dâvûd'un Câlût'u Öldürmesi

İsrailoğulları'nın ileri gelenleri, Hz. Mûsâ'dan sonra gelen bir peygamberden kendilerine hak din uğruna savaşması için bir kral tayin etmesini söylemiş, o da Allah'ın seçtiği Tâlût'u görevlendirmiştir. Tâlût, kafir ve bir o kadar da güçlü olan Câlût'un ordusuyla savaşmaya başlamıştır. Tâlût'un ordusu bir zaman sonra bu güçlü topluluğa karşı yenik düşmeye başlayınca içerisinde Hz. Dâvûd'un da bulunduğu ordu, Allah'a dua etmiştir. Daha sonra Hz. Dâvûd, Câlût'un karşısına geçerek onu öldürmüştür (Kurt, 2010: 552). Bu olay Kur'an-ı Kerîm'de de şu şekilde aktarılmıştır: *"Tâlût askerlerle beraber (cihad için) ayrılınca: Biliniz ki Allah sizi bir ırmakla imtihan edecek. Kim ondan içerse benden değildir. Eliyle bir avuç içen müstesna kim ondan içmezse bendendir, dedi. İçlerinden pek azı müstesna hepsi ırmaktan içtiler. Tâlût ve iman edenler beraberce ırmağı geçince: Bugün bizim Câlût'a ve askerlerine karşı koyacak hiç gücümüz yoktur, dediler. Allah'ın huzuruna varacaklarına inananlar: Nice az sayıda bir birlik Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir, dediler. Câlût ve askerleriyle savaşa tutuştuklarında: Ey Rabbimiz! Yüreğimizi sabırla doldur; bize direnme gücü ver; kâfir kavme karşı bize yardım et, dediler. Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler. Davud da Câlût'u öldürdü"* (Bakara: 1/249-251).

Mevlânâ gazellerinde sadece bir yerde Tâlût ve Câlût'un kavgasına ve Hz. Dâvûd'un Câlût'u öldürmesine değinmiştir:

ان جـالوت بـارز الطـالوت ان داود قـدروا فـى السـرد

Tâlût Câlût'la savaşı

Dâvûd'la soyu da ince ve kalın zırh ördü (Mevlânâ, 1384 hş: 389).

1.1.3.2. Hz. Dâvûd'un Hükümdarlığı

Hz. Dâvûd'a Câlût'u öldürdükten sonra hem hükümdarlık hem de nübüvvet verilmiştir (Harman, 1994: 22).

Mevlânâ, gazellerinde iki yerde Hz. Dâvûd'un (a.s) saltanatına değinmiştir. Allah'ın Hz. Dâvûd'u dünya malı ve saltanatla kandırdığını düşünen şair, aynı zamanda Hz. Dâvûd'un (a.s) saltanat makamında da olsa Allah'ı zikretmekten geri durmadığını belirtmiştir. Örnekler:

داوود را فریبی در دام ملک و دولت و ایوب را دگرگون اندر بلا فریبی

Dâvûd'u mülk ve devlet tuzağıyla kandırırısın

Eyyûb'u bir başka şekilde belaya sokarsın (Mevlânâ, 1384 hş: 1191).

داوود تو را گوید بر تخت فدیناکم منصور تو را گوید بر دار سلام علیک

Dâvûd taht üzerinde sana feda olayım der

Mansûr dar ağacında sana selam verir (Mevlânâ, 1384 hş: 531).

1.1.3.3. Hz. Dâvûd'un Demiri Eritmesi

Evini devlet malıyla geçindiren Hz. Dâvûd, meleklerin uyarısıyla hata yaptığını anlamış ve Allah'a kendisine evini geçindireceği bir meziyet bahşetmesi için niyazda bulunmuştur. Bunun üzerine Allah duasını kabul etmiş ve kendisine eliyle demiri eritip istediği şekle sokabileceği bir yetenek bahşetmiştir. Bundan sonra Hz. Dâvûd, demirden zırh yapıp satarak evini geçindirmeye başlamıştır.

Mevlânâ yaklaşık on bir yerde⁹ Dâvûd'un (a.s) demiri eritip zırh yapmasına değinmiştir. Hz. Dâvûd'un demir gibi sert bir maddeyi mum gibi eritmesini sevgiliye

⁹ (Mevlânâ, 1384 hş: 178, 251, 435, 513, 550, 572, 776, 1020).

duyulan aşka benzeterek tıpkı demirin Dâvûd'un (a.s) ellerinde yumuşaması gibi sevgilinin aşkının da taşlaşmış kalpleri yumuşattığını düşünmektedir. Birkaç örnek:

داوودار مارا آهن چو موم گردد كهن رياست دلبر دل آهست امشب

Dâvûd misali bize de demir mum gibi yumuşar

Çünkü bu gece sevgili demir döven, gönül de demirdir (Mevlânâ, 1384 hş: 127).

گوش همه سرخوشان عشق کشد کشیشان عشق تو داودِ توسست موم شده آهنش

Aşk bütün sarhoşların kulaklarını ağır ağır çeker

Senin aşkın Dâvûd'undur senin, demiri muma çevirir (Mevlânâ, 1384 hş: 513).

دو دست عشق مثال دو دست داود است كه همچو موم همی گردد از كفش آهن

Aşkın iki eli, elinde demiri mum gibi yumuşatan Dâvûd'un iki eline benzer (Mevlânâ, 1384 hş: 1020).

Mevlânâ, ilkbaharda ağaçların yeniden yaprak vermesini, doğanın yeniden canlanıp yeşermesini tasvir ederken de Hz. Dâvûd'un kıssasına değinmiştir. Onun demir gibi sert bir maddeyi eritip dışardan gelecek darbelere karşı koruyan bir giysi yapmasını ilkbaharda yeryüzünü yeşilliğin ve çiçeklerin kaplamasına benzetmiştir. Tıpkı insanların kendisini korumak için zırh giymesi gibi yeryüzü de korunmak için yeşil giysisini giymeye koyulmuştur:

بهار نو مگر داود وقت است كز آن آهن بیافیده ست جوشن

İlkbahar yoksa Dâvûd'un zamanı mı

Çünkü demirden zırhlar örüyor (Mevlânâ, 1384 hş: 854).

1.1.3.4. Hz. Dâvûd'un Sesinin Güzelliği

Hz. Dâvûd'un kuşları kışkırtacak güzellikteki sesi şiirlere konu olmuştur. O *Zebur okumaya ve Allah'ı zikretmeye başlayınca kuşlar ve dağlar da onunla birlikte zikre koyulmuştur* (Sâd: 38/18-19).

Mevlânâ, yaklaşık altı yerde¹⁰ Hz. Dâvûd'un etkili ve güçlü sesine değinmiştir. Hz. Dâvûd'un sesini sevgilinin sesine benzetmiş hatta bazı beyitlerde sevgilisinin sesinin ondan daha güzel olduğunu belirtmiştir. Birkaç örnek:

من خشم خسته گلو عارف گوینده بگو زانک تو داود دمی من چو کهم رفته ز جا

Ben suskunun boğazı yorgundur, konuşan ârif sen söyle

Çünkü sen Dâvûd soluklusun bense yerinden oynamış dağım (Mevlânâ, 1384 hş: 19).

شنوده‌ام که بسی خلق جان بداد و بمرد ز ذوق و لذت آواز و نغمه داود

شها نوای تو بر عکس بانگ داود دست کز آن بمرد و از این زنده می‌شود موجود

Dâvûd'un sesinin ve namelerinin verdiği zevk ve lezzet yüzünden

Birçok kişinin can verdiğini ve öldüğünü işitmiştim

Ey padişah senin sesin Dâvûd'un iniltisinin yansımasıdır

Ondan öldüler (fakat) bundan yeniden dirilirler (Mevlânâ, 1384 hş: 365).

باز آمدی که ما را درهم زنی به شوری داود روزگاری با نغمه زبوری

Yine bizi heyecandan yakıp yıkmaya geldin

Zebur nameleriyle zamanın Dâvûd'usun sen (Mevlânâ, 1384 hş: 1193).

1.1.3.5. Hz. Dâvûd'un Gözyaşları

Hz. Dâvûd bir gün bir kadın görmüş ve ona âşık olmuştur. Fakat kadının evli olduğunu öğrenince Uriya adındaki kocasını hileyle öldürmüştür. Kocasını ölen kadını, kendi nikahına alan Hz. Dâvûd, insan görünümünde iki tane meleğin gelip kendisinin suçlu olduğunu söyleyince gözyaşlarına boğulmuş ve Allah'a tövbe etmiştir (Harman, 1994: 23).

Mevlânâ gazellerinde bir yerde Hz. Dâvûd'un tövbesine yer vermiş; Dâvûd'un (a.s) nefesine yenik düşüp görüntüye âşık olduğunu daha sonra da pişmanlıktan yerlerde yeşillik bitecek kadar çok gözyaşı döktüğünü açıkça belirtmiştir:

ز آب دیده داود سبزه‌ها بر رست به عذر آنک به نقشی بکرد نظاری

¹⁰ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 59, 717, 1080).

Davud'un gözyaşından yeşillikler bitti

Şekle bakınca özürler diledi (Mevlânâ, 1384 hş: 1243)

1.1.3.6. Hz. Dâvûd'un İsminin Geçtiği Diğer Beyitler

Mevlânâ, Allah'ın ne kadar yüce olduğunu anlatırken Hz. Dâvûd ile birlikte dünyada örnek alınan peygamberlere ve âlimlere yer vermiş ve ilâhî sevgilinin huzurunda şaşkına döndüklerini dile getirmiştir:

اولیا و انبیا حیران شده در حضرتش یحیی و داوود و یوسف خوش معلق می‌زند

Evliyalar ve peygamberler huzurunda şaşkına dönmüş

Yahya, Dâvûd ve Yûsuf güzel takla atmada (Mevlânâ, 1384 hş: 295).

گفت به داوود خدای کریم هر کی کند دعوی سودای ما
چون همه شب خفت بود آن دروغ خواب کجا آید مر عشق را

Yüce Allah, Dâvûd'a dedi ki

Her kim bizi sevme davasına girirse

Bütün gece uyursa o yalandır

Aşk acısı olana uyku nereden gelir (Mevlânâ, 1384 hş: 110).

1.1.4. Hz. Eyyûb

İshak'ın (a.s) soyundan gelen Hz. Eyyûb (Harman, 1995: 17), sabrın peygamberi olarak nitelendirilmiştir (Çakan ve Solmaz, 2020: 213). Oldukça varlıklı ve kalabalık bir aileye sahip olan Eyyûb'a (a.s), Allah'ın emriyle şeytan musallat olmuş ve bütün malını, evlatlarını ve sağlığını kaybetmiştir (Taberî, 2021: 1/297). Hastalığı ilerlemesine hatta kurtların vücudunu yemesine rağmen Allah'a şükretmiş ve başına gelen belaların onun tecrübe kazanması için olduğunu söylemiştir. Fakat bir gün ona iman eden dostları, hakkında kötü konuşunca Hz. Eyyûb üzülmüş ve sağlığına kavuşmak için Allah'a dua etmiştir. Allah duasını kabul etmiş ve ayağını yere vurmasını emretmiştir. Hz. Eyyûb ayağını iki kere yere vurmuş ve vurduğu yerlerden su çıkmıştır. Çıkan suların ilkiyle

yıkanmış ikincisini de içmiş ve bütün hastalıklarından kurtulmuştur. Daha sonra Allah onu yeniden mal ve evlatla mükafatlandırmıştır (Köksal, 2021: 307-319).

Mevlânâ yaklaşık on yedi yerde Hz. Eyyûb'un ismine değinmiştir. Eyyûb'un (a.s) hastalıktan sonra sabırla beklemesi ve Allah'ın sabrının mükafatı olarak ayaklarının altından su çıkarması ve onu iyileştirmesi gibi Kur'an'da geçen hususlara telmihte bulunmuştur.

1.1.4.1. Hz. Eyyûb'un Hastalığı

Şeytan, oldukça varlıklı olan Hz. Eyyûb'un ibadet etmesine dayanamamış ve Allah'a “bana izin ver onun bütün malını, mülkünü ve evlatlarını elinden alayım. Göreceksin ki sana isyan edecek.” demiştir (Taberî, 2021: 297). Yüce Allah'ın izin vermesi sonucu elindeki bütün servetini ve birçok evladı olmasına rağmen hepsini kaybetmiştir. Fakat Hz. Eyyûb, başına gelen musibetlere rağmen Allah'a secde etmekten geri durmayınca Allah bir de sağlığıyla imtihan etmiştir. Zamanla hastalığı artmış vücudunun her yerini kurtlar sarmış, etleri çürümeye, dökülme ve kokmaya başlamıştır.

Mevlânâ, Hz. Eyyûb'un hastalığına toplam dört yerde¹¹ değinmiştir. Şair, Hz. Eyyûb'un başına gelenlerden sonra yine de Allah'ı zikretmesini ve ona olan sadakatini aşğın aşkına olan sevgisine benzetmiştir. Birkaç örnek:

کز ملکیت سیر شد سلیمان و ایوب نگشت از بلا سیر

Süleyman saltanattan usandı

(Fakat) Eyyûb belaya doymadı (Mevlânâ, 1384 hş: 425).

Bazı mutasavvıflar, Hz. Eyyûb'un Allah'a dua etmesi sunucu inen “*Ayağını yere vur!*” (*Sad*: 38/42) ayetini raks etmek olarak yorumlamışlardır (Şahin, 2022: 228). Tasavvufî açıdan incelendiği zaman vecd ile yapılan raks, bir sema yöntemidir. Mevlânâ da bu nedenle Hz. Eyyûb'un ayağını yere vurmasını raks etmek şeklinde yorumlayarak onun kurtlanan vücuduyla Allah'ı zikretmesine değinmiştir:

جان همچو ایوب نبی در ذوق آن لطف و کرم با قالب پرکرم خود اندر بلا پا کوفته

¹¹ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 1116, 1191).

Can Eyyûb peygamber gibi o lütfun ve keremin zevkiyle

Kurtlarla dolu vücuduyla belalar içinde raks eder (Mevlânâ, 1384 hş: 921).

1.1.4.2. Hz. Eyyûb'un Sabrı

Hz. Eyyûb başına gelen onca belaya rağmen Allah'a şükretmekten hiçbir zaman geri durmamıştır. Karısının "Allah'a lanet et de öl!" sözüne karşılık olarak "Allah iyilik verirken sesimizi çıkarmazken kötülük verirken nasıl isyan ederim." diyerek zorlu acılar çekmesine rağmen şükrüne sadık kalmıştır (Harman, 1995: 17).

Toplam dört yerde¹² Hz. Eyyûb'un sabrına değinen Mevlânâ, onun sağlığına tekrar kavuşacağı günü isyan etmeden beklemesini, kendisinin sevgiliye kavuşacağı günü beklemesine benzetmiştir. Bazı beyitlerde ne kadar çok sabrettiğini belirtmek için Eyyûb'un (a.s) sabrının, kendi sabrının yanında değersiz olduğunu söylemiştir. Birkaç örnek:

چنان حلمی و تمکینی چنان صبر خداوندی که اندر صبر ایوبش نتاند بود یار ای دل

O kadar yumuşak huylu, temkinliydim ve o kadar sabır timsaliydim ki

Eyyûb bile benim kadar sabredemezdi yârine ey gönül! (Mevlânâ, 1384 hş: 539).

تو گویی کاین بدین خوبی زهی صبر وی ایوبی وزین غبن اندر آشوبی که این کاریست بی‌طایل

Sen bu güzellikle beraber ne için Eyyûb'un sabrı dersin

Ve fitne içinde faydasız iş bu diye kargaşa çıkarırsın (Mevlânâ, 1384 hş: 539).

1.1.4.3. Hz. Eyyûb'un Sağlığına Kavuşması

Hz. Eyyûb, dostlarının arkasından konuşması sonucu Allah'a dua etmiştir. Hz. Eyyûb'un duasını kabul eden Yüce Allah, ona ayaklarını yere vur emrini vermiştir. Eyyûb ayaklarını yere vurunca yerden su çıkmıştır. Çıkan suların ilkiyle yıkanmış ikincisinden de içmiş ve şifa bulmuştur. Daha sonra Allah, Hz. Eyyûb'a malının ve evlatlarının iki katını vererek sabrına karşılık onu mükafatlandırmıştır.

¹² Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 930, 1014).

Mevlânâ yaklaşık dokuz yerde¹³ Hz. Eyyûb'un sağlığına kavuşmasına değinmiştir. Ayaklarının altından çıkan suyu "Eyyûb'un çeşmesi" olarak nitelendiren ve birçok yerde ayağını yere vurmasına değinen şair, gerçekten Allah dostu olan kişinin ümidini hiçbir zaman kaybetmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Birkaç örnek:

Mevlânâ, Sâd suresinin 42. ayetine "Ona "Ayağını yere vur. İşte sana yılanacağın, içip şifa bulacağın serin bir su!" dedik" işaret ederken Eyyûb peygamberin kıssasına telmihte bulunmuş ve şifanın yalnız Allah'tan geleceğini ve ondan hiçbir zaman ümit kesilmeyeceğini vurgulamıştır:

همخرقه ایوبی زان پای همی‌کوبی هر کو شنود ارکض او پای وفا کوبد

Eyyûb ile aynı hırkayı giymişsin o yüzden sürekli ayağını yere vuruyorsun

Her kim "ayağını yere vur" sesini duyarsa o vefa ayağını (yere) vurur (Mevlânâ, 1384 hş: 239).

حررز دل یعقوبم سرچشمه ایوبم هم چستم و هم خوبم هم خسرو و هم شیرین

Yakûb'un gönlünün sığınağıyım, Eyyûb'un çeşmesinin kaynağıyım

Hem çirkin hem güzelim hem Hüsvrev'im ben hem Şirin (Mevlânâ, 1384 hş: 749).

Mevlânâ, bazen de kendi yolunu arayan dervişleri, Eyyûb peygamberin şifa aramasına benzetmiştir. Şair, tasavvufî düşünce yapısıyla insanın beladan ve çirkin işlerden dönüp aşkın yolunu tercih etmesini ruhun şifasını bulması olarak ele almıştır ve Allah'ın Hz. Eyyûb'a şifa bahşetmesi gibi kendi şifasını arayanların da aynı şekilde davranmalarını söylemiştir:

بیایا که جمال و جلال می‌بخشی بیایا که دواى هزار ایوبی

Gel gel ki güzellik ve yücelik bağışlayasın

Gel gel ki binlerce Eyyûb'un şifasısın (Mevlânâ, 1384 hş: 1235).

¹³ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 245, 357, 514, 718, 871, 1044).

1.1.5. Hz. Hızır

Hangi dönemde yaşadığı, peygamber olup olmadığı ve ölüm tarihi bilinmeyen Hz. Hızır hem dinî hem de mitolojik bir karakterdir (Çelebi, 1998: 406-409). Ayak bastığı yerlerin yeşerdiği rivayet edilmiştir (Yahakkî, 1386 hş: 332).

Peygamber olduğu kesin olarak bilinmese de Kur’ân-ı Kerîm’de geçen kendisine ilim ve rahmet verilen salih kulun, Hz. Hızır olduğu düşünülmektedir (Çelebi, 1998: 406). Kur’ân-ı Kerîm’de geçen olay şu şekilde aktarılmaktadır: *Bir vakit Mûsâ genç adamına, “Ta iki denizin birleştiği yere varmadıkça yahut (bu yolda) senelerce yürümedikçe durup dinlenmeyeceğim” demişti. Her ikisi, iki denizin birleştiği yere varınca balıklarını (yoklamayı) unuttular. Balık denizde yolunu tutup gitmişti. Oradan uzaklaştıklarında Mûsâ genç adama, “Yiyeceğimizi getir. Gerçekten şu yolculuğumuz yüzünden yorgun düştük” dedi. Genç, “Gördün mü, dedi, o kayanın yanında konakladığımız zaman balığı unuttum! Onu sana söylemeyi bana unutturana, şeytandan başkası değildir.” Balık, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti. Mûsâ, “İşte aradığımız bu idi” dedi. Hemen izleri üzerine geri döndüler. Derken, kullarımızdan birini buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim (Ledün ilmi) öğretmişti. Mûsâ ona, “Senin öğrendiğin doğruya ulaştıran bilgidene bana da öğretmene için sana tâbi olayım mı?” dedi. O kul, “Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin, (iç yüzünü) kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredersin?” dedi. Mûsâ, “İnşallah sen beni sabreder bulacaksın. Senin sözünden dışarı çıkmam” dedi. O da “Eğer bana tâbi olursan, sana o konuda bilgi verinceye kadar hiçbir şey hakkında bana soru sorma!” diye tembih etti. Bunun üzerine birlikte yürüdüler. Kıyıya ulaşp gemiye bindikleri zaman o kul gemiyi deldi. Mûsâ, “İçindekileri boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen çok kötü bir iş yaptın!” dedi. Kul, “Ben sana, sen benimle beraberliğe sabredemezsin, demedim mi?” dedi. Mûsâ, “Unuttuğum şeyden dolayı beni paylama ve işimi çıkmaza sokma!” dedi. Yine yola koyuldular. Nihayet bir gence rastladıklarında, o kul hemen onu öldürdü. Mûsâ dedi ki: “Masum bir insanı, bir cana karşılık olmaksızın katlettin ha! Gerçekten sen fena bir şey yaptın!” O kul, “Sana, benimle beraber olmaya asla sabredemezsin dememiş miydin? dedi. Mûsâ, “Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam artık bana arkadaşlık etme! Bu takdirde hakikaten benden yana mazeretin sonuna ulaşmış olursun” dedi. Yine yürüdüler. Nihayet bir köy halkına varıp onlardan*

yiyecek istediler. Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçındı. Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar, o hemen onu doğrulttu. Mûsâ, “Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın” dedi. O cevap verdi: “İşte bu, beraberliğimizin sona ermesidir. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim” dedi. “Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu delerek kusurlu hale getirmek istedim. (Çünkü) onların gideceği yerde her (sağlam) gemiyi gasp etmekte olan bir kral vardı. Gence gelince, onun anne babası mümin kimselerdi; gencin onları sonunda azgınlık ve nankörlüğe düşürmesinden korktuk. Böylece istedik ki, Rableri onun yerine kendilerine ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin. Duvara gelince o, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir define vardı; babaları ise iyi bir adamdı. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve rabbinden bir rahmet olarak definelerini çıkarsınlar. Ben bunları kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur.” (Kehf: 18/60-82).

Hızır'ın (a.s), Hz. İlyas'ın lakabı olduğunu veya Hz. Hızır'ın denizde Hz. İlyas'ın da karada yaşadığı ve sık sık bir araya gelen iki dost oldukları rivayetler arasında yer almaktadır (Pala, 2020: 204). Bir gün Hızır (a.s), Hz. İlyas ve İskender âb-ı hayatı aramaya başlamışlardır Hz. Hızır ve Hz. İlyas, İskender'den ayrılmış ve yemek molası vermek için bir akarsuyun başına oturmuşlardır. Pişmiş balığı yemek için ellerini yıkayan Hz. Hızır'ın elinden balığın üstüne su damlayınca balık canlanmış ve suyun içine atlamıştır. Âb-ı hayât olduğunu anlayan Hz. İlyas ve Hızır (a.s), suyu içmiş ve yıkanmışlardır. İskender'e de haber vermek için oldukları yerden ayrılmış geri döndükleri zaman da suyu yerinde bulamamışlardır (Şemîsâ, 1375 hş.: 249). Ölümsüzlüğe kavuştuğu düşünülen Hz. Hızır'ın dünyada yardıma ihtiyacı olanların imdadına yetiştiğine inanılır. Hz. Hızır'ı görenler eski kıyafetler giymiş bir dilenciye benzediğini ve bu şekilde halk arasına karıştığını söylemişlerdir. Bu nedenle “Kul sıkışmayınca Hızır yetişmezmiş” atasözü yaygın olarak kullanılmaktadır (Onay, 2021: 189).

Yaklaşık yetmiş üç yerde¹⁴ Hz. Hızır'ın ismine değinen Mevlânâ, bazen Hızır'ın (a.s) âb-ı hayâtıyla ahiret yurdunda bulunan Kevser suyunu bir arada kullanarak sevgilinin bunlardan daha güzel olduğunu belirtmiştir. Çünkü bütün bunların tek yaratıcısı olan ilâhî sevgili, yarattığı bütün varlıklardan daha da güzeldir. Mevlânâ da ayrılığın acısını ve içindeki yangını tasvir ederken bu yangının ne âb-ı hayâtla ne de Kevser havuzuyla söneceğini, susuzluğunu yalnızca sevgilinin vuslatının dindireceğini bildirmiştir:

چشمه خضر و کوثری ز آب حیات خوشتری ز آتش هجر تو منم خشک دهان چرا چرا

Hızır'ın kaynağından, Kevser'den ve âb-ı hayâtta daha güzelsin

Senin ayrılığının ateşiyle ağzı kuruyan benim neden neden? (Mevlânâ, 1384 hş: 24).

Mevlânâ sevgilinin üstünlüğünü anlatırken Hz. Hızır'a ve âb-ı hayâta değinmiştir. Hızır (a.s), hayat suyundan içip ölümsüz olsa da sevgiliye kavuşmadığı sürece âb-ı hayatın bir önemi olmadığını ve sevgilide bulduğu mutluluğun bundan daha üstün olduğunu bildirmiştir. Aynı zamanda âb-ı hayâtla sonsuz bir ömre kavuşan Hz. Hızır'ın sevgiliye olan özleminin dinmediğini söylemiştir:

خضری به میان سینه داری در آب حیات و سبزه زاری
خضر آب حیات را نباید گر بوی برد که تو چه داری

Gönlünün ortasında, âb-ı hayâtta ve çayırda bir Hızır var.

Sende olanın haberini alsaydı

Hızır âb-ı hayâtı gözetmezdi (Mevlânâ, 1384 hş: 1111).

اگر چه خضر سیراب حیاست به لعلت آرزومند عظیمست

Hızır her ne kadar hayat suyuna kanmış olsa da

Senin dudaklarına büyük bir istek duyuyor (Mevlânâ, 1384 hş: 141).

¹⁴ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 22, 32, 42, 56, 77, 97, 100, 122, 124, 141, 164, 204, 245, 252, 263, 265, 292, 305, 317, 325, 333, 336, 349, 372, 432, 445, 495, 505, 539, 558, 626, 572, 687, 707, 717, 754, 785, 789, 791, 819, 831, 852, 861, 863, 878, 941, 955, 1094, 1018, 1030, 1042, 1102, 1139, 1148, 1190, 1215, 1222, 1229, 1246, 1262, 1285).

Âb-ı hayâtın karanlıklar ülkesinde olduğu rivayet edilmiştir. Âb-ı hayâtı bulmak için yola çıkan Hz. Hızır, karanlıklar ülkesinde bir nur görmüş ve bu sayede âb-ı hayâta ulaşmıştır (Ocak, 1988: 2). Mevlânâ da bu olaya telmihte bulunarak karanlığı, insanın içinde bulunduğu sıkıntılara benzetmiştir. Hızır'ın karanlıklar içerisinden aydınlığa kavuşup daha sonra ölümsüz olarak refaha kavuşması gibi insanoğlunun da bu dünyada çektiği sıkıntıları sabırla aştıktan sonra ahiret hayatında ebedî bir huzur içerisinde yaşayacağını bildirmiştir:

در ظلمات ابتلا صبر کن و مکن اب کآب حیات خضر را در ظلمات می‌رسد

Karanlığa düştüğün zaman sabret, çekinme

Çünkü Hızır'ın âb-ı hayâtı karanlıktan geliyor (Mevlânâ, 1384 hş: 223).

Mevlânâ, bazı yerlerde âb-ı hayâtı nefsin elinden kurtaran ilâhî aşk yoluna benzetmiştir. Dünyalık işlere dalanların uykuda olduğunu söyleyen Mevlânâ, insanın geçici dünya hayatında ne kadar varlıklı ve gösterişli olursa olsun ahiret hayatı için çabalamadığı sürece yok olmaya mahkûm olacağını bildirmiştir. Bu yüzden Hızır'ın âb-ı hayâta kavuştuktan sonra ebedî bir yaşam sürüp yardıma muhtaçlara el uzatması gibi insanın da dünyaya Allah için bir iz bırakmasıyla mümkün olacağını ifade etmiştir:

گر فاضلی و فردی آب خضر نخوردی هر کو نخورد آبش در مرگ اسیر باشد

(Diyelim ki) Üstünsün ve eşsizsin (fakat) Hızır'ın suyundan içmedin

Kim olursa olsun onun suyundan içmezse ölüme esir olur (Mevlânâ, 1384 hş: 334)

تو خفته‌ای و آب خضر بر تو می‌زند کز خواب برجه و بستان ساغر خلود

Sen uyumuşsun ve sana (yüzüne) Hızır'ın suyunu serpiyor

Uykudan uyan da ebedîlik kadehini al diye (Mevlânâ, 1384 hş: 344)

جامه عمر را ز آب حیات چون خضر خوش طراز باید کرد

Beden elbisesini Hızır gibi

Âb-ı hayâtla güzelce düzeltmek gerek (Mevlânâ, 1384 hş: 390).

Allah ve insan arasında bir perde olduğunu ve tasavvufta belirli bir mertebeye ulaştıktan sonra bu perdenin ortadan kalkacağını dile getiren Mevlânâ, perde kalktıktan

sonra sırlara erişen salikin Allah tarafından Hızır'a verilen ledün ilmine sahip olacağını bildirmiştir:

چون بسوزد پرده دریابد تمام قصه‌های خضر و علم من لدن

Perde yandığı zaman (insan) Hızır hikâyelerini de ledün ilmini de tamamen öğrenir
(Mevlânâ, 1384 hş: 809).

Beyitlerinde Hz. Hızır'dan övgüyle bahseden Mevlânâ, âb-ı hayâta kavuşmak için önce Hızır (a.s) gibi bir yol göstericinin olması gerektiğini bildirmiştir. Âb-ı hayâtın maksat ebedî ahiret yurdudur. O, nefsi yenmek ve cenneti kazanmak için önce yol gösteren bir rehber ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Asıl ölümsüzlüğün hakkın sırlarına ermek olduğunu ve ebedî sevgilinin aşkına layık olmanın daha makbul olduğunu anlatırken de Allah'ın rahmet ve ilim verdiği Hz. Hızır'ın ismine değinmiştir:

ره به آب حیات می‌نرند خضر را آب‌خوار بایستی

Âb-ı hayâta yol bulamıyorlar

Hızır gibi suyu içmiş (biri) gerek (Mevlânâ, 1384 hş: 1280).

بس بجستم آب حیوان خضر گفت بی‌وصلش جان نیابی جان مکن

Hayat suyunu çok aradım, Hızır şöyle dedi:

O'na kavuşmadıkça can bulamazsın can eyleme (Mevlânâ, 1384 hş: 810).

خضرت چرا نخوانم کآب حیات خوردی پیشت چرا نمیرم چون یار گشتی

Sana nasıl Hızır demeyeyim ki hayat suyundan içtin

Huzurunda neden ölmemeyim yardan da öte yar oldun (Mevlânâ, 1384 hş: 1185).

Hz. Mûsâ'nın Hızır'la (a.s) hikâyesine de değinen Mevlânâ, Hızır'ın gemiyi delmeseydi zâlim kralın, yoksul gencin gemisini yağmalayacağına temas etmiş ve dünya hayatında da hiçbir şeyin dört dörtlük olmayacağını, olursa da insanoğlunun ilerleyemeyip yerinde sayacağını bildirmiştir:

کشتی شکسته باید در آبگیر خضر کشتی چو نشکنی تو نه کشتی که لنگری

Hızır'ın denizinde geminin delik olması gerekir

Gemiyi kırmadığın zaman demir atar gidemezsin (Mevlânâ, 1384 hş: 1202).

1.1.6. Hz. İbrâhim

Halil olarak da bilinen Hz. İbrâhim yine sapkınlığa uğrayan, annesi ve babası da dahil herkesin puta taptığı bir kavme peygamber olarak gönderilmiştir (Köksal, 2021: 1/141-148). Doğduğu dönemin kralı olan Nemrud bir rüya görmüş ve bu rüyadan sonra ülkede doğan bütün erkek çocuklarını iki yıl boyunca katletmiştir. Fakat Hz. İbrâhim'in annesi, onu gizlice bir mağarada doğurmuştur (Batuk, 2006: 555).

Hz. İbrâhim küçük yaşlarda henüz yaratıcıyı tanımadığı halde insanların elleriyle yaptıkları bu heykellere tapmalarına anlam verememiş ve halkı uyarmaya başlamıştır. Fakat insanlar bu uyarılara kulak asmamıştır. Bir gün putperestlerin bayramı olduğu için halk kurban kesmek için şehrin dışına çıktığı sırada İbrâhim (a.s.), puthanedeki bütün putları yıkmıştır. İnsanlar geri dönüp putları o halde görünce Hz. İbrâhim'in yaptığını anlamış ve Nemrud'a bildirmiştir. Nemrud Hz. İbrâhim'i cezalandırmak için bir ateş yakmış ve onu ateşe atmıştır (Harman, 2000: 270). Fakat Allah'ın *“Ey ateş! İbrâhim'e karşı serinlik ve esenlik ol”* emriyle Hz. İbrahim'i ateş yakmamıştır (Kur 'an-ı Kerîm, Enbiya, 21/69). Bazı kaynaklarda İbrâhim'in (a.s) atıldığı ateşin birden gül bahçesine dönüştüğü söylenmektedir (Pala, 2020: 224-225).

Bir gün Hz. İbrâhim'in Allah'a sorduğu sorudan dolayı kuşlar üzerinden verilen mesaj Kur'an'da şu şekilde aktarılmaktadır (Ateş, 2016: 10): *“Rabbim! Ölülerini nasıl diriltiyorsun, bana göster!”* deyince, Rabbi *“Yoksa inanmıyor musun?”* demişti. O *“Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye”* cevabını verdi. Rabbi *“Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir”* buyurdu (Bakara: 1/260).

Hz. İbrâhim'e zulmeden Nemrud da bir rivayete göre kendisine musallat olan bir sivri sineğin burnundan içeri girmesiyle şiddetli ağrılar çekmiştir. Dayanılmaz ağrıları kesmek için kendini tokmakla dövdürmüş ve sonunda ölmüştür (Batuk, 2006: 555).

Mevlânâ yaklaşık altmış yerde Hz. Halil ve Hz. İbrâhim isimlerine temas etmiştir. Onun putları yıkmasından, kuşlarından ve Nemrud'un ateşinden bahsetmiştir.

1.1.6.1. Hz. İbrâhim'in Parmağını Emmesi

Annesi Hz. İbrâhim'e hamile kalınca Nemrud çocuğunun canına kıymasın diye bir mağarada doğurmaya karar vermiştir. Mağarada kalan Hz. İbrâhim, acıktığı zaman parmaklarını emmiş ve parmaklarından süt geldiği rivayet edilmiştir (Şemîsâ, 1375 hş: 79).

Mevlânâ gazellerinde iki yerde Hz. İbrâhim'in parmağını emmesi kıssasına değinmiştir:

آخر اندر غار در طفلی خلیل از سر انگشت شیری می مکید

Sonunda mağarada Halil bebekken

Parmağının ucundan süt emmişti (Mevlânâ, 1384 hş: 329).

نظاره خلیل کن آخر که شهد و شیر از اصبعین خویش مزیدن گرفت باز

Halil'e bak yine iki parmağından

Bal ve süt çekip emiyor (Mevlânâ, 1384 hş: 484).

1.1.6.2. Hz. İbrâhim'in Rabbini Araması

Hz. İbrâhim henüz çocuk yaşlardayken babası Âzer'in¹⁵ yaptığı putlara tapmayı reddetmiş ve yaratıcıyı aramaya başlamıştır. Bir gece gökyüzüne bakarken yıldızların ne kadar parladığını fark etmiş ve benim Rabbim budur demiştir. Fakat sabah uyandığında yıldızın kaybolduğunu görünce benim ilahım bu olamaz demiştir. Daha sonra güneşin büyük ve yakıcı olduğunu görünce Rabbinin o olduğunu düşünmüştür. Fakat gece olunca o da kaybolmuş ve ay çıkmıştır. Rabbinin ay olduğunu düşünen Hz. İbrâhim, sabah olunca diğerleri gibi onun da kaybolduğunu görmüş ve Rabbinin bütün bunları yaratan ve tüm varlıkların dışında olan yüce bir kudret olduğuna karar kılmıştır (Yar, 2006: 97).

Mevlânâ üç yerde¹⁶ Hz. İbrâhim'in Rabbini araması kıssasına telmihte bulunurken dervişin onun gibi Allah dostu ise yanlıştan geri durmasını nasihat etmiştir.

¹⁵ bkz: Âzer.

¹⁶ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 342, 415).

خورشید را کسوفی مه را بود خسوفی گر تو خلیل وقتی این هر دو را بگو لا

Güneş tutulur ay tutulur

Sen zamanın Halil'iysen ikisine de hayır de (Mevlânâ, 1384 hş: 79).

گذر از خورشید وز مه چون خلیل ورنه در خورشید کامل کی رسی

Halil gibi güneşten de vazgeç aydan da

Yok değilse kusursuz güneşe nasıl ulaşırsın (Mevlânâ, 1384 hş: 1170).

1.1.6.3. Hz. İbrâhim ve Nemrud

Hz. Nûh'un soyundan geldiği düşünülen, kudretli ve zalim kral Nemrud, Hz. İbrâhim zamanında Babil yöresinde hüküm sürmüştür (Batuk, 2006: 554). İhtişamlı hayatından başı dönen Nemrud, kendisini tanrı olarak ilan etmiş ve halkı kendisine tapması için zorlamıştır (Şemîsâ, 1375 hş: 579). Gördüğü rüya sonucu tahttan olma korkusuyla iki yıl boyunca yeni doğan bütün çocukları öldürmüştür. Fakat ondan habersiz doğup büyüyen Hz. İbrâhim, bir süre sonra Nemrud'a karşı gelip dinini kabul etmeyince kendisini zindana atmış ve çeşitli işkenceler yapmıştır. Sonunda bir sinek yüzünden dayanılmaz acılar çekmiş ve bundan kurtulmak için başına tokmakla vurulmasını emretmiştir. Ancak bu hareket onun ölümüyle sonuçlanmıştır.

Yaklaşık altı yerde¹⁷ sadece Nemrud'dan bahseden Mevlânâ, Nemrud'u nefse veya kötü insanlara benzetmiş; onun kulağına giren sineği de Allah dostlarına teşbih etmiştir. Birkaç örnek:

به همت خون نمرودان بریزیم تو این منگر که چون پشه نزاریم

Himmetle Nemrud'ların kanını dökeriz

Sen bizim sivrisinek gibi çelimsiz olmamıza bakma (Mevlânâ, 1384 hş: 613).

پشه نیز باده خورده سر و ریش یلوه کرده نمرود را به دشنه ز وجود کرده فانی

Sivrisinek de şarap içmiş, başını sakalını kaybetmiş

Nemrud'un varlığını hançerle yok etmiş (Mevlânâ, 1384 hş: 1153).

¹⁷ Diğer örnek: (Mevlânâ, 1384 hş: 13, 310, 370).

Mevlânâ, kalp gözü kapalı olan kişileri anlatırken Nemrud'un hayatına değinmiştir. Onun hırstan ve kibirden hakikati görememesi gibi gözüne perde inmiş insanların da Allah yolundaki cevapları göremediğini savunmuştur. Gözünden ve gönlünden perde kalkan insanların da sorularına kolayca cevap bulduğunu bildirmiştir. Örnek:

بسا سال و جوابی که اندر این پردهست بدین حجاب ندیدی خلیل را نمرود

Bu perdenin içindeki soru ve cevap çoktur

Bu perde yüzünden Nemrud Halil'i görmedi (Mevlânâ, 1384 hş: 365).

1.1.6.4. Hz. İbrâhim'in Putları Yıkması

Ebeveynleri dahil etrafındaki herkesin putlara taptığı kavme yaptıklarının birer hurafeden ibaret olduğunu anlatmaya çalışan Hz. İbrâhim, bir gün herkesin bayram için başka bir yere gittiği sırada puthaneye girmiş ve en büyük put hariç hepsini kırmıştır. İnsanlar gelip vaziyeti görünce Hz. İbrahim'in yaptığını anlamış ve onu tutuklamışlardır.

Mevlânâ yaklaşık beş yerde¹⁸ kıssada geçen İbrahim'in (a.s) putları yıkma olayına değinmiştir. Bazen putları âşığa teşbih etmiş ve Hz. İbrahim'in putları yıkması gibi sevgilinin de aşığının gönlünü yıkıp geçtiğini söylemiştir. Fakat yine de çektiği acılarla var olduğunu ve doğru yolu bulduğunu savunmuştur.

این نه بس دل را که دلبر دست در خورش کند این نه بس بت را که باشد چون خلیلش بت شکن

Gönle bu yetmez mi ki sevgili, kanına el uzatmış

Putu bu yetmez mi ki Halil gibi put kıran olmuş (Mevlânâ, 1384 hş: 788).

هر بتی را که شکستی ای خلیل جان پذیرد عقل یابد زان شکن

Ey Halil, kırdığın her put

O put can bulur ve akıllanır (Mevlânâ, 1384 hş: 808).

بت ها تراشیدم بسی بهر فریب هر کسی مست خلیلم من کنون سیر آمدم از آزی

¹⁸ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 307, 885).

Herkesi aldatmak için nice putlar yonttum

Halil'in sarhoşuyum ben bugün Âzer'liğe doydum (Mevlânâ, 1384 hş: 986).

1.1.6.5. Hz. İbrâhim'in Ateşe Atılması

Nemrud, Hz. İbrâhim'e kendisine iman etmesi için işkence etse de o, Allah'a iman etmekten hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Bunun üzerine Nemrud, şehir meydanında büyük bir ateş yaktırmış ve Hz. İbrâhim'i o ateşe attırmıştır. Fakat ateş, Allah'ın emriyle onu yakmamış bilakis ona esenlik olmuştur. Hatta içine atıldığı ateşin gül bahçesine döndüğü rivayetleri de vardır.

Mevlânâ, yaklaşık otuz bir yerde¹⁹ Hz. İbrâhim'in ateşe atılmasına değinmiştir. Ateşi bazı beyitlerde âşığın çektiği sıkıntılara benzetmiş ve zatın gerçek âşık olduğu takdirde ateşin gül bahçesine dönüşeceğini söylemiştir. Bazı beyitlerde ise ateşi dünya hayatına benzeterek doğru yolda sabırla ilerleyince Allah'ın bu ateşi gülistana çevireceğinden söz etmiştir. Birkaç örnek:

گفتم من دیوانه پیوسته خیلانه بر مالک خود گویم در نار سلام علیک

Dedim ki ben divaneyim sürekli Halil gibi

Ateşin içinde Rabbime Selamun Aleyküm derim (Mevlânâ, 1384 hş: 531).

بهر خلیل خویشتن آتش دهد افروختن وان آتش نمرود را اشکوفه و نسرین کند

Halil'i için ateş yaktı ve ateşe attı

Ve o Nemrud'un ateşini çiçek ve yaban gülüne çevirdi (Mevlânâ, 1384 hş: 215).

Mevlânâ bazen Hz. İbrâhim'in atıldığı ateşi anlatırken “ateş” anlamına gelen babası Âzer'in ismini kullanmış yani tevriyeli anlatıma başvurmuştur. Ölüm zorlu olsa da salıklar için sevgiliye kavuşma vakti olduğu için o ateşe benzeyen zorlu yol Hz. İbrâhim'e esenlik ve bahçe olan ateş gibi gelmiştir. Onlar sonsuz rahmete ve cennete kavuşmuşlardır.

بردار این طبق را زیرا خلیل حق را باغ است و آب حیوان گر آذر است مردن

¹⁹ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 103, 150, 184, 189, 230, 249, 281, 300, 332, 340, 350, 399, 415, 467, 479, 503, 562, 643, 660, 664, 689, 696, 744, 758, 821, 828, 848, 890, 1011, 1020, 1148-1149).

Kaldır şu örtüyü zira ölüm ateş (Âzer) gibiyse

Tanrı Halil'ine bahçedir âb-ı hayâttır (Mevlânâ, 1384 hş: 818).

1.1.6.6. Allah'ın Hz. İbrâhim'e Kuşlarla Mesaj Vermesi

Hız. İbrâhim, Allah'a ölümleri nasıl dirilttiğini sorunca Allah, kendisinden dört tane kuş beslemesini ve sonra öldürüp bir tepeye bırakmasını buyurmuştur. Yüce Allah'ın emrine uyan Hız. İbrâhim, kuşları öldürdükten bir süre sonra hepsinin yanına tekrar geldiğini görmüş ve Allah'ın ölümleri dirilttiğine kanaat getirmiştir.

Yaklaşık beş yerde²⁰ Hız. İbrâhim'in kuşlarından bahseden Mevlânâ, ilâhî sevgilinin yüceliğini ve kudretini belirtmek için kıssaya telmihte bulunmuştur. Birkaç örnek:

مرغان خلیلی هم سررفته و پرکنده آورده از آن عالم هر چار سلام علیک

Halil'in kuşları da başları kesilmiş ve paramparça

Dördü de o âlemden selam getiriyor (Mevlânâ, 1384 hş: 531).

Mevlânâ gazellerini zenginleştirmek amacıyla çeşitli sanatlara başvurmuştur. Bu sanatlardan biri olan sual ve cevap sanatı dedim-dedi şeklinde zikredilmiştir. Şair gazellerinde bu sanatı kullanırken birisiyle diyalog kuruyormuş gibi yazar. Örnek:

گفتمش چون زنده کردی مرغ ابراهیم را گفت پر و بال برکن هم کنون پرواز بین

Ona İbrâhim'in kuşunu nasıl dirilttin dedim

Kolunu kanadını kır da şimdi (nasıl) uçtuğunu izle dedi (Mevlânâ, 1384 hş: 785).

مرغان ابراهیم بین با پاره پاره گشتگی اجزای هر تن سوی سر برداشته طیاریی

İbrâhim'in kuşlarına bak, paramparça oldular

(Yine de) her birinin parçası canlanıp kendi başına uçuyor (Mevlânâ, 1384 hş: 987).

²⁰ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 542, 1296).

1.1.6.7. Hz. İbrâhim'in Konuklarını Ağırlaması

Hz. İbrâhim'le aynı dönemde sapkın bir topluma peygamberlik yapan Lût'un²¹ (a.s) kavmini helak etmek için gelen melekler, Hz. İshak'ı müjdelemek için Allah'ın buyruğu üzerine önce ona uğramışlardır. Hz. İbrâhim, gelen konukları insan zannederek onlar için semiz bir dana kesmiş ve hanımına mükellef bir sofraya kurdurmuştur. Fakat gelen konukların sofradan bir lokma bile yemediklerini görünce gelenlerin insan olmadığını anlamış ve korkmuştur (Şahan, 2019: 267-269). "Halil İbrâhim sofrası" deyimi Hz. İbrâhim'in kurdurduğu sofradan gelmektedir.

Mevlânâ da üç yerde bu olaya değinerek olayı hatırlatmış ve kıssaya telmihte bulunmuştur. Allah tarafından gönderilen misafirler olduğundan dolayı Hz. İbrâhim'in aşka ev sahipliği yaptığını söyleyen Mevlânâ, ilâhî sevgiliye ulaşmak için pintilikten uzak durulması ve Hz. Halil gibi cömert davranmak gerektiğini bildirmiştir. Örnekler:

جبرئیل آمد به مهمان بار دیگر تا خلیل می‌کند عجل سمین را از کرم بریانی

Cebrail bir kez daha Halil'e misafirlige geldi

Cömertliğinden semiz danayı kesip kebab yapıyor (Mevlânâ, 1384 hş: 1135).

گنج سبیلی خوان خلیل نیست بخیلی خوی افندی

Halil'in sofrası hazinenin yoludur

Pintilik efendinin huyu değildir (Mevlânâ, 1384 hş: 1227).

گه چو روح الله طیبی می‌شود گه خلایق میزبانان می‌کند

(Aşk) Bazen Ruhullah gibi tabiplik yapıyor

Bazen de Halil gibi ona ev sahipliği yapıyor (Mevlânâ, 1384 hş: 327).

1.1.6.8. Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi İnşa Etmesi

Hz. İbrâhim, eşi Hacer ve oğlu Hz. İsmâil'i henüz kundakta bebekken diğer eşi Sâre'nin kıskanması sonucu Mekke yakınlarına bırakmıştır²². Yıllar sonra Hz. İbrâhim'e

²¹ bkz.: Hz. Lût

²² bkz.: Hz. İsmail.

Allah tarafından Kâbe'nin yeri gösterilmiş ve kendisi gibi peygamber olan oğlu Hz. İsmâil ile birlikte Kâbe'yi inşa etmişlerdir (Harman, 2000: 271).

Mevlânâ toplam iki yerde Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi inşa etmesine değinmiştir. O, Hz. İbrâhim'in Müslümanların mabedi olan Kâbe'yi inşa etmesini ve Hz. Nûh'un insanları tufandan kurtarmak için gemi yapmasını delil göstererek aşkla yapılan daha üstün bir yapının olmadığını belirtmiştir. Örnekler:

جز صدر قصر عشق در آن ساحت خلود چون نوح و چون خلیل موسس نمی‌کنیم

Aşk köşkünden üstün başka ebedî bir yapı

Nûh gibi Halil gibi tesis edemeyiz (Mevlânâ, 1384 hş: 683).

خلیل وار نیچم سر خود از کعبه مقیم کعبه شوم کعبه را ستون باش

Halil gibi başımı Kâbe'den çevirmem

Kâbe'ye yerleşeyim, Kâbe'nin direği olayım (Mevlânâ, 1384 hş: 697).

1.1.6.9. Hz. İbrâhim'in İsminin Geçtiği Diğer Beyitler

Mevlânâ bazen de aşk makamında olduğunu söylediği Hz. İbrâhim'i ilâhî yolu seçen Bâyezîd-i Bestâmî ile birlikte zikretmiş ve bu makamın ilâhî bir makam olduğuna ve korkulmaması gerektiğine işaret etmiştir:

در این مقام خلیست و بایزید حریف بگیر جام مقیم و در این مقام مترس

Bu makamda Bâyezîd ve Halil meclis ehlidir

Kaldır yerleşik kadehi bu makamda korkma (Mevlânâ, 1384 hş: 491).

بد دعا زنبیل و این دولت خلیل می‌نگجد در دعا اقبال عشق

Dua zembildi, bu devlet ise Halil'dir

Aşkın talihi duaya sığmaz (Mevlânâ, 1384 hş: 527).

1.1.7. Hz. İdrîs

Dikiş diken ve yazı yazan ilk peygamber olarak tanınmıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1976: 18). İsmi Kur'an-ı Kerîm'de iki yerde geçmektedir (Harman, 2000:478):

Resûlüm! Kitapta İdrîs'in kıssasını da anlat. Şüphesiz o özü sözü doğru bir peygamberdi. Biz, onu çok yüce bir mekâna yücelttik (Meryem: 19/56-57).

İsmâil, İdrîs ve Zülkipl'i de hatırla. Onların her biri sabırla bütünleşmiş kullarımızdandı. Onları da rahmetimizle sarıp sarmaladık. Gerçekten onlar dürüst, erdemli ve ıslaha yönelik işler yapan seçkin kimselerdi (Enbiyâ: 21/85-86).

Bir gün İdrîs (a.s), Azrail'den ona cennet ve cehennemi göstermesini istemiştir. Azrail de bu isteği kabul etmiş ve İdrîs peygamberi göğe yükselterek ona önce cehennemi sonra da cenneti göstermiştir (Köksal, 2021: 1/81).

Mevlânâ gazellerinde yaklaşık beş yerde²³ Hz. İdrîs'ten bahsetmiştir. İdrîs'in (a.s) cennet ve cehennemi görüp geri gelmesi, ilk yazıyı onun yazması gibi mucize ve özelliklerine değinerek kıssaya telmihte bulunmuştur:

هر آن کسی که چون ادريس مرد و باز آمد مدرس ملکوتست و بر غیوب حقیست

İdris gibi ölüp tekrar dirilen kimse

Meleklerin hocasıdır ve gayb alemindekilerden daha gizlidir (Mevlânâ, 1384 hş: 199).

گر روی بر آسمان هفتمین ادريس وار عشق جانان سخت نیکونردبانست ای پسر

İdris gibi göğün yedi kat üstüne de çıksan

Ey oğul, sevgilinin aşkı en iyi merdivendir (Mevlânâ, 1384 hş: 433).

ادريس شد از درسش هر جا که بد ابلیسی در صحبت آن کافر شب گشته چون کافوری

Nerede kötü bir iblis varsa ondan ders aldı da İdris oldu

O kâfirle sohbetinde gece kâfur gibi olur (Mevlânâ, 1384 hş: 1051).

Kâfur: mum yapımında kullanılan beyaz, kokulu ve odunsu bir maddedir. Mecazen kar anlamı da taşır (Moin, 1381 hş: 1309-1310).

²³ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 583, 800).

1.1.8. Hz. İlyâs

Kur'an-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerden biri olan Hz. İlyâs'ın, Hârûn'un (a.s) soyundan geldiği İslam kaynaklı kitaplarda belirtilmektedir (Harman, 2000: 160-161).

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden biri olan Hz. İlyâs zamanında halk, Ba'al adındaki bir puta tapmıştır. İlyâs (a.s) halkı puta tapmaktan vazgeçirmek için defalarca uyarmış fakat olumlu bir sonuç alamadığı gibi bir de bulunduğu yerden kovulmuştur. Halk, Hz. İlyâs'ı kovunca Allah onları cezalandırmış ve ülkelerine kıtlık vurmuştur. İnsanlar açlıktan leşleri yemeye başlayınca Hz. İlyâs'ı geri çağırmışlardır. Allah, İlyâs (a.s) geldikten sonra ona tâbi olup hak yoluna girdiklerini görünce kıtlık belasını başlarından kaldırmıştır. Fakat kavmi bir süre sonra tekrar yoldan sapınca Hz. İlyâs, Allah'ın da izniyle oradan tamamen ayrılmıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1976: 37).

Toplam yedi yerde²⁴ Hz. İlyâs'ın kıssasına değinen Mevlânâ, onu Hz. Hızır'la birlikte zikretmiştir. Çünkü ikisinin de hayatları hemen hemen aynıdır²⁵ ve tasavvufta Hz. İlyâs'ın Hz. Hızır'la aynı mertebeye ulaştığı düşünülmektedir (Döğüş, 2015: 81). Mevlânâ'nın gazellerinden yola çıkarak tasavvufta, Hızır'ın (a.s) denizde Hz. İlyâs'ın da karada insanlara yardım ettiği düşüncesinin yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Birkaç örnek:

چو خضر سوی بحار ایلیاس در خشکی برای گم شدگان می‌کنند استمداد

Hızır'ın denizde İlyâs'ın karada olduğu gibi

Yolunu kaybedenlere yardım ederler (Mevlânâ, 1384 hş: 372).

Hz. Hızır'ın içip ölümsüz olduğuna inanılan ve “âb-ı hayât” adı verilen bir suya sahip olduğu rivayet edilmiştir. Fakat Mevlânâ, Hızır'ın âb-ı hayâtta içip ölümsüz olsa bile bu dünyanın gelip geçici olduğunu ve insanoğlunun asıl yerinin ebedî ahiret yurdu olduğunu savunmuştur.

گرفتم من که الیاسی و خضری د چو آب خضر عمرافزا چرای

Diyelim ki Hızır'sın İlyâs'sın

²⁴ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 122, 325, 334, 717)

²⁵ bkz.: Hz. Hızır.

Neden Hızır'ın suyu gibi ömür uzatırsın (Mevlânâ, 1384 hş: 1094).,

تو آن صدر و بدری که در بر و بحری هم الیاس و خضری و هم جان جانی

Senin o buyruğun karada da denizde de yürür

Hem İlyâs'sın hem Hızır'sın hem de cana cansın (Mevlânâ, 1384 hş: 1262).

1.1.9. Hz. İsa

Kendisine İncil gönderilen Hz. İsa (a.s), Hz. Meryem'den babasız bir şekilde dünyaya gelmiştir (Harman, 2000: 465-466). Hz. Meryem evlenmeden bir çocuk dünyaya getirince halk onu kınamış ve üzerine yürümüştür. Fakat sessizlik orucuna giren Hz. Meryem, kundaktaki oğlunu işaret etmiştir (Taberî, 2021: 314). Hz. İsa'nın kundaktayken konuşması Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde nakledilmiştir: “*Şüphesiz ben Allah'ın kuluym. O bana kitabı verdi ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım beni hayır ve bereket sahibi kıldı. Hayatta kaldığım müddetçe bana namazı ve zekâtı emretti. Beni, anneme karşı çok iyi davranan bir evlat kıldı. Beni bir zorba, hayırsız bir bedbaht yapmadı. Doğduğum gün, öleceğim gün ve yeniden dirileceğim gün de bana selâm olsun*” (Meryem: 19/30-34).

Allah'ın emri üzerine kavminden ayrılan Hz. Meryem, İsa (a.s) ile Mısır'a gitmiş ve Hz. İsa on iki yaşına gelene kadar orada yaşamıştır. Daha sonra Mısır'dan ayrılıp Nasıra isminde bir köye gitmiş ve bir süre orada bulunmuştur (Ahmed Cevdet Paşa, 1976: 43-44).

İsrailoğulları'na gönderilen peygamber olan Hz. İsa, insanları kendisine itaate ve ona gönderilen kitabı kabul etmeye çağırmış fakat halk bu tebliğe karşı çıkarak İsa'yı (a.s hor görmüştür. Bunun üzerine Hz. İsa, çeşitli mucizeler göstermiştir (Çakan ve Solmaz, 2020: 239). Bu mucizeler arasında çamurdan kuş yapıp üfleyince ona can vermesi, hastaları ve kötürüm olanları iyileştirmesi, körlerin gözünü açması gibi hususlar yer almaktadır (Harman, 2000: 471). Binlerce hasta iyileşmek için Hz. İsa'nın kapısına gitmiş, gidemeyecek kadar zor durumda olanların evine de İsa (a.s) gitmiş ve onları iyileştirmiştir (Taberî, 2021: 325).

Hz. İsa'nın yanında kendisine tâbi olanlar arasından tebliğ ve irşat görevine tayin ettiği on iki tane Havâri bulunmuştur (Cilacı, 1997: 513). Havârilere, acıktığı veya

susadığı zaman Hz. İsa ‘ya söylemiş İsa (a.s) da elini yere vurmuş vurduğu yerden yiyecek veya içecek çıkmıştır (Köksal, 2020: 2/318-319). Yine bir gün Havârilere Hz. İsa’ya “*Rabbin bizim için gökten sofrayı indirebilir mi?*” diye sormuştur (Maide: 5/112). İsa (a.s) bu söz ve ısrar üzerine Allah’a dua etmiştir. Hz. İsa’nın duasını kabul eden Allah, yeryüzüne sofrayı indirmiş ve onu bereketli kılmıştır (Köksal, 2020: 2/323-325).

Hz. İsa’nın tevhid mücadelesinde ona iman edenlerin yanı sıra inkâr edenler ve onunla alay edenler de olmuştur. İnkarcılar bir gün İsa’ya (a.s) önceden ölmüş birini diriltmesini, ancak o zaman ona inanacaklarını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. İsa, Nuh’un (a.s) oğlu olan Sam’ın kabrinin başına giderek onu diriltmiştir. Bunu gören halkın birçoğu Hz. İsa dinini kabul etmiştir (Taberî, 2021: 326-327).

Hz. İsa’ya iman etmeyen İsrailoğulları onu öldürmeye karar vermiş ve plan yapmıştır (Köksal, 2020: 331). Kendisine öleceği Cebrail tarafından bildirilen Hz. İsa, Havârilere yanına toplamış ve kendilerinden birisinin onu inkâr edip cüzi bir miktar paraya satacağını söylemiştir. Gerçekten de dediği gibi Havârilere biri Hz. İsa’nın yerini inkarcılara söylemiş ve karşılığında para almıştır. Yahudiler, Hz. İsa’yı yakaladığını zannedip inkârcı Havâri’yi yakalayıp astığı sırada Allah, İsa’yı (a.s) göğe yükseltmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1976: 44).

Çeşitli dinlerde kıyamet yaklaşınca yeryüzüne inip insanoğlunu kurtaracağı düşünülen Mesih’in, Hz. İsa olduğu öngörülmektedir. Bu yüzden Mesih, İsa’nın (a.s) lakabı hatta ikinci ismi olmuştur. Öyle ki birçok edebi kaynakta İsa (a.s) yerine Mesih ismi kullanılmaktadır (Waardenburg, 2004: 306-309).

Mevlânâ, gazellerinde yaklaşık yüz yirmi dokuz yerde Hz. İsa’ya değinmiştir. Ayrıca İsa’nın (a.s) lakabı olan Mesih ismini de altmış altı yerde kullanmıştır. Bazen Hz. İsa’nın şifa veren ve ölüleri diriltten nefesini sevgilinin nefesine teşbih etmiş, aşkıdan bitap düşmüş âşığına şifa vermesini dilemiş, bazen de kıyamet yaklaşınca Mesih’in gökten inip insanları kurtaracağı inancına değinerek sevgilinin gelip âşığını kurtarmasına gönderme yapmıştır.

1.1.9.1. Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya Hamile Kalması ve Hz. İsa'nın Kundakta Konuşması

Hz. İsa'nın annesi olan Hz. Meryem, iffetine düşkün, zamanını Allah'a ibadet etmekle geçiren güzel yüzlü bir genç kızken su almak için bir mağaraya gitmiş ve orada insan bedenine bürünmüş Cebrail ile karşılaşmıştır. Cebrail ona bir erkek evlat sahibi olacağını bildirince Hz. Meryem şaşırılmış ve bunun imkânsız olduğunu, eline bir erkek elinin dahi değmediğini söylemiştir (Harman, 2004: 241). Bunun üzerine Cebrail, Allah'ın buyruğunu ona bildirmiştir: “*O bana kolaydır. Biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, kararlaştırılmış bir iştir*” (Meryem: 19/21). Bunun üzerine Hz. İsa'ya hamile kalan Hz. Meryem, doğuma kadar insanlardan uzak bir hayat sürmüştür. Doğum sancısı başladığı zaman hurma ağacına yaslanmış ve orada doğum yapmıştır (Taberî, 2021: 313-314). Kucağında Hz. İsa ile insanların yanına gittiği zaman halkın onu kınamasına rağmen sessizlik orucuna girmiş ve Hz. İsa konuşana kadar hiçbir şey söylememiştir. O sırada Allah'ın mucizelerinden biri gerçekleşmiş ve Hz. İsa kundaktayken konuşmaya başlamıştır.

Yaklaşık otuz beş yerde²⁶ Hz. Meryem'in kıssasına değinen Mevlânâ, bazen öğüt verirken “Meryem gibi sus” demiştir. Çünkü susmak salık olmanın simgesi sayılmıştır. Salih kullar Allah'a güvenmiş ve Hz. İsa'yı kundakta konuşturarak Hz. Meryem'in masumiyetini göstermesi gibi gerçeğin er ya da geç ortaya çıkacağına inanmışlardır. Mevlânâ çok konuşan cahil insanları da eşeğe benzetmiştir²⁷. Birkaç örnek:

خاموش همچون مریمی تا دم زند عیسی دمی کت گفت کاندل مشغله یار خران عنگ شو

Tıpkı Meryem gibi sessiz ol ki o İsa nefesli konuşsun

Kim sana işin ortasında erkek eşeklerle dostluk et dedi (Mevlânâ, 1384 hş: 861).

دل مریم آبستن یک شیوه کند با من عیسی دوروزه تن درگفت زبان آید

Hamile Meryem'in gönlü bana işve yapar

İsa'nın iki günlük bedeni dile gelir konuşmaya başlar (Mevlânâ, 1384 hş: 247).

²⁶ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 7, 47, 54, 122, 150, 169, 175, 190, 191, 243, 350, 355, 396, 398, 442, 613, 698, 700, 753, 840, 980, 987, 994, 1020, 1033, 1045, 1063, 1100, 1123, 1156, 1167, 1206.)

²⁷ bkz.: Hz. İsa'nın eşeği.

Mevlânâ, Yüce Allah'ın kudretinin her şeye yeteceğini ve ondan ümit kesilmeyeceğini anlatırken Hz. Meryem'in çocuk sahibi olmasına değinmiş, ona bir eşi olmadan evlat bahşeden Allah'ın, kullarını da istemeden mevki sahibi yapmaya gücü yeteceğini bildirmiştir.

مارا چو مريم بی سبب از شاخ خشک آید رطب مارا چو عیسی بی طلب در مهد آید سروری

Meryem gibi bize de sebepsiz kuru daldan yaş hurma biter

Bize de istemeden beşikte önderlik verilir (Mevlânâ, 1384 hş: 976).

1.1.9.2. Hz. Îsâ'nın İnsanlara Şifa Vermesi:

Îsâ'nın (a.s) Allah tarafından bahşedilen özelliklerinden birisi şifalı elleri ve nefesidir. Hz. Îsâ, hasta ve kötürüm olanları iyileştirmiş, doğuştan kör olanların gözlerini açmıştır. Mevlânâ, Hz. Îsâ'nın şifalı ellerini sevgilinin ellerine benzeterek yaklaşık elli yedi²⁸ yerde olaya telmihte bulunmuştur. Sevgilisine “zamanın Îsâ'sı” nitelendirmesinde bulunarak gelip âşığına varlığıyla şifa vermesi için çağrıda bulunmuştur. Birkaç örnek:

عیسی مست را زر کند و زر بود گوهر کند گوهر بود بهتر کند بهتر ز ماه و مشتری

Îsâ, bakırı altına çevirir altının mücevhere çevirir

Mücevheri daha iyi hale getirir aydan ve güneşten daha iyi (Mevlânâ, 1384 hş: 976).

از تب چرا خروشم عیسی طیب هوشم وز سگ چرا هراسم میر شکار بامن

Sıtmadan neden korkayım aklın tabibi Îsâ'dır

Köpekten neden korkayım av emiri benimle (Mevlânâ, 1384 hş: 817).

کور و کران عالم، دید از مسیح، مرهم به رقص آ! ای کور و کر : گفته مسیح، مریم

Dünyanın körleri ve sağırları Mesih'ten şifa gördüler

²⁸ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 5, 11, 27, 49, 90, 123, 135, 146, 155, 163, 198, 231, 258, 249, 267, 274, 283, 312, 333, 364, 367, 379, 458, 491, 555, 658, 672, 720, 748, 888, 910, 950, 987, 1000, 1006, 1010, 1036, 1040, 1043, 1055, 1088, 1090, 1100, 1111, 1119, 1128, 1130, 1150, 1169, 1188, 1199, 1263, 1269, 1301)

Meryem'in Mesih'i onlara "ey körler ve sağırlar oynayın!" dedi (Mevlânâ, 1384 hş: 80).

1.1.9.3. Hz. İsa'nın Ölülere Diriltmesi

Hz. İsa'nın Allah'a iman çağrısına kulak asmayan halk onun bir mucize göstermesini ancak o zaman ona inanacaklarını söylemiştir. Bunun üzerine eliyle şekil verdiği çamurdan kuşlara nefesiyle ruh üflemiş ve canlı bir kuş haline getirmiştir.

Başka bir gün yine delil isteyen halkı da yanına alarak ölmüş bir adamın mezarı başında nefesiyle adamın ruhunu bedenine geri getirmiştir. Bu olaylar üzerine halkın birkaçı onun doğru söylediğine ve Allah'ın peygamberi olduğuna kanaat getirirken birkaçı da hile yapan bir düzenbaz olduğunu savunmuştur.

Yaklaşık beş yerde²⁹ Hz. İsa'nın ölülere diriltmesini beyitlerinde kullanan Mevlânâ, sevgilinin nefesini Hz. İsa'nın nefesine benzetmiştir. Onun ölülere tek bir nefesle diriltmesi gibi taşlaşmış kalplerin yumuşaması ve kalp gözlerinin açılması için sevgilinin tek bir nefesinin yeteceğini savunmuştur. Birkaç örnek:

خود را بزن تو بر من اینست زنده کردن بر مرده زن چو عیسی افسون معتمد را

Dirilmek için kendini bana bırak

Üfle ölüye İsa'nın güvenilir büyüğü gibi (Mevlânâ, 1384 hş: 81).

آن را که ندارد جان جان ده به دم عیسی وان را که ندارد زر ز اکسیر زرین می کن

Canı olmayana İsa'nın nefesiyle can ver

Ve altını olmayana altın iksirinden yap (Mevlânâ, 1384 hş: 756).

1.1.9.4. Hz. İsa'nın Allah Tarafından Göğe Yükseltilmesi

Hz. İsa birçok delil göstermesine rağmen insanlar ona inanmamış ve onu bir tehdit olarak görmüşlerdir. Bunun yüzden ortadan kaldırmak istemişlerdir. Fakat kendisine öldürüleceği Cebrail tarafından bildirilmiştir. İsrailoğulları Hz. İsa'ya ihanet eden havarilerden birini İsa (a.s) zannedip öldürürken Allah, Hz. İsa'yı göğe yükseltmiştir.

²⁹ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 11, 863, 940).

Mevlânâ yaklaşık on iki yerde³⁰ Hz. Îsâ'nın gökyüzüne yükseltilmesine değinmiştir. Hz. Îsâ'nın öldürüleceği sırada Allah'ın onu göğe kaldırmasını, umudun göstergesi olarak kullanan Mevlânâ, aynı zamanda onun göğe yükselmesi gibi aşk yolunda emin adımlarla ilerleyen âşığın en üst mertebeye çıkacağını savunmuştur. Birkaç örnek:

در خانه جهد عیسی تا وارهد از دشمن از خانه سوی گردون ناگاه گذر یابد

Îsâ, düşmandan kurtulmak için evde çabalar da

Ansızın evden göğe doğru geçit bulur (Mevlânâ, 1384 hş: 241).

نومید مشو گر چه مریم بشد از دستت کان نور که عیسی را بر چرخ کشید آمد

Ümitsizliğe kapılma her ne kadar Meryem avuçlarından kayıp gitse de

Îsâ'yı gökyüzüne çeken o nur geldi (Mevlânâ, 1384 hş: 251).

İncil'de Hz. Îsâ'nın çölde kırk gün oruç tuttuğu ve tebliğ faaliyetine oruç tutarak başladığı bildirilmiştir (Dölek, 2019: 619). Mevlânâ da İncil'de geçen bu olaya telmihte bulunarak onun çölde tuttuğu orucun kendisine esenlik verdiğini bildirmiştir. Aynı zamanda oruçla başladığı tebliğ yolunda Allah tarafından koruma altına alınmış ve göğe yükselmiştir:

روزه نم زمزم شد در عیسی مریم شد بر طارم چارم شد او در سفر روزه

Oruç Meryem oğlu Îsâ'ya zemzem oldu

O oruç yolculuğunda dördüncü kat göğe çıktı (Mevlânâ, 1384 hş: 933).

گاهی چو چه کن پست رو مانند قارون سوی گو گه چون مسیح و کشت نو بالاروان سوی علا

Bazen kuyu kazan gibi ümidi aşağılardadır bazen Kârûn gibi definelere dalar

Bazen de Mesih gibi yenilenir göğe yükselir (Mevlânâ, 1384 hş: 15)

1.1.9.5. Hz. Îsâ'nın Kıyamet Gününde Gökten İneceği İnancı ve Mesih

Îlâhî dinlerde yaygın olarak bilinen tek gözlü Deccal'ın kıyamete yakın bir zamanda gelip çeşitli faziletler göstererek insanoğlunu kandırdıktan sonra sapkınlığa

³⁰ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 540, 666, 764, 862, 893, 955, 963, 1106, 1175).

uğratacağı bildirilmiş ve Mesih'in göklerden gelip Deccal'i öldürerek insanlığı kurtaracağı söylenmiştir (Demirci ve Çelebi, 2019: 67-72). Mesih'in kesin olarak bilinmemekle birlikte Hz. Îsâ olduğuna inanılmaktadır.

Mevlânâ yaklaşık on altı yerde³¹ Mesih ismine aynı zamanda on iki yerde³² de Hz. Îsâ'nın kıyamete yakın gittiği yerden geri geleceği düşüncesine değinmiştir. Kıyamet alametlerinden biri olan Mesih'in dünyaya gönderilmesini vuslatın habercisi olarak niteleyen Mevlânâ, bazı gazellerinde Deccal'i insanın nefesine benzetirken Mesih'i de nefisle savaşıyan iyi amellere teşbih etmiştir. Birkaç örnek:

ای یوسف آخر سوی این یعقوب نابینا بیا
ای عیسی پنهان شده بر طارم مینا بیا

Ey Yûsuf artık şu gözleri görmeyen Yakûb'a doğru gel

Ey gizlenmiş Îsâ gök kubbenin üstüne gel (Mevlânâ, 1384 hş: 7)

دجال غم چون آتشی گسترده ز آتش مفرشی
کو عیسی خنجرکشی دجال بدکردار را
تن را سلامت‌ها ز تو جان را قیامت‌ها ز تو
عیسی علامت‌ها ز تو وصل قیامت وار را

Ateş gibi yakıp kavuran Deccal'in gamı ateşten (bir sergi) yaydı

Kötü amelli Deccal'a hançer çeken Îsâ nerede?

Bedene sağlıklar senden cana kıyametler senden

Ey Îsâ, kıyameti andıran vuslatın alametleri de senden (Mevlânâ, 1384 hş: 11).

1.1.9.6. Hz. Îsâ ve Eşek

Doğu edebiyatında sıkça geçen Eşek-Mesih zıtlığı aslında madde-ruh tezatlığını ifade etmektedir (Schimmel, 2007: 165).

Mevlânâ yaklaşık sekiz yerde³³ Hz. Îsâ'nın eşeğine yer vermiştir. Onu birçok yerde içi boş cahil insanlara benzetmiştir. Bu geçici dünyada maddi heveslere dalan ve dünyalık işler peşinde kırıp döken insanları işaret ederken eşeğe teşbih etmiştir. Birkaç örnek:

³¹ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 147, 156, 235, 259, 555, 831, 951, 987, 1056, 1073, 1165, 1179, 1234, 1258, 1289)

³² Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 15, 48, 96, 248, 279, 299, 337, 1156, 1200, 1244).

³³ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 408, 862, 976, 1116, 1193).

زین مردم کارافزا زین خانه پر غوغا عیسی نخورد حلوا کاین آخور خر آمد

Bu sorun çıkaran halkın arasında kavgalarla dolu evde

Îsâ helva yemez çünkü burası eşek ahırına döndü (Mevlânâ, 1384 hş: 245).

چون مغز یابی ای پسر از پوست برداری نظر در کوی عیسی آمدی دیگر نگویی کو خرم

Ey oğul özü bulduğun zaman kabuğu görmezsin

Îsâ'nın sokağına geldin mi eşeğim nerede demezsin (Mevlânâ, 1384 hş: 556).

عیسی روزگاری سیاح باش در شب در آب و در گل ای جان تا همچو خر نخسپی

Zamanın Îsâ'sı geceleri seyyah ol

Ancak eşek gibi balçıkta yatma ey can (Mevlânâ, 1384 hş: 1184).

1.1.9.7. Hz. Îsâ'nın Boya Küpü

Hz. Îsâ'nın boyacılık yaptığı bir küpü olduğu rivayet edilmiştir. Her kim kumaşını bir renge boyamak isterse Hz. Îsâ'ya getirmiş o da küpüne sokmuş ve kumaşları, sahibinin istediği renge boyamış bir şekilde küpün içinden geri çıkarmıştır (Gölpınarlı, 2020: 1/477).

Yaklaşık bir yerde Hz. Îsâ'nın küpüne temas eden Mevlânâ, zatın gereksiz renklerden (meşgale ve süslerden) kurtulmasını, Îsâ'nın küpüne girer gibi tasavvufa girip Allah'ın rengine ulaşmasını ve kâinatın her rengini görmesini öğüt vermiştir. Örnek:

زین رنگ‌ها مفرد شود در خنب عیسی دررود در صبغه الله رو نهد تا يفعل الله ما یشا

Şu renklerden ayrılır, Îsâ'nın küpüne girer

Tanrı boyası ortaya çıkar artık Tanrı dilediğini yapar (Mevlânâ, 1384 hş: 15)

1.1.9.8. Hz. Îsâ ve Ekmek-Şarap Hikâyesi

Hristiyanlık inancına göre Hz. Îsâ, bir gün yine havarileriyle birlikte bir yemek sırasında eline bir ekmek almış ve “bu benim bedenimdir” demiştir. Daha sonra eline

bir kadeh şarap almış ve tekrar “bu benim kanımdır” demiş ve kadehi havarilerine uzatarak “bundan içen bağışlanır” dediği İncillerde yer almıştır (Akalın, 2014: 156).

Mevlânâ da bir yerde bu hikâyeye değinmiş ve Mansûr şarabıyla³⁴ birlikte kullanmıştır. İkisini de aşk şarabı olarak ele alan Mevlânâ, Hz. İsâ’nın şarabının kendi ümmetinin, Hallac-ı Mansûr’un şarabının da Hakk’ın sırrına erenlerin şarabı olduğunu bildirmiştir:

آن باده انگوری مر امت عیسی را و این باده منصوری مر امت یاسین ر

O üzüm şarabı İsâ’nın ümmetininidir

Bu Mansûr şarabı da Yasin ümmetine aittir (Mevlânâ, 1384 hş: 36).

1.1.9.9. Hz. İsâ’nın İsminin Geçtiği Diğer Beyitler

خورشید حق دل شرق او شرقی که هر دم برق او بر پوره ادهم جهد بر عیسی مریم زند

Güneş tanrıdır gönül onun doğduğu tanyeri

Şimşekleri her an Edhemoğlu’na çakar Meryem oğlu İsâ’ya vurur (Mevlânâ, 1384 hş: 214).

1.1.10. Hz. İshak

Hz. İbrâhim’in ilk eşinden doğan İshak (a.s), Hz. İsmâil’in kardeşidir (Köksal, 2021: 1/239). Hz. İbrâhim, çocuk sahibi olursa onu Allah yolunda kurban edeceği şeklinde dua etmiştir. İki oğlu olduktan sonra rüyasında bu duası hatırlatılmıştır. Tevrat’ta kurban edilen peygamberin Hz. İshak olduğu söylenmektedir (Harman, 2000: 519).

Mevlânâ yaklaşık yedi yerde³⁵ İshak’ın (a.s) ismine değinmiştir. İshak peygamberin kurban edilmesi olayına temas eden şair, onun kurban edileceğini bildiği halde sessiz kalması ve boyun eğmesini aşka teslim olmaya benzetmiştir. Birkaç örnek:

جان ابراهیم مجنون گشت اندر شوق او تیغ را بر حلق اسماعیل و اسحق می زند

³⁴ bkz.: Hallâc-ı Mansûr

³⁵ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 4, 66, 842, 894).

İbrâhim'in canı onun şevkiyle deliye dönmüş

Kılıcı İsmâil'in İshak'ın boynuna vuruyor (Mevlânâ, 1834 hş: 295).

Mevlânâ, sevgiliye olan bağlılığını anlatmak için kendisini Allah yolunda kurban olan Hz. İshak'a benzetmiştir. Onun bile bile ölüme gitmesini sevgiliye kavuşacağı için coşkuyla karşılamasını kendi öldüğü güne benzetmiş ve o günü de bayram gibi sevinçle karşılamıştır.

مست و پریشان توام موقوف فرمان توام اسحاق قربان توام این عید قربانی است این

Senin sarhoşunum ve (senin yolunda) avareyim, senin emrine bağlıyım

Sana kurban olan İshak'ım, bu Kurban Bayramıdır bu (Mevlânâ, 1384 hş: 717).

تو گلا غرقه خونی ز چپی دلخوش و خندان مگر اسحاق خلیلی خوشی از خنجر روزه

Ey gül kana bulanmış olduğun halde neden bu kadar mutlusun

Yoksa oruç hançerinden mutlu olan Halil'in İshak'ı mısın? (Mevlânâ, 1834 hş: 957).

1.1.11. Hz. İsmâil

Hız. İbrâhim'in Hacer'den doğan en büyük oğlu Hız. İsmâil, annesiyle birlikte Mekke'de büyümüşdür (Ahmed Cevdet Paşa, 1976: 20). İsmâil (a.s), çocuk yaşlarına geldiği sırada Hız. İbrâhim rüyasında oğlunu kurban ettiğini görmüşdür (Köksal, 2021: 1/186). Bu olay Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde aktarılmıştır: “Biz ona (İbrâhim'e) yumuşak huylu. Akli başında bir oğul müjdeledik. Çocuk büyüyip de beraberinde çalışacak yaşa gelince İbrâhim bir gün “Evladım! Son birkaç rüyamda seni kurban etmem gerektiğini görüyorum. Ne dersin, bir düşün bakayım?” dedi. Çocuk hiç tereddüt etmeden “Babacığım! Sana emredilen neyse onu yap; inşallah beni sabredenlerden bulacaksın” diye cevap verdi. İkisi de Allah'ın emrine tam manasıyla teslim olmuştu. İbrâhim oğlunu sağ şakağı üzerine yere yatırdı. Kendisine “Ey İbrahim!” diye seslendik. Gerçekten sen gördüğün rüyanın gereğini yerine getirdin. Biz iyilik eden ve işini güzel yapanları işte böyle mükafatlandırırız. Hiç şüphe yok ki bu apaçık bir imtihandı. Oğlunun canına bedel olarak ona büyük bir kurbanlık verdik” (Saffat: 37/101-107).

Mevlânâ, gazellerinde toplam dokuz yerde³⁶ İsmâil'in (a.s) ismini zikretmiş ve Hz. İsmâil'in babası tarafından kurban edilmesi olayına telmihte bulunmuştur. Kendisinin kurban edileceğini bildiği halde Allah'ın emrine itaat etmesi, Mevlânâ tarafından aşığın sevgilisine karşı olan sadakatine teşbih edilmiştir. Birkaç örnek:

چو اسماعیل قربان شو در این عشق ولی را بنده شو گر نیستی میش

İsmâil gibi bu aşkın yolunda kurban ol

Koyun değilsen veli olana köle ol (Mevlânâ, 1384 hş: 698).

بر گلویت تیغها را دست نی و زخم نی گر چو اسماعیل قربانت کنم نیکو شنو

İsmâil gibi seni kurban etsem boynuna kılıçlar sürsem

Ne el görünür ne de yara iyi dinle (Mevlânâ, 1384 hş: 890).

1.1.12. Hz. Lokman

Hız. Lokman meşhur bir hekimdir (Şemîsâ, 1375 hş: 502). Peygamber olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte yaşadığı dönem hakkında da çeşitli rivayetler vardır (Harman, 2003: 205). Kur'an-ı Kerim'de kendisinden şu şekilde bahsedilmektedir: “Andolsun ki biz Lokman'a Allah'a şükretmesi için hikmet verdik” (Lokman: 31/12). Bu yüzden kendisinin hikmet verilen bir âlim olduğu söylenmektedir (Harman, 2003: 205). Uzun ömrüyle de bilinen Hz. Lokman'ın üç bin yedi yüz yıl yaşadığı rivayet edilmiştir (Taberî, 2021: 491).

Mevlânâ toplam on yerde³⁷ Hz. Lokman'ın ismine değinmiştir. Sevgilinin yüceliğini belirtmek için Lokman'ın (a.s) bilgisine değinin Mevlânâ, ondan bir lokma dahi alsa Hz. Lokman kadar bilge bir kişiliğe bürüneceğini ifade etmiştir. Aynı şekilde sevgiliden hırka giyince de dünya kadar sorumluluğu olan bir görevi üstlendiğini bildirmiştir:

هر که از وی خرقه پوشد برکشد خرقه فلک هر که از وی لقمه یابد حکمتش لقمان کند

Kim ondan hırka giyerse feleğin hırkasını giyer

³⁶ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 229, 291, 295, 664, 726, 1028)

³⁷ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 314, 438, 503, 664, 890, 1171).

Kim ondan bir lokma bulursa hikmetinden Lokman'a döner (Mevlânâ, 1384 hş: 292).

Mevlânâ, yeryüzünde insanoğlunun acizliğini anlatırken de Hz. Lokman'ın ismine değinmiştir. Yüce Allah kudretiyle kâinatı, dağları ve denizleri yaratmış insanoğlunu da bu büyük evrende bir lokma kadar aciz ve küçük yaratmıştır. Fakat Mevlânâ, bu küçük varlığın Lokman gibi bilge ve hikmetli insanlardan oluştuğunu bildirmiştir. İnsanoğlunun görünüşte küçük olsa bile aşk yolunu seçerse takvada üstün olduğuna değinmiştir:

من زمین را لقمه‌ام لیکن زمین رویدش زین لقمه صد لقمان نو

Ben yeryüzünde bir lokmayım. Fakat yeryüzünde

Bu lokmadan yüzlerce yeni Lokman biter (Mevlânâ, 1384 hş: 900).

Mevlânâ, memduhunu överken Hz. Lokman'ın aklına değinmiş ve onun ilim yönünden Lokman gibi bilge olmak için çabaladığını bildirmiştir:

او عقل سبک کجا رباید عقلی خواهد چو عقل لقمان

O hafif bir aklı nereden kapacak

O Lokman'ın aklı gibi bir akıl istiyor (Mevlânâ, 1384 hş: 772).

Lokman'ın (a.s) uzun ömrüne değinen Mevlânâ, kendisi gibi uzun ömürlü olan Hz. Nûh'un ismiyle birlikte zikretmiş ve sevgilisinin ömrünün onların ömrü kadar uzun olması için Allah'a dua etmiştir:

خدایا عمر نوح و عمر لقمان و صد چندان بدان خوب ختن ده

Ey Rabbim Nûh'un ve Lokman'ın ömrünü

Ve yüzlerce ömür ver o Hutun güzeline (Mevlânâ, 1384 hş: 946).

1.1.13. Hz. Lût

İbrâhim peygamber ile aynı dönemde yaşayan Hz. Lût, erkeklerin erkeklere meylettği ve sapkınlığa uğrayan Semud kavmi için gönderilmiş peygamberdir (Köksal, 2021: I/245-248). Lût (a.s) onları defalarca uyarsa da başarılı olamamıştır. Daha sonra Allah onları cezalandırmak için Cebrail ve iki meleği, Hz. Lût'un yanına genç delikanlı

suretinde göndermiştir. Gelen misafirlerden haberdar olan halk, Hz. Lût'un kapısına dayanmış ve gençleri onlara vermesini istemişlerdir. Melekler, Lût'a (a.s) ona inananları alıp gitmesini söylemiş ve daha sonra içerisinde kendi karısı da olan Hz. Lût'un kavmini helak etmişlerdir (Pala, 2020: 291).

Gazellerinde üç yerde Hz. Lût kıssasını kullanan Mevlânâ, çoğunlukla Lût peygamberin helak olan kavminden söz etmiştir. İçinde yaşadığı sıkıntılar ve sevgiliye kavuşma arzusundan doğan çektiği acıdan dolayı yorgun düşen halini Hz. Lût'un virane olan kavmine benzetirken yaşadığı şaşkınlığı da Lût'un (a.s) yaşadığı şaşkınlığa benzetmiştir.

چو شهر لوط ويرانم چو چشم لوط حيرانم سبب خواهم که واپرسم ندارم زهره و يارا

Lût'un şehri gibi yıkık bir şehrim, Lût'un gözleri gibi şaşkınlım

Sebebini sormak istiyorum fakat o cesarete ve güce sahip değilim.³⁸ (Mevlânâ, 1384 hş: 28).

1.1.14. Hz. Muhammed (s.a.s)

Hz. Muhammed, Hz. İsa'nın müjdelediği son peygamberdir (Çakan ve Solmaz, 2020: 250). 12 Rebîülevvel 571'de dünyaya gelmiştir (Fayda, 2005: 409). Hz. Muhammed (s.a.s) doğduğu gece birçok mucize meydana gelmiştir (Köksal, 1987:2/7-12).

Henüz doğmadan babasız kalan Hz. Muhammed (s.a.s) altı yaşındayken de annesini kaybetmiştir. Hem öksüz hem de yetim kalan Hz. Muhammed'i (s.a.s) dedesi Abdulmuttalib yanına almıştır. Hz. Muhammed (s.a.s) sekiz yaşına geldiği sırada dedesini de kaybedince amcası Ebû Tâlib'in himayesi altına girmiştir (Berki ve Kesioğlu, 2014: 36-42). Hz. Muhammed (s.a.s), amcasına destek olmak için küçük yaşta çalışmış, çeşitli işler yapmış ve en son ticaretle uğraşmaya başlamıştır (Fayda, 2005: 409-410).

³⁸ Bu beyit iki farklı gazelde birebir aynı şekilde yazılmıştır. Gazelin ilk beyitleri farklı olup diğer bütün beyitleri aynıdır. bkz.: (Mevlânâ, 1384 hş: 28).

Hız. Muhammed'in (s.a.s) ticarete girdiği dönemde Mekke'nin ileri gelen tüccarlarından olan Hız. Hatice, onun güvenilirliğini duymuş ve mallarını emanet etmek için iş teklifinde bulunmuştur. Hız. Hatice, kervanla birlikte gitmesi için Hız. Muhammed'e (s.a.s) bolca sermaye vermiş ve bir kölesini Hız. Muhammed'e yardımcı olması için yanına tayin etmiştir (Ayvalli, 2009: 40-41). şam yolunda bulunan bir mabede gittikleri zaman Hız. Muhammed' (s.a.s) ile sohbet eden bir rahip, onun  s 'nın (a.s) müjdelediği son peygamber olduğunu anlamıştır (Ahmed Cevdet Paşa, 1997: 63-64). Hız. Hatice kervanın gelmesini beklerken Hız. Muhammed'in (s.a.s) geldiğini ve üzerinde bir bulutun onu sıcaaktan koruduğunu görmüştür (Taberî, 2021: 54). Hız. Hatice, Hız. Muhammed'in (s.a.s) faziletlerini ve güvenirliğini görünce ona haber göndermiş ve evlenme teklifinde bulunmuş, Hız. Muhammed (s.a.s) de bu teklifi kabul etmiştir (Bekri ve Keskiöglü, 2014: 49-50). Hız. Muhammed'in (s.a.s) bu evlilikten altı çocuğu dünyaya gelmiştir. İlk  ocuğu Kasım olduğundan dolayı Hız. Muhammed'e (s.a.s) Eb 'l Kasım da denmiştir ( akan ve Solmaz, 2020: 255).

Hız. Muhammed'in (s.a.s) her yıl Ramazan ayında, Nur Dağı'nda bulunan H ra Mağarası'nda inzivaya çekilmiştir. Yine bir Ramazan ayında inzivaya çekildiği sırada bir rüya görmüştür. Rüyasında Cebrail'in Ona "oku" dediğini Hız. Muhammed'in (s.a.s) de ne okuyayım, ben okuma bilmem dediğini ve bunu üç kere tekrarladığını görmüştür. Daha sonra Kur'an-ı Kerim'in ilk ayetleri olan "*Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan yaratmıştır. Oku! Kalemle yazmayı öğreten, insana bilmediğini bildiren Rabbin sonsuz kerem sahibidir* (Alak: 96/1-5)." sözlerini söylemiştir. Bu sözlerden sonra Cebrail gidince Hız. Muhammed (s.a.s) uykusundan uyanmıştır. Daha sonra baktığı her yerde Cebrail'i görmüştür. Cebrail, Hız. Muhammed'e (s.a.s) "Sen Allah'ın el isisin ben de Cebrail'im" demiştir. Hız. Muhammed (s.a.s), bu olanlardan korkmuş ve koşarak evine gitmiştir. Olanları Hız. Hatice'ye anlatınca Hız. Hatice, ona peygamberlik müjdesini vermiştir ( bn Hişam, 1971: 149-150). Böylece Hız. Muhammed'in (s.a.s) peygamberliği kırk yaşındayken başlamıştır (Ayvalli, 2019: 50).

 lk zamanlarda gizli bir şekilde tebliğ yapan Hız. Muhammed (s.a.s),  slam dinini yaymaya en yakınlarından başlamıştır (Fayda, 2005: 411). Ona inanıp ilk Müslüman olanlar, eşi Hız. Hatice, bakımını üstlendiği amcası Eb  Tâlib'in oğlu Hız. Ali, arkadaşi Hız. Eb  Bekir ve azat ettiği kölesi Zeyd b. Harise'dir (Taberî, 2021: 3/68-72).

Üç yıl boyunca gizli bir şekilde tebliğ yapan Hz. Muhammed (s.a.s) artık Allah'ın emriyle açık bir şekilde İslam dinini yaymaya başlamıştır (İbn İshak, 2021: 178). Tebliğe önce akrabalarından başlayan Hz. Muhammed (s.a.s), Abdülmuttalib'in çocuklarını yemeğe çağırıştır. Daha sonra kendisinin İslam dininin peygamberi olduğunu söylemiş ve onları da iman etmeye çağırıştır (Bekri ve Keskiöğlu, 2014: 70-71). Hiçbiri iman etmemiş fakat dini yayarken onu koruyacaklarını ve ona yardım edeceklerini söylemişlerdir. Fakat amcası Ebû Leheb, Hz. Muhammed'e (s.a.s) karşı çıkmış ve onu tehdit etmiştir (Ayvalli, 2009: 57-58). Açık bir şekilde tebliğ yapmaya başlayan Hz. Muhammed (s.a.s), başta amcası Ebû Leheb ve Ebû Cehil olmak üzere müşriklerin alay konusu olmuş ve şiddete maruz kalmıştır (Fayda, 2005: 412).

Hz. Muhammed'in en büyük mucizelerinden biri hiç şüphesiz mi'rac olayıdır. Bir gece Cebrail, Hz. Muhammed'i (s.a.s) ziyarete gelmiş ve cennette bulunan Burak adındaki bir binek hayvanını yanında getirmiştir (Ayvalli, 2009: 119). Burak'a binip bir gecede Mekke'den Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa'ya gitmiştir (Taberî, 2021: 87). İslam'ın şartlarından birisi olan beş vakit namaz bu gecede farz kılınmıştır (Ahmed Cevdet Paşa, 1997: 1/96).

Mekkeli müşrikler İslamiyet'in hızla yayıldığını görünce atalarının dininin yok olacağından korkmuş ve Hz. Muhammed'i (s.a.s) ortadan kaldırmayı planlamıştır (Bekri ve Keskiöğlu, 2014: 184-185). Fakat bu hain planı Cebrail'den öğrenen Hz. Muhammed (s.a.s), Medine'ye hicret etmeye karar vermiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1997: 1/101). Ebû Bekir'le birlikte çıktığı yolculukta, Kureyşli müşriklerden korunmak için üç gün boyunca Sevr Dağı'ndaki bir mağarada saklanmış ve daha sonra Medine'ye ulaşmıştır³⁹ (Fayda, 2005: 414-415).

Hz. Muhammed (s.a.s), Medine'ye girince büyük bir sevgi ve coşkuyla karşılanmıştır (Çakan ve Solmaz, 2020: 424). Mekke'de yaşadığı zorlukların aksine Medine halkı İslam'ı kabul etmiş ve muhacirlerle kardeş gibi birlik içinde yaşamaya başlamıştır (Ayvalli, 2009: 152). Medine, İslam'ın merkezi haline gelmiştir (Bekri ve Keskiöğlu, 2014: 202).

³⁹ bkz.: "Ebû Bekir"

H. Muhammed'in (s.a.s) Medine'ye göçünden sonra İslamiyet hızla yayılmıştır. Mekkeli müşrikler, Medine halkını uyarmış ve H. Muhammed'e (s.a.s) tâbi oldukları takdirde onlarla savaşacaklarına dair tehditler savurmuştur (Fayda, 2005: 415).

Bir gün Kureyşliler, Suriye'ye yüklü bir kervan göndermiştir (Bekri ve Keskiöglü, 2014: 245). Müslümanlar kervanı ganimet olarak ele geçirmek istese de kervanın başında duran bir müşrik Müslümanların planlarını anlamış ve Mekke'ye haber göndermiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1997: 117-120). Ebû Cehil, bin kişilik bir orduyla kervanın bulunduğu Bedir bölgesine gitmiştir (Fayda, 2005: 416). Müslümanların galibiyetiyle sonuçlanan savaşta Ebû Cehil öldürülen müşrikler arasında yer almıştır (Taberî, 2021: 3/143-153).

Mekkeli müşrikler, Bedir'de yenilgiyi kabul edemeyince intikam almak için kılıçlarını kuşanmış ve yeni savaş hazırlıklarına başlamıştır (Çakan ve Solmaz, 2020: 479). Savaş, Medine'de bulunan Uhud Dağı eteklerinde meydana geldiği için Uhud Savaşı olarak adlandırılmıştır (Hamîdullah ve Avcı, 2012: 54-55). Müslüman ordusunun yaptığı bir hatadan dolayı yenilgiyle sonuçlanan savaşta içerisinde H. Muhammed'in (s.a.s) amcası H. Hamza'nın da bulunduğu birçok şehit meydana gelmiştir (Taberî, 2021: 169-179).

Medine'de bulunan bir grup Yahudi, Mekke'ye gitmiş ve H. Muhammed'i (s.a.s) öldürene kadar savaşmaları gerektiğini söyleyerek müşrikleri kışkırtmıştır (Çakan ve Solmaz, 2020: 517). Müşriklerle Yahudilerin ortaklığını haber alan Müslümanlar, yeni bir savaş taktiği oluşturmuş ve Medine çevresine büyük çukurlar kazmıştır. Bu yüzden bu savaşa çukur anlamına gelen "Hendek Savaşı" denilmiştir (Hamîdullah, 1998: 194).

Müşriklerin mağlup olduğu bu savaştan sonra Müslümanların gücü kanıtlanmış ve sayısı giderek artmıştır (Ayvallı, 2009: 268). Mekkeli müşrikler kapana kısılmış ve Müslümanlarla antlaşma imzalamaktan başka çareleri olmadığını anlamıştır (Çakan ve Solmaz, 2020: 565). Antlaşma, Mekke yakınlarında bulunan Hudeybiye bölgesinde yapıldığı için kayıtlara Hudeybiye Antlaşması olarak geçmiştir (Hamîdullah, 1998: 297). Fakat müşrikler bu antlaşmaya uymayınca Müslümanlar Mekke'yi fethetmiş, Kâbe'yi putlardan temizlemiştir. Kutlu fetihten sonra Mekke halkı gruplar halinde Müslüman olmuştur (Taberî, 2021: 241-253).

Tevhid mücadelesini hakkıyla yerine getiren Hz. Muhammed (s.a.s), hayatının sonlarına doğru veda haccını yerine getirmiş, ashabına veda hutbesini yapmış ve hicretten on bir yıl sonra Rebûlevvel ayının on üçüncü gecesi (8 Haziran 632) vefat etmiştir (Fayda, 2005: 421-422).

Mevlânâ, gazellerinde toplam 133 yerde Hz. Muhammed'in (s.a.s) isim ve sıfatlarına değinmiştir. Gazellerinde Hz. Muhammed'in (s.a.s) nurani güzelliğine, zulüm görse dahi tebliğ ve irşat yolunda ayrılmamasına ve mi'raca yükselmesine telmihte bulunmuştur. Hz. Muhammed'in (s.a.s) mi'raca yükselmesini aşışın sevgilisine kavuşmasına benzetmiştir.

1.1.14.1. Hz. Muhammed'in (s.a.s) Nuru

Hz. Muhammed'in (s.a.s) nuruna toplam kırk iki⁴⁰ gazelde değinen Mevlânâ, insanoğlunun imanının zayıf olduğunu anlatırken bazen dünyalık işler peşinde koştuğunu sıkıntıya düştüğünde ise Hz. Muhammed'in (s.a.s) nur cemalini görmeye talip olduğuna değinmiştir.

گاهی نهد در طبع تو سودای سیم و زر و زن گاهی نهد در جان تو نور خیال مصطفی

Bazen yaratılış gayeni terk eder gümüş, altın ve kadın sevdasına kapılırsın

Bazen de canını terk eder Mustafa'nın nurunun hayaline dalarsın (Mevlânâ, 1384 hş: 2)

Mevlânâ, "gökyüzüne yükselen" şeklinde ifade kullanarak akılları Hz. İsmâ'ya çevirmektedir. Hz. İsmâ'nın Hz. Muhammed'den (s.a.s) hemen önce peygamberlik yapıp onu müjdelemesine işaret eden Mevlânâ, onun peygamberliğinin ardında nurlarla dolu Hz. Muhammed'in (s.a.s) olduğunu ve Hz. İsmâ'nın peygamberliğe başlamasından itibaren Hz. Muhammed'in (s.a.s) nurunun her ere yayıldığını bildirmiştir:

در نورت ای گزیده ای بر فلک رسیده من دم به دم بدیده انوار مصطفی را

Ey seçilmiş olan ve ey gökyüzüne yükselen! Senin nurunda

Her an Mustafa'nın nurlarını görüyorum (Mevlânâ, 1384 hş: 81)

از کرو و فر او همه دانند کوزن است ما چون غلط کنیم که در نور احمدیم

Onun azametinden herkes kadın olduğunu bilir

⁴⁰ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 12, 720, 978, 1148, 1202).

Fakat biz Ahmed'in nurunda yanılmışız (onun nuruna gark olmuşuz) (Mevlânâ, 1384 hş: 680).

1.1.14.2. Hz. Muhammed'in (s.a.s) Hırkası

Hz. Muhammed'in (s.a.s) mübarek giysilerinden birisi de dışarıdayken üzerinden hiç çıkartmadığı hırkasıdır. Hz. Muhammed'in (s.a.s) Ehl-i Beyti hırkası altına aldığı yaygın olarak inanılmıştır. Bu yüzden tasavvufta hırka giymenin tasavvuf adabı içerisinde yer alır (Uludağ, 1998: 373).

Mevlânâ, yaklaşık bir yerde Hz. Muhammed'in hırkasına değinmiştir. Onun mübarek hırkasını ve Hz. Yûsuf'un gömleğini aynı yerde kullanmış ve hoş kokular yaydığını belirtmiştir. Örnekler:

Fars edebiyatında "Rum" gündüz, aydınlık, açıklık ve güzel anlamına gelirken "Habeş" de gece, karanlık, siyah ve çirkin anlamlarında kullanılmaktadır (Gölpınarlı, 2020: 484):

ای فتنه روم و حبش حیران شدم کاین بوی خوش پیراهن یوسف بود یا خود روان مصطفی

Ey Rum ve Habeş'in fitnesi şaşakaldım ki bu hoş koku

Yûsuf'un gömleğinin miydi yoksa Mustafa'nın hırkasının mı (Mevlânâ, 1384 hş: 6)

1.1.14.3. Hz. Muhammed'in Mi'raca Yükselmesi

Bir gece Cebrail'in Burak adı verilen bir binekle Hz. Muhammed'i (s.a.s) ziyaret etmiş ve Allah'ın Kudüs'e git emrini bildirmiştir. Burak'a binen Hz. Muhammed (s.a.s), bir gecede Mekke'den Kudüs'e gitmiş ve orada mi'raca yükselmiştir.

Mevlânâ yaklaşık yirmi üç⁴¹ yerde Hz. Muhammed'in mi'raca yükselmesine değinmiştir. mi'racı ilâhî aşk yolunda son mertebe olarak gören Mevlânâ, bazen sevgilinin yüceliğini anlatmak için mi'raca yükselen Hz. Muhammed'e (s.a.s) benzetmiştir. Birkaç örnek:

امروز دیدم یار را آن رونق هر کار را می شد روان بر آسمان همچون روان مصطفی

⁴¹ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 78, 151, 222, 345, 677, 707, 754, 784, 852, 915, 958, 960, 1023, 1063, 1100, 1050, 1282)

Bugün her işi güzelleştiren o sevgiliyi gördüm

Mustafa'nın ruhu gibi gökyüzüne çıkıyordu (Mevlânâ, 1384 hş: 9)

Mevlânâ gazellerinde gerçek aşkın zamanını uykuyla değil ibadetle geçirdiğini belirtmiştir. Buna delil olarak da Hz. Muhammed'in (s.a.s) mi'raca gece çıkmasını göstermiştir. Salıklar için gece, gündüzden daha hayırlıdır. Çünkü ilâhî sevgiliyle baş başa kaldıkları ve araya hiç kimsenin girmediği sakın bir zaman dilimidir.

در تیره شب چون مصطفی میرو طلب میکن صفا کان شه ز معراج شبی بی مثل و بی اشباه شد

Mustafa gibi gecenin karanlığında duruluk ara

Çünkü o padişah bir gece mi'raca yükseldi de eşsiz benzersiz oldu (Mevlânâ, 1384 hş: 213).

1.1.14.4. Hz. Muhammed'in (s.a.s) Hannâne Direğinde Vaaz Vermesi

Hz. Muhammed (s.a.s), cemaate vaaz verdiği sırada Hannâne direğine yaslanmış ve o şekilde vaazını vermiştir. Fakat cemaat Hz. Muhammed'i göremediği için onun çıkıp rahatça vaaz verebileceği bir minber yapmıştır. Hz. Muhammed (s.a.s) artık orada vaaz vermeye başlayınca direk insan gibi inlemeye başlamıştır. Hz. Muhammed (s.a.s) direğe neden ağladığını sorunca “eskiden bana dayanıyordun, şimdi minbere çıkıyorsun. Canım ayrılığından kan kesildi.” demiştir. Hz. Muhammed (s.a.s), “peki senin için ne yapabilirin ne istiyorsun” diye sormuştur. Hannâne direği de “ebedî olanı isterin” demiştir (Mevlânâ, 1386 hş: 1386).

Mevlânâ, Hannâne direği olayını beş yerde⁴² kullanmıştır. Direğin ebedî olanı istemesine değinen Mevlânâ, dünyanın renklerine kanan insanların bir direktan daha aşağı olduğunu bildirmiştir:

بنواخت نور مصطفی آن استن حنا نه را کمتر ز چوبی نیستی حنا نه شو حنا نه شو

Nur-u Mustafa Hennâne direğini okşadı

Bir odundan daha aşağı değilsin Hennâne ol Hennâne ol (Mevlânâ, 1384 hş: 859).

⁴² Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 110, 658)

Mevlânâ, Hz. Muhammed'e (s.a.s) övgüde bulunurken lütfuyla ve ilâhî aşkıyla cansız bir direği bile aşktan inleyen Hannâne direğine çevirdiğini bildirmiştir:

یا رسول الله ستون صبر را استن حنانه کردی عاقبت

Ey Allah'ın Resûl'ü sabır direğini

Sonunda Hannâne direği yaptın (Mevlânâ, 1384 hş: 171).

باده خمخانه گردد مرده مستانه گردد چوب حنانه گردد چونک بر منبر آید

O minbere çıkınca şarap meyhaneye döner;

Ölü sarhoş olur; direk Hannâne'ye döner (Mevlânâ, 1384 hş: 322).

1.1.14.5. Hz. Muhammed'in (s.a.s) Ayı İkiye Yarması Mucizesi

Hz. Muhammed (s.a.s), halkı hak dine davet ederken çeşitli mucizeler gerçekleştirmiştir. Bunlardan birisi de ayı ikiye bölmesidir. Halk Hz. Muhammed'den (s.a.s) bir delil göstermesini istemiş o da ayı ikiye bölmüştür.

Mevlânâ gazellerinde sadece bir yerde Hz. Muhammed'in (s.a.s) ayı ikiye bölmesi mucizesine değinmiştir:

شوریدهام معافم بگذار تا بلافم مه را فروشکافم با نور مصطفایی

Şaşkınlım, bağışlanmayı dilerim, laf edene kadar

Mustafa'nın nuruyla ayı ikiye böleyim (Mevlânâ, 1384 hş: 1198).

1.1.14.6. Hz. Muhammed'in (s.a.s) Mağaraya Sığınması

Mekkeli müşrikler, Müslümanları hak dinden caydırmak için ellerinden geleni yapsa da İslamiyet onlara inat hızla yayılmaya devam etmiştir. Bunun üzerine gözleri dönen müşrikler, tek çarenin Hz. Muhammed'i (s.a.s) öldürmek olduğunu düşünmüşlerdir. Öldürüleceği haberi, Cebrail tarafından kendisine bildirilince, Hz. Muhammed (s.a.s), yakın dostu Hz. Ebû Bekir'le birlikte bir gece Medine'ye hicret etmek için yola çıkmıştır.

Saklanmak için Sevr Dağı'nda bir mağaraya sığınmışlardır. Hz. Ebû Bekir elindeki bez parçalarıyla mağaranın deliklerini haşereden korunmak için tıkamış fakat bezler yetmeyince son deliği topuğuyla kapatmıştır. Mağaraya girmeye çalışan bir yılan, Hz. Ebû Bekir'in ayağını sokmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s), Ebû Bekir'in (r.a) acıdan gözyaşı döktüğünü görünce onu tedavi etmiştir. O sırada Hz. Muhammed'i (s.a.s) arayan müşrikler mağaranın önüne gelmiş fakat mağaranın girişinde bir ağaç bittiğini, örümceğin ağ ördüğünü ve güvercinlerin yuva yaptığını görünce uzun süre kimsenin orada bulunmadığını düşünmüş ve mağaraya bakmamışlardır (Demircan, 2009: 6).

Mevlânâ, yaklaşık dokuz yerde⁴³ Hz. Muhammed'in (s.a.s) Medine'ye hicreti sırasında mağaraya sığınmasına değinmiştir. Kıssaya telmihte bulunan Mevlânâ, padişaha layık yumuşak yastığa başını koymak yerine Hz. Muhammed'le (s.a.s) birlikte o dar mağarada kalmak istediğini bildirmiştir. Çünkü bedenleri o mağarada olsa bile Hakk'ın katında üstün olduklarını bildiren Mevlânâ, vücudunu Hz. Ebû Bekir gibi yılan soksa bile sevgilinin yanında olmak istediğini bildirmiştir:

صدیق و مصطفیٰ به حریفی درون غار بر غار عنکبوت تتیدن گرفت باز

Siddık ve Mustafa mağaranın içinde dost (oldu)

Örümcek tekrar mağaranın kapısına ağ örmeye başladı (Mevlânâ, 1384 hş: 484).

رانیم بالش شه و رانی به زخم مار با مصطفای حسن در آن غارم آرزوست

Padişahın yastığını uzaklaştıralım, yılanın yarasını yar

Güzelim Mustafa 'yla o mağarada kalmayı arzuluyorum (Mevlânâ, 1384 hş: 182).

صدیق با محمد بر هفت آسمانست هر چند کوبه ظاهر در غار می‌نماید

Siddık, Muhammed ile göğün yedi kat üstündedir

Ne kadar görünüşte mağarada güzükseler de (Mevlânâ, 1384 hş: 342).

1.1.14.7. Hz. Muhammed'in (s.a.s) Hadisleri

Hz. Muhammed'in (s.a.s) halifelerine söylediği öğüt verici sözleri, hadis ravileri tarafından not alınmış ve günümüze kadar gelmiştir. Mevlânâ gazellerini

⁴³ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 69, 680, 749, 853, 1099, 1240).

zenginleştirmek amacıyla yaklaşık on iki⁴⁴ yerde Hz. Muhammed'in (s.a.s) ismiyle birlikte kullandığı hadislerle yer vermiştir. Birkaç örnek:

Mevlânâ, Hz. Muhammed'in (s.a.s) “Şeytana karşı Allah bana yardım etti ve benim şeytanım bana boyun eğdi.” (Tirmizî, Radâ, 17) hadisine telmihte bulunmuştur.

شنو از مصطفی کو گفت دیوم مسلمان شد دگر کافر نباشد

Mustafa'nın söylediğini kendisinden duy:

“Benim şeytanım Müslüman oldu, artık kafir olmaz (Mevlânâ, 1384 hş: 268).

Hz. Muhammed'in (s.a.s), mümin kopuza benzer; sesi tıpkı kopuzun sesi gibi ancak içinin boş olmasıyla güzelleşir.” Dediği rivayet edilmiştir (Gölpınarlı, 2020: 506). Hadisin doğruluğu kesin olmamakla birlikte Mevlânâ gazellerinde yer vermiştir:

بشنو خبر صادق از گفته پیغامبر اندر صفت مؤمن المؤمن کالمزهر

Peygamber'in sözünden doğru haberi işit

Müminlerin sıfatı için “İnanan kişi kopuza benzer” (demiştir) (Mevlânâ, 1384 hş: 474).

Mevlânâ, Hz. Muhammed'in (s.a.s) “Kim helal kazancından bir hurma kadar sadaka verirse -ki Allah, helalden başkasını kabul etmez- Allah o sadakayı kabul eder. Sonra onu dağ gibi oluncaya kadar herhangi birinizin tayını büyüttüğü gibi sahibi adına imtihanla büyütür.” (Buhârî, Zekât, 8) hadisine istinaden “Gümüş ve altın sadakayı azaltmaz” sözünün Hz. Muhammed'e (s.a.s) ait olduğunu bildirmiştir:

بشنو تو ز پیغامبر فرمود که سیم و زر از صدقه نشد کمتر هاده چه به درویشان

Peygamber'den işit o; “Gümüş ve altın

Sadakayla azaltmaz” buyurdu. Hadi yoksullara bir şeyler ver (Mevlânâ, 1384 hş: 398).

1.1.15. Hz. Mûsâ

Dîvân-ı Şems'te en çok adı geçen peygamberlerden biri olan Hz. Mûsâ, Mısır'da dünyaya gelmiştir. Zamanın firavunu rüyasında bir ateşin Mısır evlerini yakıp İsrailoğullarının evlerine dokunmadığını görmüştür. Bu rüyadan sonra kahinleri

⁴⁴ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 17, 64, 179, 354, 555, 759, 842, 961, 1054, 1119)

toplamiş ve rüyasını anlatmıştır. Kahinler de İsrailoğullarından bir adamın çıkacağını ve Mısır halkını mahvedeceğini söylemişlerdir. Bunun üzerine Firavun, İsrailoğullarından doğan bütün erkek çocuklarının öldürülmesini emretmiştir (Köksal, 2021: 2/9). Annesi, Hz. Mûsâ'ya doğum yapınca öldürülmesinden korkmuş ve bir sandığa koyarak Nil Nehri'ne bırakmıştır. Onu Firavun'un karısı bulmuş ve evlat edinmiştir (Çakan ve Solmaz, 2020: 142-144).

Gençlik çağına gelen Hz. Mûsâ, bir gün kaza eseri Mısırlı birisini öldürmüş ve Firavun'un gazabından korkup Medyen'e kaçmıştır. Orada bir süre kaldıktan sonra Mısır'a geri dönmeye karar vermiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1997: 21-22). Dönüş yolunda Tûr Dağı'nda Allah ile konuşmuş ve peygamberliği başlamıştır (Köksal, 2021: 25-28).

Tûr Dağı'ndan peygamberlik şerefiyle dönen Mûsâ'ya (a.s), Firavun'a karşı delil gösterebilmesi için iki tane mucize verilmiştir (Harman, 2013: 376). Bu olay Kur'an-ı Kerim'de şöyle aktarılmaktadır: *“Allah: “Şu sağ elindeki de ne ey Mûsâ?” diye sordu. Mûsâ: “O benim asamdır; yürürken ona yaslanırım, onunla davarlarım yaprak silkelerim; ayrıca onunla daha pek çok ihtiyaçlarımı karşılarım” dedi. Allah: “Onu yere at ey Mûsâ!” diye emretti. Mûsâ da hemen onu yere attı. Bir de ne görsün: asa hızla kıvrılıp giden kocaman bir yılan oluvermiş! Allah şöyle buyurdu: “Tut onu! Korkma! Biz onu tekrar eski hâline çevireceğiz. Şimdi de elini koynuna sok; bir başka mucize olarak o, kusursuz ve lekesiz bir biçimde bembeyaz çıkıversin! Ta ki, böylece sana büyük ayetlerimizden bir kısmını göstermiş olalım.” Allah: “Şimdi artık Firavun'a git. Çünkü o gerçekten çok azgınlaştı” buyurdu (Tâ-Hâ: 20/17-24).*

Mısır'a döndüğü zaman, kardeşi Hârûn (a.s) ile birlikte Firavun'u hak dine davet etmiş fakat olumlu yanıt alamamıştır (Çakan ve Solmaz, 2020: 154-155). Hz. Mûsâ, peygamberliğini apaçık göstermek için asasını yere atmış ve asa birden yılan dönüşmüştür. Firavun korkudan Hz. Mûsâ'ya yalvarınca yılanın başını tutmuş ve tekrar asaya dönüşmüştür. Daha sonra elini göğsüne sokmuş ve dışarı çıkarmıştır. Çevresinde bulunanlar, etrafa gözleri kamaştıran bir ışığın, Hz. Mûsâ'nın elinden yayıldığını görmüşlerdir. Fakat Firavun, onun usta bir sihirbaz olduğunu düşünerek iman etmemiştir (Taberî, 2021: 383-384).

Mûsâ (a.s), kavminin tehlikede olduğunu fark edince, bir gece İsrailoğullarıyla kaçmaya karar vermiştir. Bunu fark eden Firavun, peşlerine takılmıştır. Kızıldeniz'e geldikleri sırada Hz. Mûsâ, asasını yere vurmuş ve denizde on iki yol açılmıştır. Ona inananlar açılan yollardan geçmiştir. İsrailoğulları karaya geçtikten sonra deniz kapanmış, onları takip eden Firavun ve ordusu boğulmuştur (Pala, 2020: 334-335).

Hz. Mûsâ, göç ettikten bir süre sonra kendisi gibi peygamber olan kardeşi Hz. Hârûn'u yerine vekil olarak bırakmış ve Allah'la konuşmak üzere Tûr Dağı'na çıkmıştır (Ahmed Cevdet Paşa, 1997:24-25). Hz. Musa'nın yokluğunu fırsat bilen Sâmirî adındaki biri, buzağı şeklinde altından bir put yapmış ve halkı ona tapmaya ikna etmiştir (Salihoğlu, 2009: 78). Hârûn (a.s), insanlara batıl olandan dönmeleri gerektiğini anlatsa da ona kulak asmamışlardır (Ahmed Cevdet Paşa, 1997: 25).

Tûr'dan dönen Hz. Musa, vaziyeti görünce kavmine karşı öfkelenmiştir. Yaptığından pişman olan kavim, buzağıyı yakmış ve parçalarını denize atarak tövbe etmiştir (Köksal, 2021: 72- 75).

Mevlânâ, yaklaşık olarak yüz yetmiş altı yerde Hz. Mûsâ ve Firavun isimlerine ek olarak da asa ve yed-i beyza gibi Hz. Mûsâ'nın özelliklerine değinmiştir.

1.1.15.1. Hz. Mûsâ'ya Görünen Ateş

Hz. Mûsâ, karısıyla birlikte Medyen'den dönerken çölde ilerlemekte zorluk çekmeye başlamıştır. Uzakta bir ateş olduğunu fark eden Hz. Mûsâ, karısına gidip bakacağını söylemiştir. Ateşe doğru yürüdükçe onun kendisinden uzaklaştığını gören Hz. Mûsâ, daha dikkatli bakınca ateşin bir ağacın etrafında olduğunu fakat ağacı yakmadığını görmüştür. Daha sonra iyice parlayan ateşten bir ses işitmiştir (Bayer, 2017: 46). Bu olay Kur'an-ı Kerîm'de şu şekilde aktarılmıştır: *“Derken Mûsâ, o müddeti bitirince ailesiyle yola düştü ve Tûr tarafında bir ateş gördü. Ailesine, siz durun dedi, gerçekten de bir ateş görüyorum ben, gideyim de orada birisi varsa yoldan haber alayım yahut da ısınmanız için bir kor getireyim size. Oraya gelince kutlu yerde bulunan vadinin sağ tarafındaki ağaçtan kendisine nida edildi: Ey Mûsâ! Şüphe yok ki ben, alemlerin Rabbi Allah'ım”* (Kasas: 28/29-30).

Mevlânâ, yaklaşık yirmi dört yerde⁴⁵ Hz. Mûsâ'nın ateşi görmesine değinmiştir. Kıssaya telmihte bulunan Mevlânâ, bakınca ateş gibi görünen fakat Allah'ın nuru olan ateşe temas etmiştir:

که موسی را درخت آن شب چو اختر نمود آذر ولیک آذر نباشد

Mûsâ 'ya o gece ağaç yıldız gibi (yol gösterdi)

Ateş göründü fakat ateş değildir (Mevlânâ, 1384 hş: 269).

Mevlânâ, gecenin hayırlı olduğunu anlatırken de Hz. Mûsâ'nın gördüğü ateşe değinmiştir. Sûfiler için gece sevgiliyle muhabbetin en tatlı olduğu zamandır. Mevlânâ, tıpkı Hz. Mûsâ'nın gece vakti sırlara ermesi gibi âşığın da sevgilisine kavuştuğuna işaret etmiştir:

موسی همه شب نور همی جست و به آخر نوری عجبی دید به بالای شجر بر

Mûsâ bütün gece ı ışık aradı ve sonunda

Ağacın tepesinde acayip bir ışık gördü (Mevlânâ, 1384 hş: 415).

Îlâhî sevgilinin aşkına mazhar olmanın her şeyden üstün olduğunu bildiren Mevlânâ, Hz. Mûsâ'nın gece vakti gördüğü nurun peşinde olduğunu söylemiştir. Önüne Kârûn'un hazinelerini de serseler bu yoldan vazgeçmeyeceğine temas eden şair, gerçek aşkın peşinde olduğuna işaret etmiştir:

نوریم حریف تو درخت ز موسی همچو باشیم قارون زر و برگ عاشق چرا ما

Mûsâ gibi senin ağacın yüzünden nura dostuz

Biz neden Kârûn'un malına mülküine âşık olalım (Mevlânâ, 1384 hş: 655).

1.1.15.2. Hz. Mûsâ'nın Allah'la Konuşması

Hz. Mûsâ, Medyen'den Mısır'a dönerken Tûr Dağı'nda mola vermiş ve orada Allah'la konuşmuştur. Bu olay Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde aktarılmıştır: “*Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuştuğunda o, “Rabbim! Bana görün; sana bakayım” dedi. Rabbi, “Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o*

⁴⁵ ⁴⁵ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 23, 145, 215, 252, 266, 279, 299, 318, 418, 484, 582, 586, 600, 604, 683, 713, 717, 759, 764, 797, 799, 995, 1001, 1051, 1072, 1084, 1109, 1126, 1143, 1148, 1292)

yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin” buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: “Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim” (A’raf: 7/143).

Mevlânâ, Hz. Mûsâ’nın Allah’la konuşmasına yaklaşık on sekiz yerde⁴⁶ değinmiştir. Yukarıda belirtilen ayete atıfta bulunan Mevlânâ, Hz. Mûsâ’nın Allah’la konuşunca onu görmek istemesi gibi sevgilisinin kendisine iyilik ettiğini görünce onu daha çok arzuladığını bildirmiştir:

ز بس احسان که فرمودی چنانم آرزو آمد که موسی چون سخن بشنود در میخواست دیداری

Öyle fazla ihsanda bulundun ki daha da arzuladım

Musa’nın O’nun sözünü duyunca O’nu görmek istemesi gibi (Mevlânâ, 1384 hş: 1024)

Bazı gazellerini Şems-i Tebrîzî gittikten sonra ayrılık acısıyla söyleyen Mevlânâ, Hz. Mûsâ’nın Allah’ı görememesine temas ederek kendisine benzetmiştir. Mûsâ (a.s), Allah’la konuşurken aşkla “kendini bana göster” demiş fakat Yüce Allah bunun mümkün olmadığını bildirmiştir. Mevlânâ da Şems’e olan aşkıdan dolayı sevgilisine niyaz etmiş ve neden hâlâ gelmediğini sormuştur. Fakat Hz. Mûsâ’nın Allah’ı görmese bile ona iman etmesi gibi Mevlânâ da sevgilisi yanında olmasa bile aşkıdan vazgeçmeyeceğine işaret etmiştir:

ز عشق شمس تبریزی چو موسی گفته ام ارنی ز سوی طور تبریزی چرا چون لن نمی آیی

Tebrizli Şems’in aşkıdan Mûsâ gibi kendini bana göster dedim

Neden Tebriz Tûr’u tarafından neden asla gelmiyorsun (Mevlânâ, 1384 hş: 1035)

Mevlânâ, insanoğlunun dünyalık işleri bırakıp Hakk’a yönelmesi gerektiğini anlatırken de Hz. Mûsâ’nın ismine değinmiştir. Gazelin devamında asayı bırakması gerektiğini kulun tek dayanağının Allah olduğunu söyleyen Mevlânâ, batılı bırakıp Hakk’a yönelmesi gerektiğini bildirerek insanoğluna öğüt niteliğinde bir söz söylemiştir:

ای شده شبان جان موسی ای کن گله ترک برو طور بر

Ey can Mûsâ’sı çoban olmuşsun

⁴⁶ ⁴⁶ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 5, 45, 151, 182, 185, 256, 341, 365, 369, 418, 456, 500, 548, 820, 1039).

Sürüyü bırak Tûr'a git! (Mevlânâ, 1384 hş: 843)

1.1.15.3. Hz. Mûsâ'nın Asası

Hz. Mûsâ'nın asasına Allah tarafından ilâhî bir güç verilmiştir. Yere attığında yılanı dönüşen asanın eline aldığı zaman da tekrar bir sopa haline geldiği Kur'an-ı Kerîm'de de açıkça bildirilmiştir. Firavun'un huzurunda büyücülerin yılanı dönüşen sopasını Hz. Mûsâ'nın asası yutunca Firavun onun büyük bir büyücü olduğunu söylemiş ve Allah'a karşı küfründe ısrarcı olmuştur.

Mevlânâ, Hz. Mûsâ'nın asasına yaklaşık yetmiş yedi⁴⁷ yerde değinmiştir. Asayı ilâhî aşka benzeten Mevlânâ, dünyanın aldatici renklerinden koruduğunu bildirmiştir. Çünkü gerçek aşk insanı doğru yola sokar. Mevlânâ, Hz. Mûsâ'nın asasının Mısırlı büyücülerin sopalarını yutması gibi aşkın da dünyanın geçici heveslerini yok ettiğine temas etmiştir:

رنگ جهان چو سحرها عشق عصای موسوی باز کند دهان خود درکشش به یک نفس

Dünyanın rengi sihirlerle benzer aşk da Mûsâ'nın asasıdır

Ağzını açar bir nefeste onu yutar (Mevlânâ, 1384 hş: 488).

بخورد عشق جهان را چو عصا از کف موسی به زبانی که بسوزد همه را همچو زبانه

Asa, Mûsâ'nın elinden dünyanın aşkını içince

Alev gibi diliyle herkesi yakar (Mevlânâ, 1384 hş: 956).

عشق از سر قدوسی همچون عصای موسی کو اژدها را میخورد چون افکند موسی عصا

Aşk kutluluk sırrında Mûsâ'nın sopası gibi,

Mûsâ, asasını atınca ejderhayı yemişti ya (Mevlânâ, 1384 hş: 13).

⁴⁷ ⁴⁷ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 23, 35, 66, 94, 116, 137, 145, 215, 252, 266, 279, 299, 318, 418, 484, 582, 586, 600, 604, 683, 713, 717, 759, 764, 797, 799, 869, 995, 1001, 1051, 1072, 1084, 1090, 1109, 1126, 1143, 1148, 1154, 1201, 1273, 1292)

1.1.15.4. Hz. Mûsâ ve Yed-İ Beyzâ

Hz. Mûsâ'nın mucizelerinden biri olan yed-i beyzâ, "beyaz el" anlamına gelmektedir. Mûsâ (a.s), Allah'ın emriyle elini koynuna sokup çıkardığı zaman eli parlak ve beyaz bir hal almıştır. Elini tekrar göğsüne götürüp çıkardığı zaman eski haline dönmüştür.

Hz. Mûsâ, Firavun'un makamına gidip kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu ve esirleri serbest bırakmasını söyleyince Firavun ondan bir delil göstermesini istemiştir. Hz. Mûsâ'da önce asasının yılanı dönüşmesini sonra da elini göstermiştir. Fakat Firavun ona inanmamış aksine büyücülükle suçlamıştır (Harman, 2013: 376).

Yaklaşık on iki yerde⁴⁸ yed-i beyzâyâ değinen Mevlânâ, Firavun'u nefse benzetmiştir. Mûsâ'nın (a.s) bir süre Firavun'un yanında kalıp manevi evladı olmasına işaret eden Mevlânâ, onun nübüvvet geldikten sonra Firavun'la bağını kopardığını bildirmiştir. Mevlânâ, bunun bir temizlik olduğunu söylemiş daha sonra da Allah tarafından yed-i beyzâ ile mükafatlandırıldığına, insanoğlunun da nefsin elinden kurtulunca ilâhî sevgilinin aşkına mazhar olacağına değinmiştir:

از نعمت فرعون چو موسی کف و لب شست دریای کرم داد مر او را ید بیضا

Mûsâ, Firavun'un nimetinden elini dudağını temizleyince

Yed-i Beyzâ kuşkusuz ona kerem denizini verdi (Mevlânâ, 1384 hş: 42).

گرفتم گنج قارونی به خوبی چو موسی با ید بیضا چرای

Diyelim ki güzellikte Kârûn'un defnesinin

Neden Mûsâ gibi beyaz elin var? (Mevlânâ, 1384 hş: 1094).

1.1.15.5. Hz. Mûsâ ve Firavun

Hz. Mûsâ zamanında Mısır'ın başında olan zalim lider Firavun, gördüğü rüya yüzünden doğan erkek bebekleri öldürmüştür. Hz. Mûsâ'nın annesi onu gizlice doğurmuş ve bir göle salmıştır. Hz. Mûsâ'yı Firavun'un karısı bulmuştur. Kendi

⁴⁸ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 124, 165, 256, 486, 742, 766, 1010, 1065, 1265).

celladını elleriyle yetiştiren Firavun, Hz. Mûsâ önünde apaçık deliller göstermesine rağmen ona hiçbir şekilde inanmamıştır.

Mevlânâ, yaklaşık otuz dört yerde⁴⁹ Firavun'un ismine değinmiştir. Bu dünyada görkemli görünen Firavun'un, ilâhî sevgili katında hiçbir öneminin olmadığını vurgulamıştır. Çünkü bu dünyada gelip geçidir. Asıl olan ebedî hayat için çalışmaktır. Fakat Mevlânâ, küfründe ısrarcı olan Firavun ve onun gibi nefesine gark olmuş insanların ne kadar süslenseler de dünyadan göçünce sadece amellerini yanında götüreceğine değinmiştir:

گر چه فرعون به در ریش مرصع دارد او حدیث چو در موسی عمران چه کند

Firavun her ne kadar sakalına inciler dizdirse de

İmranoğlu Mûsâ'nın inci gidi sözünden ne yaptı (Mevlânâ, 1384 hş: 314).

Mevlânâ, bazı yerlerde Firavun'u nefse benzetmiştir. İnsanoğluna seslenen Mevlânâ, zatın nefsini susturası gerektiğini çünkü Hz. Mûsâ gibi olmadığını bildirmiştir:

ببر ای عشق چو موسی سر فرعون تکبر هله فرعون به پیش آ که گرفتم در و بامت

Ey aşk Firavun'un kes başını Mûsâ gibi büyüklenme

Ey Firavun önüme gel kapını da damını da tuttum (Mevlânâ, 1384 hş: 163).

Mevlânâ, İlâhî sevgilinin dizginleri elden bırakınca düzenin gideceğini ve aşkın yeryüzünden silineceğini bildirmiştir. Hz. Yûsuf'un kurt gibi hırslı ve haset eden bir nefse sahip olacağını bildiren Mevlânâ, Hz. Mûsâ'nın da Firavun kadar zalim olacağını bildirmiştir:

شود یوسف یکی گرگی شود موسی چو فرعونی چو بیرون شد رکاب تو سر آخر گشت پالانی

Yûsuf kurt olur, Mûsâ Firavun kesilir

Senin dizginin elden çıktı mı ahıra bakan bir semer olur (Mevlânâ, 1384 hş: 1030).

⁴⁹ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 145, 215, 252, 266, 279, 299, 586, 600, 604, 683, 713, 717, 759, 764, 797, 799, 995, 1001, 1051, 1072, 1084, 1109, 1126, 1143, 1148, 1154, 1201, 1273, 1292).

1.1.15.6. Hz. Mûsâ'nın Denizi Yarması

Hz. Mûsâ, kendisinin ve kavminin canının tehlikede olduğunu anlayınca kavmiyle birlikte kaçmaya karar vermiştir. Fakat bu plandan haberdar olan Firavun, ordularıyla beraber onların peşini sürmüştür. Mûsâ (a.s), denizden karşıya geçmek için asasını yere vurunca denizin suları kenarı çekilerek insanların geçeceği kadar yol açılmıştır. Hz. Mûsâ ve ümmetini takip eden Firavun ve adamları yarı yola geldiklerinde Hz. Mûsâ asasını tekrar yere vurmuş ve deniz kapanmıştır. İnkarcılar da içinde kalarak boğulmuşlardır.

Mevlânâ, yaklaşık olarak on dokuz yerde⁵⁰ Hz. Mûsâ'nın denizi yarmasından bahsetmiştir.

معجز موسوی توی چون سوی بحر غم روی از تک بحر بر جهد گرد و غبار ای صنم

Mûsâ'nın mucizesinin gam denizine vardığın zaman

Denizin dibinden toprak çıkar ey güzel (Mevlânâ. 1384 hş: 568)

بیا کامروز چون موسی عمران به مردی گرد از دریا برآریم

Gel de bugün İmranoğlu Mûsâ gibi

Denizden mertçe toz çıkaralım (Mevlânâ. 1384 hş: 611)

ای شیخ ما را فوطه ده وی آب ما را غوطه ده ای موسی عمران بیا بر آب دریا زن عصا

Ey şeyh bize bir futa ver ve ey su bize dalga ver

Ey İmranlı Mûsâ gel denizin suyuna vur asanı (Mevlânâ. 1384 hş: 7)!

1.1.16. Hz. Nûh

Yoldan çıkmış ve putperest bir toplum haline gelen kavme peygamber olarak gönderilen Hz. Nûh, bu sapkın toplumu iman etmeleri için defalarca kez uyarsa da halk Nûh'a (a.s.) karşı çıkmış ve ona zulmetmiştir (Çakan ve Solmaz, 2020:45-46). Bu zulümlere dayanamayan Hz. Nûh, Allah'a kendisine yardım etmesi için dua etmiştir. Duasına karşılık veren Yüce Allah, ona ağaç dikmesini ve ağacın odunlarıyla bir gemi

^{50 50} Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 136, 182, 185, 256, 341, 365, 369, 418, 456, 500, 548, 820, 1039).

yapmasını emretmiştir. Allah'ın emrine itaat eden Nûh peygamber, gemiyi yapmaya başlamıştır. Hz. Nûh'un gemi yaptığını gören halk, onunla alay etmiştir. Geminin yapımı bittikten sonra Allah gemiye hayvanların her birinden bir erkek bir dişi olmak suretiyle ikişer tane ve ona iman edenleri almasını emretmiştir. Daha sonra tufan gerçekleşmiş ve zalimleri putlarıyla birlikte dalgaların içine almıştır (Köksal, 2021: 1/90-99).

Mevlânâ, yaklaşık kırk dokuz yerde Nûh (a.s) mazmununa değinmiştir. Hz. Nûh'un zamanında gerçekleşen tufan ve onun gemi yaparak iman edenleri kurtarması olayına telmihte bulunan şair, günümüzde dünyevi telaşları tufana, Nûh'u (a.s) da bu telaşlardan kurtaran sevgiliye benzetmiştir. Ayrıca Hz. Nûh'un uzun yaşamasını da gazellerinde kullanan Mevlânâ, sevgilisinin ömrünün Nûh'un ömrü kadar uzun olması temennisinde bulunmuştur.

1.1.16.1. Hz. Nûh'un Duası

Hz. Nûh, kavmini defalarca uyarmasına rağmen halk küfründen vazgeçmemiş aksine Hz. Nûh'a zulmetmiştir. Bunun üzerine Nûh (a.s), “*Doğrusu ben yenik düştüm, bana yardım et, bana yaptıklarından dolayı onları cezalandır*” diye Rabbine dua etmiştir (Kamer: 54/10). Yüce Allah, Nûh'un (a.s) duasını kabul etmiştir.

Toplam üç⁵¹ yerde Hz. Nûh'un duasına temas eden Mevlânâ, onun gece dua ettiğine ve duasının kabul olduğuna değinmiştir. Temiz yaratılışlı olmanın ve iyi bir geleceğin yalnızca Allah'tan isteneceğini, kulun tıpkı Hz. Nûh gibi geceleri Allah'a dua etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Birkaç örnek:

چون بخت روسپید شب اندر دعا گذار زیرا دعای نوح به شب مستجاب شد

Alnı ak talih için geceleri dua et

Çünkü Nûh'un duası gece kabul edildi (Mevlânâ, 1384 hş: 351).

Beyitte Nûh Suresi 26. ayete iktibas yapılmıştır. Ayetin Arapçası ve Türkçe mealı şu şekildedir: *دَيَّارَا الْكَافِرِينَ مِنَ الْأَرْضِ عَلَى نَذْرٍ لَا رَبِّ نُوحٍ وَقَالَ “Nûh demişti ki: Rabbim, yeryüzünde dolaşan kafirlerden bir tek kişi bile bırakma.”* Yüce Allah, Hz. Nûh'un duasını kabul etmiş ve bir tufanla bütün kafirleri dünyadan silmiştir:

⁵¹ Diğer örnek: (Mevlânâ, 1384 hş: 655).

چو لا تعاف من الكافرين ديارا دعای نوح نبیست و او مجاب دعاست

“Yeryüzünde tek bir kafır bile bırakma”

Nûh peygamberin duasıdır, o kabul edilmiş duadır (Mevlânâ, 1384 hş: 195).

1.1.16.2. Hz. Nûh’un Gemisi

Hz. Nûh, Allah’a “Bana yardım et” diye dua edince Allah ona yetiştirdiği ağaçlardan bir gemi yapmasını ve vakti gelince kendisine inananlar ve hayvanlardan bir erkek bir dişi olacak şekilde ikişer tane gemiye koymasını emretmiştir. Hz. Nûh, Allah’ın emrini yerine getirmiş önce ağaç yetiştirmiş daha sonra da ağaçları keserek gemi inşa etmeye başlamıştır. Yapımı biten gemiye, önce kendisine iman edenleri daha sonra da Allah’ın buyurduğu gibi hayvanlardan ikişer tanesini almıştır.

Mevlânâ toplam yirmi üç⁵² yerde Hz. Nûh’un gemi inşa etmesine ve insanları o gemiyle tufandan korumasına değinmiştir. Mevlânâ, tufanı dünyalık işlere gark eden belalara benzetirken gemiyi de çoğunlukla bu belalardan kurtaran ilâhî aşka benzetmiştir. Birkaç örnek:

Şair, sevgilisinin zamanın dünyalık işlerinden sıyrıp doğru yola sokan gerçek bir Hak dostu olduğunu anlatmak amacıyla “zamanın Nûh’u” şeklinde tabir kullanmıştır. Tufanı dünyalık işlere benzetmiş ve sevgilinin gemi kadar sağlam olan iman ve aşkıyla onu bu işlerden çekip aldığını ve doğru yola soktuğunu savunmuştur:

نوح وقتیست که عشق ابدی کشتی اوست گر جهان زیر و زبر کرد به طوفان رسدش

O, gemisi ebedî aşk olan zamanın Nûh’udur

Tufanla dünya alt üst olsa da o ulaşır (Mevlânâ, 1384 hş: 503).

Denizde meydana gelen büyük dalgalardan dolayı zorlu bir hale gelen gemi yolculuğunun kaptanı ne kadar düzgün olursa dalgalardan kurtulmak o kadar kolay olur. Bu nedenle Mevlânâ, bazı gazellerinde denizde oluşan dalgaları aşk yolunda meydana gelen gelgitlere benzetmiştir. Ve bu yolda geminin kaptanı Hz. Nûh gibi doğru yola ileten bir şeyh olursa insanoğlu onun peşini bırakmamalıdır:

⁵² Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 64, 163, 220, 275, 292, 409, 524, 540, 668, 683, 709, 738, 841, 997, 1112, 1232, 1254).

نشین به کشتی روح و بگیر دامن نوح به بحر عشق که هر لحظه جزر و مد باشد

Her an alçalıp yükselen aşk denizinde

Can gemisine otur Nûh'un eteğine yapış (Mevlânâ, 1384 hş: 375).

Mevlânâ, insanoğlunun doğru yolda ilerlerken karşısına çıkan sorunları aldırmandan emin adımlarla yürümesi gerektiğini anlatırken de Hz. Nûh'un kıssasına değinmiştir. O, yıllarca kavmini doğru yola iletmek için çabalamasına rağmen insanlar tarafından zulme uğramış ve daha sonra Allah'ın yardımıyla gemi yaparak tufanın ardından refaha ermiştir. Aşk yolunda olan insanların da tıpkı Hz. Nûh gibi zorlansalar da sonuca mutlaka ulaşacaklarını savunmuştur:

تو نوح بودی مدتی بودت قدم در شدتی ماننده کشتی کنون بی‌پا و گامت می‌کند

Sen bir müddet zulme ayak basan Nûh'tun,

Şimdi gemi gibi adım atmadan yürütüyor seni (Mevlânâ, 1384 hş: 219).

در دل و کشتی نوح افکن در این طوفان تو خویش دل مترسان ای برادر گر چه منزل هایلست

Bu tufanda gönüldesin kendini Nûh'un gemisine atmışsın

Ey kardeşim yol ne kadar korkunç olsa da gönlün korkmasın (Mevlânâ, 1384 hş: 162).

1.1.16.3. Hz. Nûh ve Tufan

Hz. Nûh, gemiye hayvanları ve iman edenleri aldıktan sonra şiddetli yağmur bastırmış ve su her yeri kısa surede kaplamıştır. Hz. Nûh'la alay eden kavim kendi elleriyle yaptıkları putlarla birlikte dalgalar arasında kaybolmuştur.

Gazellerinde yaklaşık on sekiz⁵³ yerde tufana değinen Mevlânâ, onu çoğunlukla geçici dünyalık heveslere benzetmiştir. İnsanın dünyaya bağlanması ve kafa yormasını dalgalarla boğuşan insanlara teşbih etmiş ve bu durumdan sadece Hz. Nûh'a yani Allah'ın çağrısına cevap verenlerin kurtulacağını söylemiştir. Birkaç örnek:

اندر آب انداز الا نوح را هر که باشد خوب و زشت و مرد و زن

هر که او اندر دل نوح است رست هر که در پستی است در دریا فکن

⁵³ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 5, 45, 151, 195, 218, 266, 327, 349, 357, 552, 668, 759, 818, 1069, 1084, 1144).

Nûh'tan başka herkesi suya at

Güzel, çirkin, kadın, erkek kim varsa

Nûh'un gönlüne giren herkes kurtuldu

Kim (gönlünden) düşerse at denize (Mevlânâ, 1384 hş: 811).

Bardaktan boşanırcasına yağmur yağarken Hz. Nûh, bir kadının tandırından suların taşıdığını görmüş ve kendisine inananları gemiye bindirmiştir. Bu tandır birçok edebi eserde “tenûr-i pîrzen” (kocakarı tandırı) şeklinde geçmektedir (Yaylalı, 2014: 253). Fakat Mevlânâ, tandırdan bahsederken “Nûh'un tandırı” terkinini kullanmıştır. Tufan esnasında suyun tandırdan fışkırıp tüm cihana yayılması gibi insanın kabuğundan çıkması gerektiğine ve içindeki özü görmesine işaret etmiştir:

برآ چو آب ز تنور نوح و عالمگیر چرا تنور خبازی که جمله نان گیری

Nûh'un tandırından çıkan su gibi ortaya çık dünyayı fethet

Neden hep ekmek konan ekmekçilik tandırındasın (Mevlânâ, 1384 hş: 1238).

Mevlânâ, bazen ilâhî sevgiliye hitap ederken ömründen dolayı Hz. Nûh'a benzetmiş ve doğrudan onun ismiyle zikretmiştir. O, kabuğun özünü yani insanın iç dünyasını gören sevgilisine seslenmiş ve çektiği sıkıntıları artık görmesi için serzenişte bulunmuştur:

من دامنش کشیده کای نوح روح دیده از گریه عالمی بین طوفان من گرفته

Ben onun eteğini çekmişim Ey ruhu gören Nûh

Ağlamaktan benim tufanım kapladığı aleme bir bak (Mevlânâ, 1384 hş: 962).

1.1.16.4. Hz. Nûh'un Ömrü

Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Nûh'un 950 yaşında vefat ettiği açıkça nakledilmiştir (Harman, 2007: 226). Bu nedenle Fars edebiyatında uzun bir yaşamın simgesi olarak “omr-i Nûh” terimiyle çokça anılmıştır (Yaylalı, 2014: 256).

Sadece iki yerde Hz. Nûh'un ömrüne değinen Mevlânâ, sevgilinin ömrünün Nûh'un (a.s) ömrü gibi uzun olması için Allah'a yalvarmıştır. Örnekler:

Huten veya Hitâ olarak nakledilen ve günümüzdeki yeri tam olarak bilinmeyen bölge, doğu edebiyatında güzelleriyle birlikte anılmıştır (Kufacı, 2019: 405). Mevlânâ bazen sevgilisinden bahsederken Hutun güzeli şeklinde anmıştır:

خدایا عمر نوح و عمر لقمان و صد چندان بدان خوب ختن ده

Ey Rabbim! Nûh'un ve Lokman'ın ömrünü

Huten güzeline ver, yüzlerce yıl (ömür) ver (Mevlânâ, 1384 hş: 946)

Mevlânâ, sevgilinin yüceliğini belirtirken yine Hz. Nûh'un ömrüne değinmiştir. Aynı zamanda ruh kelimesinden maksat da Cebrail'dir. Kur'an'da Cebrail, Ruh, Rûhu'l emîn veya Rûhu'l kudüs isimleriyle de anılmaktadır. Edebiyatta güzelliğiyle ve diğer meleklerden üstünlüğüyle bilinmektedir (Uzun, 2008: 217-218). Sevgilinin Hz. Nûh'un ömrü kadar uzun ömürlü ve Cebrail kadar güzel olduğunu söyleyen Mevlânâ, her an onu düşündüğünü ve bundan dolayı her anında yanında olduğunu bildirmiştir. Çünkü sevgili yanında olmasa da âşık sevgilisini yüreğinde taşımaktadır:

عمری چو نوحی یاری چو روحی گاهی غدایی گاهی عشایی

Nûh gibi bir ömürsün, ruh gibi bir sevgilisin

Bazen sabah kahvaltısın bazen akşam yemeği (Mevlânâ, 1384 hş: 1279).

1.1.16.5. Hz. Nûh'un İsmi Geçtiği Diğer Beyitler

ای نفس نوح بیا وی هوس روح بیا مرهم مجروح بیا صحت بیمار بیا

Ey Nûh'un nefesi gel ey ruhun hevesi gel

Yaralının merhemi gel hastanın sağlığı gel (Mevlânâ, 1384 hş: 18).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Mevlânâ, Hz. Nûh'un insanları tufandan kurtarması veya ömrünün uzun olmasından sevgiliye benzetmiş ve birebir onun yerine kullanmıştır. Tasavvufi bir şair olan Mevlânâ, ilâhî sevgiliyi anlatırken hem bir gün gibi aydınlık ve açık olduğunu hem de gece gibi karanlık ve sırlarla dolu olduğunu bildirmiştir. Ayrıca bu dünyanın sır kapısını aralayan ve artık üst mertebeye ermiş salikin gönlünün de yine ilâhî sevgilinin kendisi olduğunu söyleyen Mevlânâ, sevgiliyi kendisinde görmüş yani vahdet inancına başvurmuştur:

نوح تویی روح تویی فاتح و مفتوح تویی سینه مشروح تویی بر در اسرار مرا

Nûh da sensin ruh da sensin apaçık olan da sensin kapanan da

Sırlar kapısını açan gönül de sensin bana (Mevlânâ, 1384 hş: 19)

مقام بگرفته‌ای وحدت خم پهلوی بایزید و شبلی و کرخی و لوط و نوح با

Birlik küpünün yanında ikamet etmişsin

Nuh'la, Lut'la, Kerhî'yle, Şiblî'yle ve Bâyezîd'le (birlikte) (Mevlânâ, 1384 hş: 351)

1.1.17. Hz. Sâlih

Semud kavmine gönderilmiş peygamber olan Hz. Sâlih, kavmine doğru yolu göstermek için yirmi yıl uğraşmıştır (Köksal, 2021:1/127). Fakat ona hiçbir şekilde inanmayan Semud kavmi, Hz. Sâlih'e bir şart koşmuş ve kayalıklardan kendileri için süt veren bir deve çıkarmasını istemiştir. Getireceği takdirde ona iman edeceklerini söylemişlerdir. Sâlih (a.s.) dua ettikten sonra dağ yarılmış ve içerisinden istedikleri gibi bir deve çıkmıştır. Hz. Sâlih, sözünü tutmuş ve kavminin istediklerini yapmış olmasına rağmen onlar sözlerinden caymış ve iman etmemekle kalmamış, deveye tuzak kurmuş ve onu öldürmüşlerdir. Devenin yavrusu bir dağın başına çıkmış ve acıdan inler şekilde haykırmıştır. Bu olaydan sonra Sâlih (a.s), kavmine üç gün azap çekip dördüncü gün helak olacaklarını bildirmiş ve söylediği gibi de olmuştur (Güç, 2009: 33).

Mevlânâ gazellerinde beş yerde⁵⁴ Sâlih peygambere değinmiştir. Hz. Sâlih'in devesinden bahseden şair, devenin doğuşu ve katledildikten sonra yavrusunun haykırışına temas ederek kıssaya telmihte bulunmuştur. Birkaç örnek:

Hecin devesi tek hörgücü olan ve hızlı koşan develere verilen addır (Önkal ve Bozkurt, 1994: 223). Mevlânâ, gazellerinde Allah'ın kudretinin büyüklüğüne vurgu yaparken Hz. Salih'in kıssasında yer alan deve hadisesine değinmiştir:

ناقه صالح چوز که زاد یقین گشت مرا کوه پی مژده تو اشتر جمازه شود

Sâlih'in devesi dağdan doğunca emin oldum ki

⁵⁴ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 1157, 1167).

Dağ senin müjdenin peşinden hecin devesi olur (Mevlânâ, 1384 hş: 222).

ناقہ اللہ بزادہ بہ دعای صالح جہت معجزہ دین ز کمرگاہ جبل

Sâlih'in duasıyla Allah'ın devesi doğmuş

Dağın yamacından dinin mucizesini göstermek için (Mevlânâ, 1384 hş: 541).

Mevlânâ, bazı gazellerde Semud kavminin sonunu getiren devenin çılgılığıyla İsrail'in surunu aynı beyitte kullanmıştır. Sonuç olarak İsrail'in sura üflemesi sonucu insanlığın sonu da Semud kavmi gibi olacaktır. Mevlânâ, bunu bilip dünyada buna göre yaşamak gerektiğine işaret etmiştir:

از کوه شنو نعرہ صد ناقہ صالح وز چرخ شنو بانگ سرافیل صالایی

Dağdan yüzlerce Sâlih devesinin haykırışını işit

Gökyüzünden İsrail'in çağırış sesini işit (Mevlânâ, 1384 hş: 1064).

1.1.18. Hz. Süleyman

Hz. Dâvûd'un (a.s) oğlu olan Hz. Süleyman, babasının ölümünden sonra tahta geçmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1997: 29). Babası gibi kendisi de peygamber olan Hz. Süleyman, kendisinden başka hiç kimsede bulunmayan mülk ve makam vermesi için Allah'a dua etmiştir. Allah, Hz. Süleyman'ın dileğini yerine getirmiş ve kendinden önce kimsede olmayan bir servete sahip olmuştur (Köksal 2021: 206-213). Hz. Süleyman'ın duası ve Allah'ın ona bahşettiği özellikler Kur'an-ı Kerîm'de şu şekilde aktarılmıştır: *Süleyman: "Rabbim beni bağışla; bana, benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlerlik ver. Şüphesiz sen daima bağışta bulunansın."* dedi. Bunun üzerine biz de rüzgârı onun hizmetine verdik. Rüzgâr onun emriyle istediği yere tatlı tatlı esirdi. Binalar kuran, dalgıçlık yapan şeytanları da demir zincirlerle birbirine bağlanmış nice yaratıkları da emrine boyun eğdirdik. "İşte bu bizim ihsanımızdır. Artık sen dilerse başkalarına ver veya verme. Bundan hesaba çekilmeyeceksin." dedik (Sad: 38/35-39).

Hz. Süleyman'ın Âsaf adında bilgili ve mahir bir veziri bulunmaktadır. Doğu edebiyatında şairler, padişahların vezirlerinden bahsederken onları övmek için Âsaf'a benzetmişlerdir (İpşirli, 1991: 455).

Mevlânâ, yaklaşık olarak seksen dokuz yerde Hz. Süleyman'ın ismine değinmiştir. Süleyman'ın (a.s) saltanatı, yüzüğüyle hayvanlara ve cinlere hükmetmesi, bir cin tarafından yüzüğünün çalınması ve hayvanlarla konuşması gibi özelliklerine değinmiştir.

1.1.18.1. Hz. Süleyman'ın Hükümdar Olması:

Hz. Süleyman, Allah'a “*bana kimseye nasip etmediğin kadar büyük bir hükümdarlık nasip et*” (Sad: 38/35) diye dua edince Allah onun hizmetine her yere rahat gidebilsin diye rüzgârı vermiştir. Yukarda bahsedildiği üzere insanlardan, devlerden, cinlerden ve kuşlardan oluşan büyük bir orduya sahip olmuştur. Fakat bir süre şeytanın hilesiyle tahttan olan Hz. Süleyman, daha sonra tekrar tahtın başına geçmiştir.

Fildişinden yapılan tahtı değerli altın ve mücevherlerle kaplanmıştır. Altı basamaklı olan tahtın her bir basamağında farklı bir öğüt yer aldığı bildirilmiştir. Basamakları çıkıp tahta oturana kadar öğütleri birer birer okuyan Hz. Süleyman, tahta oturduğu zaman öğütleri uygulamaya özen göstermiştir (Harman, 2010: 57).

Mevlânâ, yaklaşık otuz iki⁵⁵ yerde Hz. Süleyman'ın hükümdarlığına değinmiştir. Padişahlık tahtını gönül tahtına benzeten Mevlânâ, Hz. Süleyman'ın yedi cihana hükmeden padişahlık tahtına kurulması gibi sevgilinin de aşığının gönül tahtına kurulduğunu gazellerinde belirtmiştir.

ملکی که پریشان شد از شومی شیطان شد باز آن سلیمان شد تا باد چنین بادا

Yıkılan saltanat şeytanın uğursuzluğu yüzünden oldu

O tekrar Süleyman'ın oldu sürekli böyle olsun (Mevlânâ, 1384 hş: 36).

Mevlânâ, Hz. Süleyman'ın saltanat makamının ilâhî bir makam olduğunu ve bu makamın herkese nasip olmayacağını bildirmiştir. Çünkü Hz. Süleyman hükümdar olmanın yanı sıra Allah'ın peygamberidir ve fethettiği topraklara ilâhî dini de yaymıştır. Bu yüzden makamı padişahlık makamından daha yüce bir makamdır.

کلاه رفعت و تاج سلیمان به هر کل کی رسد حاشا و کلا

⁵⁵ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 72, 128, 150, 216, 262, 354, 364, 409, 444, 490, 570, 582, 615, 680, 717, 740, 793, 800, 858, 889, 912, 991, 956, 1024, 1047, 1069, 1005, 1186, 1194, 1301)

Yücelik külahı ve Süleyman tacı

Her kele nasip olur mu haşa ve asla (Mevlânâ, 1384 hş: 46).

1.1.18.2. Hz. Süleyman’ın Yüzüğü-Mührü

Hz. Süleyman (a.s), üzerinde ism-i a’zam yazan ve takınca bütün varlıklara hükmettiğine inanılan bir yüzüğe sahip olmuştur. Üstünde bulunan mühürden dolayı “mühr-ü Süleyman” da denmiştir (Pala, 2020: 339). Bir gün Hz. Süleyman, yüzüğü çıkarıp eşine emanet etmiştir. Bunu gören İfrit adındaki kötü bir cin, Hz. Süleyman’ın kılığına girmiş ve mührü karısından almıştır (Onay, 2021: 340). Süleyman’ın (a.s) yerine geçen İfrit, hileyle Hz. Süleyman’ı saraydan kovdurmuştur. İfrit, kırk yıl geçtikten sonra yüzüğü kimse görmesin diye denize atmıştır. Balıkçıların yanında çalışan Hz. Süleyman, yüzüğünü bir balığın karnında bulmuş ve eski saltanatına kavuşmuştur (Pala, 2006: 525-526).

Mevlânâ, yaklaşık yirmi beş yerde⁵⁶ Hz. Süleyman’ın yüzüğüne yer vermiştir. O, Hz. Süleyman’ı sevgiliye benzetmiş ve Süleyman’ın (a.s) mührüne cinler ve devler de dahil olmak üzere herkesin tâbi olması gibi bütün alemin sevgiliye köle olmasına değinmiştir. Doğu edebiyatında yaygın olarak “mühr-ü Süleyman” sevgilinin dudağına da benzetilir. Birkaç örnek:

تو جان سلیمانی آرامگه جانی ای دیو و پری شیدا از خاتم تو جانا

Sen Süleyman’ın canısın canın konağısın

Ey sevgili, dev de peri de senin yüzüğünün peşinde deli olmuştur (Mevlânâ, 1384 hş: 39)

امروز سلیمانم کانگش تریم دادی وان تاج ملوکانه بر فرق سرم آمد

Bugün Süleyman’ım çünkü yüzüğüm var

O padişahlık tacı başıma koyuldu (Mevlânâ, 1384 hş: 252)

Mevlânâ ilkbaharın güzelliğini tasvir ederken de Hz. Süleyman’ın kıssasına temas etmiştir. Bahar geldiği zaman doğanın yenilenmesini her yerin çiçeklerle çeşitli

⁵⁶ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 22, 45, 110, 134, 150, 241, 288, 345, 401, 481, 520, 562, 641, 683, 786, 831, 999, 1020, 1058, 1123, 1148, 1245).

renklere boyanmasını perilerin etrafa saçılması olarak yorumlamış ve sanki Hz. Süleyman'ın ordusuna emir verdiğini söylemiştir:

فصل بهاران شد ببین بستان پر از حور و پری گویی سلیمان بر سپه عرضه نمود انگشتی

Bahar mevsimi geldi bak bahçe huri ve perilerle doldu

Sanki Süleyman ordusuna yüzüğünü gösterdi (Mevlânâ, 1384 hş: 975).

1.1.18.3. Hz. Süleyman'ın Karıncayla Diyalogu

Hz. Süleyman kıssasında geçen olaylardan biri de karınca hadisesidir. Hz. Süleyman, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan büyük ve güçlü ordusuyla (Çakan ve Solmaz, 2020: 203), bir gün sefere çıktığı sırada yolda ilerlerken bir karınca ordusuyla karşılaşmıştır. Onların başındaki bir karıncanın “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin. Süleyman'ın ordusu sizi fark etmeyip ezmesin.” dediğini duymuş ve karıncaya gülümsemiştir (Taberî, 2021: 533).

Mevlânâ gazellerinde yaklaşık on altı yerde⁵⁷ karıncanın Hz. Süleyman'la diyaloguna temas etmiştir. Kendisini, sevgili karşısındaki acizliğini anlatmak için karıncaya benzetirken sevgilinin kudretini belirtmek için de Hz. Süleyman'a teşbih etmiştir.

آخر نه سلیمان هم بشنید غم موری آخر تو سلیمانی انگار که من مورم

Sonunda Süleyman da bir karıncanın derdini duymadı mı

Diyelim ki sen bir Süleyman'sın ben de bir karıncayım (Mevlânâ, 1384 hş: 587)

موری چه قدر گوید از تخت سلیمانی بگشالب و شرحش کن اسباب ظفر برگو

Bir karınca Süleyman'ın tahtından ne kadar bahsedebilir

Ağzını aç ve onu sen açıkla başarı sebeplerini anlat (Mevlânâ, 1384 hş: 878).

Mevlânâ, insanoğlunun Allah karşısındaki aciziyetini ifade ederken de Hz. Süleyman ve karınca kıssasına değinmiştir. İçerisinde bulunduğumuz geçici dünyanın bile Allah'ın kudretinin karşısında bir avuç içi kadar kaldığını söyleyen Mevlânâ

⁵⁷ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 136, 182, 185, 256, 341, 365, 369, 418, 456, 500, 548, 820, 1039).

insanların da karınca kadar küçük ve aciz olduğunu bildirmiştir. Hz. Süleyman'ın ordusu karşısında ezilmekten korkan karıncalar gibi insanoğlunun da Allah'ın gücü karşısında günahattan korkması gerektiğine işaret etmiştir:

عدم درياست وين عالم يکی کف سليمانی است وين خلقان چو موران

Yokluk denizdir ve bu alem de bir avuç içi

O bir Süleyman'dır insanlar da karıncalar gibidir (Mevlânâ, 1384 hş: 763).

1.1.18.4. Hz. Süleyman'ın Kuşlarla Konuşması ve Hüdühüd Kuşu

Hz. Süleyman'ın mucizelerinden birisi de kuş dili bilmesi, cinler ve devlerin yanı sıra hayvanlara da hükmedebilmesidir. Hatta diğer adı ibibik kuşu olan “Hüdühüd” adında kendisine uzaklardan bilgi getiren bir ulaşı olduğu bildirilmiştir (Harman ve kurnaz, 1998, 461). Bu olay Kur'an-ı Kerim'de şöyle aktarılmaktadır: *Süleyman Dâvûd'a vâris oldu ve dedi ki: “Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden nasip verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur”* (Neml: 27/16).

Hz. Süleyman, bir gün sefere çıktığı sırada Hüdühüd kuşunu su bulması için göndermiştir (Onay, 2021: 80). Fakat Hüdühüd kuşu gittiği yerden uzun süre gelmeyince Hz. Süleyman susuzluktan bunalmış ve Hüdühüd'ün kayıplara karıştığını düşünmüştür (Taberî, 2021:501). Hüdühüd su ararken Belkıs adında melikesi olan Sebe ülkesinin güneşe taptığını görmüş ve bu durumu derhal Süleyman'a (a.s) haber vermiştir (Çakan ve Solmaz, 2020: 204). Hz. Süleyman, Hüdühüd'ü affetmiş ve onları imana davet etmek için bir mektup götürmesini emretmiştir (Yıldırım, 2008: 402).

Yaklaşık yirmi üç yerde⁵⁸ Hz. Süleyman'ın kuşlarla olan ilişkisine değinen Mevlânâ, Hz. Süleyman'ı sevgiliye benzetirken “kuş kafesi” ifadesiyle insanın dünyada beşerî işlerle uğraşmasına kinayede bulunmuştur. İnsanoğlunun nefesine uyup dünyevî işler peşinde koşmasını kafeste sıkışan kuş gibi gören Mevlânâ, bu işlerden sıyrılıp hak yoluna girmesini de kafesten kurtulan kuşlara teşbih etmiştir:

هر مرغ جان چون فاخته در عشق طوقی ساخته چون من قفس پرداخته سوی سلیمان می‌رود

Her can kuşu üveyik gibi aşktan bir halka yapmış

⁵⁸ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384: 255, 859, 882, 1058)

Benim gibi kafesten uçmuş Süleyman'ın yanına gidiyor (Mevlânâ, 1384 hş: 217).

تشنيع بر سليمان آرى كه گم شدم من گم شو چو هدهد ار تو دربند افتقادى

Kayboldum diye Süleyman'ı kınama

Kaybolsan da hüthüt seni arayıp sorma amacındadır (Mevlânâ, 1384 hş: 1186).

Mevlânâ, sevgiliyle kendisinin bir bütün olduğunu ifade ederken de Hz. Süleyman'ın kuş dili bilmesine değinmiştir. İlâhî sevgilinin verdiği güçle kuşlara hükmedebilen Hz. Süleyman gibi Hakk'a âşık olduğunu bildiren Mevlânâ, aşkıta ulaştığı mertebeden dolayı sevgiliyle tek vücut olduğunu bildirmiştir:

در عشق سليمانى من همدم مرغانم هم عشق پرى دارم هم مرد پرى خوانم

Aşkıta Süleyman gibi kuşlara yoldaş olmuşum

Hem peri aşkına sahibim hem de periyi çağıran kişiyim (Mevlânâ, 1384 hş: 589).

1.1.18.5. Hz. Süleyman ve Belkıs

Hüdhüd, Belkıs'ın ülkesinin güneşe taptığını Hz. Süleyman'a bildirince Süleyman (a.s) yine Hüdhüd aracılığıyla Belkıs'a bir hak dine davet eden bir mektup göndermiştir. Mektubu alan Belkıs, ülkenin ileri gelenleriyle görüşüp olayı tatlı dille halletmek için Hz. Süleyman'a hediyeler göndermiştir (Yücetürk, 1992: 420). Bu olay Kur'an-ı Kerîm'de şu şekilde aktarılmıştır: “(Elçiler) Süleyman'a geldiğinde o şöyle dedi: ‘Siz bana mal yardımı mı yapıyorsunuz? Allah'ın bana verdiği size verdiğiinden daha değerlidir. Hayır, hayır! Bu hediyenizle ancak sizin gibiler sevinir. (Ey elçi!) Onlara dön; iyi bilsinler ki asla karşı koyamayacakları ordularla üzerlerine gelir, muhakkak surette onları yenilmiş ve küçük düşürülmüş olarak oradan çıkarırız!’ (Danışmanlarına dönerek) ‘Beyler! Onlar boyun eğerek bana gelmeden önce hanginiz o kraliçenin tahtını bana getirebilirsiniz?’ diye sordu. Cinlerden bir ifrit, ‘Sen makamından kalkmadan önce ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm yeter, ben güvenilir biriyim’ dedi. (Bu konuya dair) kitaptan bir bilgisi olan ise, ‘Ben onu sen göz açıp kapayıncaya kadar getiririm’ diye cevap verdi. Süleyman, tahtı yanı başına yerleşmiş olarak görünce şöyle dedi: ‘Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınavan rabbimin bir lütfudur. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin

ki rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, kerem sahibidir. Onun tahtını tanıyamayacağı bir hale getirin; bakalım gerçeği anlayacak mı yoksa anlamayanlardan mı olacak?’ dedi. Kraliçe geldiğinde, ‘Senin tahtın da böyle mi?’ diye soruldu. ‘Tıpkı o!’ dedi ve ekledi: ‘Biz bundan önce hakkınızda bilgi sahibi olmuş ve çağrınıza boyun eğmiştik.’ Onu, daha önce Allah’tan başka taptığı şeyler saptırmıştı. Çünkü o inkârcı bir kavimden idi. Ona, ‘Köşke gir’ denildi. Kraliçe salonu görünce, onu oraya toplanmış su sandı ve eteğini topladı. Süleyman, “Bu, billûrdan yapılmış bir köşkün şeffaf zeminidir” diye uyardı. Kraliçe, ‘Rabbim, ben gerçekten kendime zulmetmişim! Artık Süleyman’la beraber âlemlerin rabbi olan Allah’a teslim oldum’ dedi” (Neml: 27/36-44).

Belkıs, Hz. Süleyman’ın huzuruna gitmiş ve ülkesiyle birlikte hak dine girmiştir (Onay, 2021: 81). Peri kızı olduğuna inanılan ve güzellikte eşi benzeri olmayan Belkıs, Hz. Süleyman’ın zevcesi olmuştur (Taberî, 2021: 508-511).

Mevlânâ üç yerde Hz. Süleyman ve Belkıs’ın ismine değinmiştir:

سلیمان سوی بلقیس بگذر که آمد دهد طیار از این سو

Ey Süleyman! Belkıs’a doğru git

Çünkü uçan Hüdhüd bu tarafa doğru geldi (Mevlânâ, 1384 hş: 882)

از نام تو بود آنک سلیمان به یکی مرغ در ملکت بلقیس شکوه و ظفر افکند

Süleyman, bir kuşla Belkıs’ın saltanatından

Görkem ve zafer kazanması senin adınla oldu (Mevlânâ, 1384 hş: 255).

باز سلیمان روح گفت صلی صبح فتنه بلقیس را صرح ممر رسید

Yeni can Süleyman’ı sabah şarabına davet etti

Belkıs’ın fitnesi olan billur köşke ulaştık (Mevlânâ, 1384 hş: 352).

1.1.19. Hz. Yahyâ

Hz. Îsâ’yla aynı dönemde peygamberlik yapan Yahyâ (a.s), Hz. Zekeriyâ’nın oğludur (Köksal, 2021:292-294). Kendisine henüz çocukken hikmet verildiği Kur’an-ı Kerîm’de şu şekilde aktarılmıştır: “Ey Yahyâ! Kitaba kuvvetle sarıl” (dedik) ve daha çocukken ona hikmet verdik.” (Meryem: 19/12). Hz. Yahyâ, cehennem azabından

korktuğu için her zaman hüznü ve düşünceli bir halde görünmüştür (Köksal, 2021: 295). Bir gün onu yine üzgün bir halde gören Hz. İsa, “Seni her zaman hüznü görüyorum, Allah’ın rahmetinden ümidini kesmiş olmayasın.” demiş, Yahya (a.s) da cevap olarak; “Ben de seni pek neşeli görüyorum. Yoksa Allah’ın imtihanından emin misin?” demiştir (Taberî, 2021: 305).

Bir gün İsrailoğullarından bir kişi yeğeniyle evlenmek istemiş ve Hz. Yahya’ya nikahlarını kıyması için haber göndermiştir. Fakat Hz. İsa’nın dinine göre kişinin yeğeniyle evlenmesi haram kabul edildiği için Hz. Yahya tekliflerini geri çevirmiştir. Bu olaydan sonra öfkelenen İsrailoğulları Hz. Yahya’yı şehit etmişlerdir (Ahmed Cevdet Paşa, 1997: 39).

Mevlânâ, toplam üç yerde Hz. Yahya’nın ismine değinmiştir. Hz. Yahya’nın cehennem korkusuyla sürekli hüznü durmasına ve şehit edilmesine temas etmiştir:

این ز اعتماد خندان وز خوف آن معبس	ضحاک بود عیسی عباس بود یحیی
زین هر دو چیست بهتر در منهج مؤسس	گفتند از این دو یارب پیش تو کیست بهتر
که حسن ظن مجرم نگذارش مدنس	حق گفت افضل آنست کش ظن به من نکوتر

İsa çok gülerdi Yahya ise asık suratlıydı

Bu güvendiğinden gülerdi o da korkusundan yüzünü asardı

Ya Rab senin huzurunda bu ikisinden hangisi daha iyi

Kurulu yolda bu ikisinden hangisi daha iyidir

Allah, “bana daha iyi bir zanda bulunan en üstündür

Suçlunun hüsn-ü zanda bulunması onu kirletilmiş halde bırakmaz” dedi (Mevlânâ, 1384 hş: 489).

Mevlânâ, ilâhî sevgilinin karşısında ne peygamber ne de âlimlerin bir değeri olmadığını; Onun huzurunda ilmî bilgilerini kaybedip sevgilinin yüceliğinden şaşkına döndüklerini anlatırken Hz. Yahya’dan örnek vermiştir:

اولیا و انبیا حیران شده در حضرتش	یحیی و داوود و یوسف خوش معلق میزند
----------------------------------	------------------------------------

Evliyalar ve peygamberler huzurunda şaşkına dönmüş

Yahyâ, Dâvûd ve Yûsuf güzel takla atmada (Mevlânâ, 1384 hş: 295).

Mevlânâ bir başka yerde de sevgilinin güzelliğini gören aşkın çektiği acıları Yahyâ'nın (a.s), başı kesilerek şehit edilmesine teşbih etmiş ve olaya telmihte bulunmuştur:

سر بریده نگر در میان خون غلطان دمی قرار ندارد مگر سر یحیاست

Ortada kanlar içinde yuvarlanan kesilmiş başa bak

Bir an olsun durmuyor yoksa Yahyâ'nın başı mı? (Mevlânâ, 1384 hş: 191).

1.1.20. Hz. Yakûb ve Hz. Yûsuf

Hz. İbrâhim'in torunu, İshâk'ın (a.s) da oğlu olan Hz. Yakûb, Yahudi kaynaklarında İsrailoğullarının atası olarak tanınmıştır (Harman, 2013, 276). Peygamberliği önceden müjdelenen Hz. Yakûb, Hz. Yûsuf'un babasıdır (Çakan ve Solmaz, 2020: 115). Hz. Yakûb evlatlarından en çok Hz. Yûsuf'u sevmiş, bu durum kardeşler arasında kıskançlığa sebep olmuştur (Pala, 2020: 483). Yûsuf (a.s), babasına rüyasında güneşi, ayı ve on bir yıldızı kendisine secde ederken gördüğünü anlatmıştır. Hz. Yûsuf'un kardeşleri bu rüyayı duyduktan sonra “Güneş babamızdan başkası değildir! Ay annemizden başkası değildir! Yıldızlar da biz kardeşlerinden başkası değildir!” diye düşünerek taşdıkları kını ve öfkeyi daha da artırmışlardır (Köksal, 2021:273). Hayvanları otlatmaya gittikleri sırada çok eğlendiklerini söyleyerek Hz. Yûsuf'u kandırmışlardır. Babalarını ikna etmiş ve yanlarında götürdükleri Yûsuf'u (a.s) bir kuyuya atmış, Hz. Yakûb'a da kurt yedi yalanını söylemişlerdir. Daha sonra bir kervanın onu kuyudan çıkardığını görünce geri dönüp ucuz fiyata köle olarak satmışlardır (Onay, 2021: 391).

Mısır'a götürülen Hz. Yûsuf, orada Mısır azizi satın almış ve eşi Züleyha'ya hediye etmiştir (Köksal, 2021: 280). Züleyha, gençleştikçe daha yakışıklı olan Hz. Yûsuf'a karşı derin duygular beslemiş ve onunla beraber olmayı teklif etmiştir. Hz. Yûsuf onun davetine karşılık vermeyince gömleğini arkadan yırtmış ve ona iftira atmıştır. Bu olanlardan haberdar olan Mısırlı kadınlar, dedikodu yapmaya başlayınca Züleyha, kendini haklı çıkarmak için sadece kadınların katıldığı bir davet vermiştir. Kadınlar, davette dağıtılan meyveleri soyarken Züleyha, Hz. Yûsuf'u içeri çağırmıştır.

Yûsuf'u (a.s) gören kadınlar güzelliği karşısında kendilerinden geçmiş ve meyveleri doğrarken ellerini de doğramışlardır. Daha sonra Züleyha, Hz. Yûsuf'u onunla birlikte olmazsa zindana atmakla tehdit etse de Hz. Yûsuf, zindana atılmanın daha hayırlı olacağını söylemiş ve kabul etmemiştir. Bunun üzerine Züleyha, Hz. Yûsuf'u zindana attırmıştır (Müevvetî ve Sâkî, 1390 hş: 15-17).

Hz. Yûsuf zindandakilere peygamberliğini bildirmiş, hak dine davet etmiş ve onların rüyalarını yorumlamıştır. O, uzun yıllar zindanda kalmıştır. Bir gün kral bir rüya görmüş ve Mısır'ın meşhur kahinlerinin hiçbiri bu rüyayı yorumlayamamıştır. Daha sonra Hz. Yûsuf'un rüya yorumculuğunu haber alan kral, rüyasını Yûsuf'a (a.s) anlatmıştır. Hz. Yûsuf, rüyayı güzel yorumlayınca zindandan kurtulmuştur. Züleyha, onun masum olduğunu ve bütün suçun kendisinde olduğunu itiraf edince Yûsuf'un (a.s) masumiyetini ve güvenilirliğini görmüş, Mısır hazinelerinin başına memur tayin etmiştir (Köksal, 2021: 284-287).

Hz. Yûsuf, Mısır azizi olduktan sonra her yeri vuran kıtlık yüzünden kardeşleri yardım istemek için huzuruna çıkmıştır. O, kardeşlerini hemen tanımış fakat kimliğini gizli tutmuştur. En küçük kardeşleri Bünyâmin'i de getirmezlerse bir daha zahire alamayacaklarını söyleyince kardeşler babalarını ikna edip Bünyâmin'i de yanlarında götürmüştür. Hz. Yûsuf, aynı anneden olma küçük kardeşini görünce ona kardeşi Yûsuf (a.s) olduğunu söylemiştir. Bünyâmin'in yanında kalması için bir oyun oynamış ve değerli bir kâseyi Bünyâmin'in heybesinin içine gizlice koymuştur. Daha sonra onu hırsızlıkla suçlayarak yanında kalmaya zorlamıştır (Harman, 2013: 3-4). Hz. Yakûb, kardeşi Hz. Yûsuf yerine koyduğu Bünyâmin'in alıkoyulduğunu öğrenince ağlayıp üzülmekten gözlerine ak düşmüştür. Bir oğlunu daha kaybetmeyi göze alamayan Yakûb (a.s), oğullarına Mısır'a tekrar gidip Bünyâmin'i geri getirmelerini söylemiştir. Kardeşler Mısır'a gelince Hz. Yûsuf kendini tanıtmıştır. Hz. Yûsuf kardeşlerinden birine babasının kendisine emanet ettiği gömleğini vermiş ve babaları Hz. Yakûb'a götürmesini söylemiştir. Gömleği götüren Hz. Yûsuf'un kardeşi bütün olan biteni Hz. Yakûb'a anlatmıştır. Gömleği yüzüne süren Hz. Yakûb, gözleri açılınca beklemeden Mısır'a gitmiş ve yıllarca Hz. Yûsuf'a duyduğu hasret sona ermiştir (Pala, 2020: 484).

Mevlânâ, Dîvân-ı Şems'te doğrudan ya da dolaylı yoldan çeşitli sanatlar kullanarak Hz. Yûsuf kıssasına değinmiştir.

1.1.20.1. Hz. Yûsuf'un Yüzünün Güzelliği

Hz. Yûsuf'u görenlerin kendinden geçirecek kadar güzel olması nesilden nesile aktarılmıştır. Gençleştikçe daha da güzel olan Yûsuf (a.s), efendisi Züleyha'yı da büyülemiştir. Kendisine güzelliğin yarısının verildiği söylenmektedir (Köksal, 2013: 271).

Mevlânâ, yaklaşık kırk yerde⁵⁹ Hz. Yûsuf'un güzelliğine değinmiştir. Sevgilinin güzelliğini tasvir etmek için Yûsuf'un (a.s) güzelliğine temas eden Mevlânâ, sevgili yüzünden çekilen aşkın acısının tek dermanı yine sevgilinin kendisi olduğunu bildirmiştir. Aşk acısı çekiliyorsa sevgiliyi arayıp bulmak gerekir. Onun güzelliğini görmek pahasına ellerinin kesilmesinin mübah olduğunu söyleyen şair, bunun bir lütuf olduğunu vurgulamaktadır:

چه غم داری در این وادی چو روی یوسفان دیدی اگر چه چون زنان حیران ز خنجر دست خود خستی

Şaşıp kalan kadınlar gibi ellerini hançerle doğrasan da,

Yûsuf'ların yüzünü görünce bu vadiye ne gam vardır? (Mevlânâ, 1384 hş: 1015)

منال ای دست از این خنجر چو در کف آمدت گوهر هزاران درد زه ارز ز عشق یوسف آبستی

Ey el bu hançer yüzünden ağlayıp inleme,

Eline inci gibi düştü, Yûsuf'un aşkından gebe kalmış binlerce doğum sancısına değer
(Mevlânâ, 1384 hş: 1015)

جراحیست راست دارو حسن یوسف دوا جستن ز هر جراح تاکی

Yûsuf'un güzelliği yaranın doğru ilacıdır,

Her cerrahtan ne zamana kadar bir ilaç arayacaksın? (Mevlânâ, 1384 hş: 1072)

داروی دل و دیده نبودهست و نباشد ای یوسف خوبان به جز از روی تو دیدن

Ey güzellerin Yûsuf'u gönlün ve gözün ilacı,

Senin yüzünü görmekten başkası değildir (Mevlânâ, 1384 hş: 759).

⁵⁹ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 23, 35, 66, 94, 116, 137, 145, 215, 252, 266, 279, 299, 318, 418, 484, 582, 586, 600, 604, 683, 713, 717, 759, 764, 797, 799, 995, 1001, 1051, 1072, 1084, 1109, 1126, 1143, 1148, 1154, 1201, 1273, 1292)

1.1.20.2. Hz. Yûsuf'un Rüyası/Rüya Yorumculuğu

Mevlânâ, *Divan-ı Şems*'te rüyayı iki şekilde kullanmıştır. Birincisi Hz. Yûsuf'un güneşi, ayı ve on bir yıldızın önünde secde ettiğini gördüğü rüyadır. Hz. Yûsuf'un gördüğü bu rüyayla peygamberliği önceden müjdelenmiştir (Çelebi, 2008: 306). Kardeşleri bu rüyanın gerçekleşmemesi için ellerinden geleni yapsa da yıllar sonra Hz. Yûsuf, Mısır'a aziz olmuş ve sonunda rüyası gerçekleşmiştir.

İkincisi ise kralın rüyasını yorumlayıp zindandan kurtulduğu rüyadır (Pala, 2020: 485). Hükümdar bir gün rüyasında yedi zayıf ineğin, yedi semiz ineği yediğini, yedi yeşil başak ve yedi kurumuş başak gördüğünü ve dönemin ünlü kâhinlerine yorumlamasını istemiştir. Fakat onlar bu rüyanın yorumunu yapamamıştır. Hz. Yûsuf'un zindandaki birinin rüyasını yorumlaması kralın kulağına gidince rüyasını ona anlatmıştır. Yûsuf (a.s), Mısır'da yedi yıl bolluk olduktan sonra peşinden yedi yıl kıtlık olacağını söylemiştir. Hükümdar yorumu beğenince Yûsuf'u (a.s.) huzuruna çağırmıştır. Daha sonra suçsuzluğu ortaya çıkan Hz. Yûsuf, zindandan kurtulmuş ve Mısır azizi olmuştur (Çakan ve Solmaz, 2020: 124-125)

Bu olay Kur'ân-ı Kerim'de şöyle aktarılmaktadır: “*Bir gün Yûsuf, babasına demişti ki: ‘Babacığım ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederken gördüm.’ Babası, ‘Yavrucuğum’ dedi, ‘Rüyanı sakın kardeşlerine anlatma, sonra sana tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır. Anlaşılan böylece rabbın seni seçecek, sana rüyada görünenlerin yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrâhim ve İshâk’a nimetini tamamladığı gibi sana ve Yakûb soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Kuşkusuz rabbın çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.’ dedi*” (Yûsuf: 12/4-6).

Mevlânâ, Hz. Yûsuf'un gördüğü rüyadan üç yerde⁶⁰, rüya yorumculuğundan da iki yerde⁶¹ bahsetmiştir:

فخر مصرید چو یوسف هله تعبیر کنید چو لب نوش وفا جمله شکر می‌کارید

Yûsuf gibi rüyayı yorun da Mısır sizinle övünür;

Vefalı tatlı dudak gibi şeker kamışını hepiniz şeker ekersiniz (Mevlânâ, 1351 hş: 328)

⁶⁰ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 63, 676)

⁶¹ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 328)

الشمس خرت و القمر نسكا مع الحدى عشر قدامكم فى يقظه قدام يوسف فى الكرى

Güneş, ay ve on bir yıldız önünüzde secde ederek yerlere kapandı,

Yûsuf bunu zaten hafif bir uykuya daldığı zaman görmüştü (Mevlânâ, 1351 hş: 836)

1.1.20.3. Hz. Yûsuf'un Kenanlı Oluşu

Hz. Yakûb'un memleketi olan Ken'an ülkesi bugünkü Filistin ve Suriye'nin bir kısmını kapsayan bir bölgedir. Adını Nûh Peygamber'in soyundan olan Ken'an isimli birisinden almıştır. Edebiyatta Mâh-ı Ken'an (Hz. Yûsuf), Pîr-i Ken'an (Hz. Yakûb) tamlamaları, Ken'anlı olmalarından dolayı kullanılmaktadır (Pala, 2020: 266).

Mevlânâ, gazellerinde iki yerde “Pîr-i Ken'an”⁶², iki yerde “Ken'an diyarına”⁶³, on yerde “Ken'anlı Yûsuf”⁶⁴ ve bir yerde de “Ken'an güzeli”⁶⁵ terkiibini kullanarak telmih sanatına başvurmuştur.

Mevlânâ, babasından ayrılıp Mısır'a satılan ve büyük acılar çeken Hz. Yûsuf'un, ayrılığın son bulması için Ken'an ülkesine gitmesi gerektiğini bildirmiştir. Mevlânâ'nın, gazeli Şems-i Tebrîzî gittikten sonra söylediği düşünülerek Yûsuf'un (a.s) babasıyla olan ayrılığını kendisinin Şems ile olan ayrılığına benzetmiş ve artık ayrılığın son bulması için bir serzenişte bulunmuştur:

الا ای يوسف مصرى از این دریای ظلمانی روان کن کشتی وصلت برای پیر کنعانى

Ey Mısır Yûsuf'u bu karanlık denizden;

Sür vuslat gemisini Ken'an pirine kavuşmak için (Mevlânâ, 1384 hş: 1034)

Mevlânâ, derin bir sevgiyle bağlı olduğu Şems'i güzellikte Hz. Yûsuf'a benzetmiştir:

شمس تبریز تو سلطان همه خوبانى هم جمال تو مگر يوسف کنعان باشد

Tebrizli Şems sen bütün güzellerin padişahısın;

⁶² Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 711, 952)

⁶³ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 215, 1171)

⁶⁴ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1382 hş: 36, 176, 314, 503, 582, 713, 988, 1040, 1047)

⁶⁵ (Mevlânâ, 1384 hş: 840)

Seninle aynı güzellikte belki Ken 'anlı Yûsuf vardır (Mevlânâ, 1382 hş: 318)

1.1.20.4. Hz. Yûsuf'un Kardeşleri

Hz. Yûsuf'un kardeşleri, babaları onu daha çok seviyor diye Yûsuf'u (a.s) kıskanmıştır. Bir gün Hz. Yûsuf, rüyasını babasına anlattığı sırada kardeşleri de duymuştur. Zaten kıskanan kardeşleri bizi kendisine köle yapacak diye düşününce kinleri daha çok artmıştır. Daha sonra sürüyü otlatmaya çıktıkları bir gün babalarını da ikna ederek Yûsuf'u (a.s.) yanlarında götürmüşlerdir. Kardeşler onu öldürmeyi düşünmüş fakat içlerinden bir tanesi onu öldürmeyip bir kuyuya atmalarını önermiştir. Hz. Yûsuf'u kuyuya atarken gömleğini çıkarmış avladıkları bir hayvanın kanını sürerek babalarına götürmüş ve kurt yedi diye yalan söylemişlerdir. Yıllar geçmiş Yûsuf (a.s) olgunlaşmış ve Mısır azizi olmuştur. Bu sırada büyük bir kuraklık olmuş ve birçok bölgeyi kıtlık vurmuştur. Mısır halkı, Hz. Yûsuf sayesinde kıtlıktan kurtulunca çevredeki ülkeler Mısır'a zahire almak için gelmiştir. Bu kabilelerden birisi de Ken'an'dan gelen Hz. Yakûb'un oğullarının da içinde olduğu kafiledir. Hz. Yûsuf, kendisini tanıtmadan kardeşleri Bünyamin'i alıkoymuştur. Kardeşler babalarının emanet ettiği Bünyamin'e sahip çıkamayınca önceden Hz. Yakûb'a ve kardeşleri Hz. Yûsuf'a yaptıkları kötülüğün farkına varmış ve tövbe etmişlerdir.

Mevlânâ, gazellerinde kardeşlerinin Hz. Yûsuf'a yaptığı haksızlığa beş yerde⁶⁶ değinmiştir. Mevlânâ, kardeşlerine güvenen ve onlarla hayvan otlatmaya giden Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin ihanetine uğraması olayına telmihte bulunarak kötü niyetli insanlardan uzak durmak ve herkese güvenmemek gerektiğini vurgulamıştır.

ای آن که از عزیزی در دیده جات کردند دیدی که جمله رفتند تنها رها کردند
ای یوسف امانت آخر برادرانت بفروختند ارزان و اندک بهات کردند

Ey yüceliğinden sana gözlerinde yer edindikleri zat;

Gördün ya hepsi gitti, seni yalnız bıraktılar.

Ey kardeşlerine emanet edilen Yûsuf;

Seni ucuza sattılar ve değerini düşürdüler. (Mevlânâ, 1351 hş: 344)

⁶⁶ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1351 hş: 970, 987, 1159)

Mevlânâ, dünyalık zevklere dalıp gözünü hırs bürüyen cahil insanları anlatırken Hz. Yûsuf'un kardeşlerinden örnek vermiştir. Onlar da kardeşlerinin kendilerinden daha üstün olduğunu anladıkları zaman gönüllerinin önüne kalın bir perde çekilmiş ve nefslerine uyarak Hz. Yûsuf'taki güzelliği görememişlerdir. Fakat ilâhî aşk yolunda olan babaları Hz. Yakûb, Yûsuf'a (a.s) gönül gözüyle baktığı için onun içinde yanan aşk ateşini görmüş ve oğluna derin bir sevgiyle bağlanmıştır:

بی‌عشق نه یوسف را اخوان چو سگی دیدند وز عشق پدر دیدش زیبا و مطرای

Yûsuf'u kardeşleri aşıksızlıktan bir köpek gibi görmediler mi?

Babası onu aşkıdan güzel ve alımlı gördü (Mevlânâ, 1351 hş: 970).

1.1.20.5. Hz. Yûsuf'un Kuyuya Atılması

Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin kıskanması üzerine onu bahaneyle kıra götürüp başta öldürmek istemiş sonra içlerinden birisi kardeşlerini ikna etmiş ve derin bir kuyuya atmışlardır.

Mevlânâ, otuz sekiz yerde⁶⁷ kuyu mazmununa değinmiştir. Kuyuyu bazen sabır bazen de insanın içindeki sıkıntılar olarak niteleyen Mevlânâ, Yûsuf'un (a.s.) kuyudan çıkmasını zorlukların bitmesi ve rahata kavuşmak olarak kullanarak kıssaya telmihte bulunmuştur.

Mevlânâ sevgiliden ayrı kalmanın ne kadar acı verdiğini anlatırken Hz. Yûsuf'un kuyuya atılmasına değinmiştir. Bu kuyuyu iki şekilde düşünmek mümkündür. Birincisi sevgiliden uzak kalan âşığın gönül sıkıntısı; ikincisi de ilâhî sevgiliden uzaklaşan kulun kalbinin kör kuyular kadar kararmasıdır. Âşık, sevgilisinden ayrı olsa bile ismini zikrettiği zaman gönlünün ferahlamasına yeter. Kuyudan ipe çekilen Yûsuf (a.s.) gibi aydınlığa kavuşur.

İnsanoğlu, ilâhî sevgiliden ne kadar uzaklaşırsa kalbi kör kuyular kadar kararır, sıkıntıya girer ve kötülöklere bulaşır. Allah'ı aşkla zikretmek de kalbi ferahlatır ve Hz. Yûsuf'un kuyudan çıkması gibi insanın gönlünü aydınlığa çıkarır. Zorluklar karşısında

⁶⁷ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1351 hş: 115, 166, 234, 259, 273, 360, 400-401, 494, 535, 572, 575, 610, 620, 625, 629, 666, 686, 703, 754, 854, 864, 874, 894, 904, 924, 928, 970, 984, 994, 1045, 1057, 1086, 1115, 1220, 1238).

bir imtihana tâbi olduğunu ve zaman içerisinde refaha kavuşacağını bilen insan, Allah'ı daha çok zikreder.

همچو چهي است هجر او چون رسني است ذكر او در تك چاه يوسفی دست زنان در آن رسن

Onun ayrılığı kuyuya benzer, anmak da ip gibidir;

Kuyunun dibindeki Yûsuf o ipe el attı, kurtuldu (Mevlânâ, 1351 hş: 692).

فطوبى لمن ادلى من الجد دلوه و فى الدلو حسنا يوسف قال يا بشرى

Bahtı yâr olana ne mutlu; kovasını kuyuya salar da kovadan bir güzel Yûsuf çıkar, o da müjde der (Mevlânâ, 1351 hş: 149).

Sevgilisini güzelliğinden dolayı Hz. Yûsuf'a benzeten Mevlânâ, sevgilinin çenesindeki çukuru da kuyuya benzetmiştir. Onu arzularken hem Müslüman gibi hem de kafir gibidir. Müslüman istediği hayırlı ise er ya da geç olacağını bilir. Bu yüzden sabırla bekler. Kafir ise cahil ve sabırsızdır. İsteddiği her şeyi bir an evvel elde etmek ister. Ne sabırla bekler ne de istediğini elde edince olacıklardan haberdardır. Mevlânâ da sevgiliye olan özleminden ikilik yaşadığını bildirmiştir:

من يوسف دلخواهم چاه زخت خواهم هم مؤمن این راهم هم کافر حیرانی

Ben Yûsuf'u arzularım çenesindeki kuyuyu isterim;

Hem bu yolda müminim hem de şaşkın bir kafir (Mevlânâ, 1351 hş: 967).

1.1.20.6. Hz. Yûsuf ve Kurt

Kardeşlerinin Hz. Yûsuf'a tuzak kurarak kuyuya atmış Hz. Yakûb'a da kurt yedi diye yalan söylemişlerdir.

Bu olay Kur'ân-ı Kerim'de şu şekilde aktarılmıştır: “Dediler ki: ‘Ey babamız! Niçin Yûsuf hakkında bize güvenmiyorsun? Oysa biz onun iyiliğini isteyen kimseleriz. Yarın onu bizimle beraber kıra gönder de bol bol yesin içsin, oynasın; onu mutlaka koruruz.’ Babaları, ‘Doğrusu onu götürmeniz beni endişelendiriyor; farkında olmadığınız bir sırada onu kurt yer diye korkuyorum’ dedi. Dediler ki: ‘Biz böylesine kalabalık iken onu kurt yerse o zaman bize yazıklar olsun!’ Onu götürüp kör kuyunun dibine bırakmaya ittifakla karar verince bunu yaptılar. Onlar farkında değilken biz de

Yûsuf'a vahyettik ki, 'Onlara bu yaptıklarını elbet bir gün anlatacağız.' Akşam ağlayarak babalarına geldiler. 'Ey babamız! Biz yarış için uzaklaşmış, Yûsuf'u da eşyalarımızın yanında bırakmıştık; onu kurt yemiş! Ama doğru söylemiş olsak da sen bize inanmazsın' dediler. Gömleğin üstünde uydurma bir kan izi de gösterdiler. Yakûb, 'Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş; artık bana düşen gizlice sabretmektir. Anlattığınız şeyler karşısında, kendisine sığınılacak olan ise ancak Allah'tır' dedi" (Yûsuf: 12/11-18).

Kurdu insanın içindeki kötülük olarak niteleyen Mevlânâ, toplam on altı yerde⁶⁸ Hz. Yûsuf'u kurt kapması olayına değinerek telmih sanatında bulunmuştur. Kurttan maksat Hz. Yûsuf'un kardeşleridir. Yûsuf (a.s), kıskançlıktan gözü dönen kardeşlerin onu öldürmek istemelerini görmemiş ve onlara sevgiyle bağlanmıştır. Mevlânâ, Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin ihanetini görmemesini örnek vererek insanın acizliğini anlatmıştır. Yûsuf'un (a.s.) başına gelenler malumdur. Kardeşleri önce onun canına kastetmiş sonra da kör bir kuyunun içine atmış babasının yanından ayrılmasına ve uzun sürecek bir hasretin başlamasına sebep olmuşlardır. Mevlânâ da insanın içindeki sorunları halletmeden başka işlere koyulursa sıkıntıların çığ gibi büyüüp karşısına çıkacağını bildirmiştir:

برون را می‌نوازد همچو یوسف درون گرگی ست کو در قصد خونست

(Bir önceki gazel: İnsanın bütün korkusu içindendir; Fakat akli daima dışardadır.)

Yûsuf gibi dışarıyı okşar;

Oysa içinde kanına kastetmiş bir kurt vardır (Mevlânâ, 1351 hş: 169)

Mevlânâ, Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin, babalarına söylediği yalana telmihte bulunarak içinde kötülük barındıran insanların günahsız birine kötülük edeceğini söylemiştir. Fakat memduhunu överek onun haksızlığa karşı geleceğini ve mazlumların yanında olacağını bildirmektedir:

یک یوسفی بی کس است و صد گرگ اما برهد چو تو شبانی

Kimsesiz bir Yûsuf ve binlerce kurt var;

Fakat senin gibi bir çoban oldukça kurtulur (Mevlânâ, 1351 hş: 1023).

⁶⁸ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1351 hş: 283, 323, 352, 358, 416, 532, 658, 748, 883, 912, 948, 978, 987)

Beyitte kurttan maksat çirkin, kötü niyetli insandır. Hasetçiler ise onu kuyuya atan kardeşleridir. Kardeşleri içlerindeki kinden dolayı Yûsuf'un (a.s.) güzelliğini görememiş aksine onu, kendilerini babalarına karşı dolduran ve gördüğü rüyadan dolayı hepsini kendine köle yapmak isteyen kötü niyetli birisi olarak görmüşlerdir.

گرگی نمود یوسف در چشم حاسدان پنهان شد آنک خوب و شکر لب برادرست

Yûsuf, hasetçilerin gözüne kurt göründü;

Güzel ve şeker dudaklı bir kardeş olduğu gizli kaldı (Mevlânâ, 1351 hş: 210).

1.1.20.7. Hz. Yûsuf'un Köle Olarak Satılması

Kardeşleri Hz. Yûsuf'u kuyuya attıktan sonra yoldan geçen bir kervan kuyuya ip salmış ve Yûsuf (a.s.), o ipe tutunarak kuyudan kurtulmuştur. Hz. Yûsuf'a gizli gizli yemek getiren kardeşlerinden birisi Yûsuf'un (a.s.) kurtulduğunu görünce diğer kardeşlerine haber vermiştir. Hemen kuyunun başına giden kardeşleri kervana Hz. Yûsuf'u satmış onu bir daha geri dönmemesi için uzak bir yere götürmelerini söylemişlerdir. Hz. Yûsuf'u satın alan kervan Mısır'a gitmiş ve onu köle pazarında satışa çıkarmıştır. Yûsuf'u (a.s.) görenler bedelini yükseltmeye başlamış en son Mısır azizi görmüş ve onu yirmi dinara satın almıştır (Köksal, 2021: 278-280)

Mevlânâ, gazellerinde on üç yerde⁶⁹ Mısır pazarı ve satıcı kelimelerini kullanarak kıssaya telmihte bulunmuştur. Hz. Yûsuf'u kardeşlerinden satın alan Mâlik, Mısır'a gidince güzelliğinden kadınların ellerini doğradığı, Mısır azizinin karısının bile köleye meylettiği değerli Yûsuf'un (a.s.) peygamber olduğundan habersiz kendi elleriyle köle pazarında mezatla satmıştır. Sevgilinin ayrılığından ağlayıp yakaran şair, bu kaybı Mâlik'in Hz. Yûsuf'u kendi elleriyle satmasına benzetmiştir. Kendi elleriyle kaybettiğini madem ağlayıp sızlanacaktı o halde niçin kaybetmek için elinden geleni yaptığını söyleyerek kendi kendine serzenişte bulunmuştur:

چو ز هجر تو به نالم ز خدا جواب آید که چو یوسفی خریدی به چه در مزاد دادی

Ayrılığından inlediğim zaman Allah'tan cevap gelir:

Madem bir Yûsuf satın aldın, neden mezatla verdin. (Mevlânâ, 1351 hş: 1054)

⁶⁹ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1351 hş: 64, 84, 171, 182, 256, 344, 562, 678, 800, 870, 1086).

بازار مصر اندر شدم تا جانب مهتر شدم دیدم یکی یوسف رخی گفتم به غفلت ذابکم

Mısır pazarına girdim ileri gelenlerden birine doğru yöneldim;

Yûsuf yüzlü birini gördüm gafletle bu ne kadar dedim (Mevlânâ, 1351 hş: 538).

1.1.20.8. Hz. Yûsuf'un Mısırlı Oluşu

Mevlânâ, on beş yerde⁷⁰ Mısır ülkesini Hz. Yûsuf'la birlikte, yedi yerde⁷¹ ise "Mısır Yûsuf'u" terkiibini kullanmıştır. Mısır ülkesiyle birlikte şeker, pazar, kadın mazmunları da zikredilmiştir.

Mevlânâ, bazen güzelliğin insanın içinde olduğunu onu bulmak için başka kimseye ihtiyaç olmadığını düşünerek bu güzelliği bulmak için de kalbindeki perdeyi kaldırması gerektiğini vurgulamıştır. Mevlânâ, insanın içindeki güzelliği de Hz. Yûsuf'a benzetmiştir:

به درون تست یوسف، چه روی به مصر هرزه تو در آ درون پرده، بنگر چه خوش لقابی

Yûsuf senin içindedir, ne diye Mısır'a gidersin;

İçindeki perdeyi kaldır, bak ne kadar güzelsin (Mevlânâ, 1384 hş: 1148)

Mısır şeker kamışlarıyla ünlü olan bir ülkedir. Eskiden tüccarlar farklı bölgelerden gelip şeker kamışı satın almış. Mevlânâ, beyitte Mısır ve şeker terkipleri bir arada kullanılmış ve Mısır ülkesinde bulunan Hz. Yûsuf tatlılık bakımından şekere benzetilmiştir. Hz. Yûsuf'tan maksat Şems-i Tebrîzî'dir. Yûsuf'un (a.s) memleketine kavuşması gibi Mevlânâ sevgilisine kavuşmasından bahsetmiştir:

ای خواجه بازرگان، از مصر شکر آمد وان یوسف چون شکر، ناگه ز سفر آمد

Ey tacir, Mısır'dan şeker geldi;

O şeker gibi Yûsuf ansızın seferden geldi (Mevlânâ, 1384 hş: 235)

از این اخوان چو ببردی چو یوسف عزیز مصری و از گرگ رستی

Yûsuf gibi bu kardeşlerden kurtulduğun zaman

⁷⁰ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 245, 559, 604 663, 720, 861, 943, 945, 1081, 1064, 1171, 1193,1298).

⁷¹ Diğer örnekler: (Mevlânâ 1384 hş: 28, 299, 604, 791, 941, 995, 1034)

Mısır'a aziz olur, kurttan kurtulursun (Mevlânâ, 1384 hş: 1074)

1.1.20.9. Hz. Yûsuf'un Gömleği/ Gömleğinin Kokusu

Edebiyatta gömlek üç farklı şekilde geçmektedir birincisi kardeşlerin Hz. Yûsuf'u kuyuya atıp babalarına kurt yedi diyerek götürdükleri kanlı gömlek. İkincisi Züleyha'nın Hz. Yûsuf'u yakalamak için arkasından tutup yırttığı gömlek. Üçüncüsü ise Hz. Yûsuf'un Hz. Yakûb'a gönderip kokusuyla gözlerini açan gömlektir (Yıldız, 2006: 23, 55, 93)

Bu üç ayrı gömlek farklı anlamlarla sembolize etmektedir. Birinci gömlek kardeşlerin yaptıklarından dolayı yalancılığı, iftirayı ve kıskançlığı semboller. İkinci gömlek Hz. Yûsuf'un, Züleyha'nın davetine karşı koyup kaçtığı sırada Züleyha, gömleği arkadan yırttığı için Hz. Yûsuf'un iffetini ve Züleyha'nın ihtirasını semboller ve ikinci gömleğe "ihtiras gömleği" denmektedir (İçli, 2013: 271-273). Üçüncü gömlek ise Hz. Yûsuf'un kardeşleri aracılığıyla Yakûb'a gönderdiği ve gözlerinin açılmasını sağlayan gömlektir. Gömleği kardeşler elçilik yoluyla babalarına ulaştırdıklarından dolayı adına "nübüvvet gömleği" denmiştir. Bu gömlek sayesinde Hz. Yakûb'la birlikte kardeşlerinin de gözü açılmış yaptıkları yanlıştan tövbe etmişlerdir (Gündüz, 2016: 99, 104, 106).

Kardeşleri Hz. Yûsuf'un gömleğini babalarına götürürken Hz. Yakûb gömleğin kokusunu uzaktan almıştır. Bu olay Yûsuf Suresi'nde şu şekilde anlatılmaktadır:

Kafile (Mısır'dan) ayrılınca, babaları (yanındakilere): "Bana bunamış demezseniz ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum!" demişti (Kur'ân-ı Kerîm, Yûsuf, 12/94).

Hz. Yakûb'un oğlu Yûsuf'un (a.s.) boynuna astığı gömlek Hz. Yakûb'un babası Hz. İshak'tan ona da babası Hz. İbrâhim'den geçmiştir. Hz. İbrâhim ateşe atıldığı zaman yanmaması için ona Cebrail tarafından verilmiştir. Bu yüzden cennet giysisi olarak bilinir ve cennet kokusu taşıdığı söylenir. Cennet kokusunun hastaya şifa verme gibi bir özelliği vardır (Gündüzöz, 2004: 72).

Mevlânâ, *Divan-ı Şems*'teki gazellerinde gömleğin üç özelliğini de kullanmıştır. Gömleğin kokusunu sevgilinin hoş kokusuna benzetmiştir.

1.1.20.9.1. Hz. Yûsuf'un Gömleği

Hz. Yûsuf, Züleyha'nın davetini kabul etmeyince kaçarken gömleğinden tutmuş ve sırtından yırtmıştır. Daha sona zulmetmiş ve yıllarca zindanda kalmasına sebep olmuştur. Sonradan hatasını anlamış ve iman etmiştir. Züleyha'nın gönlünde yanan Yûsuf'un (a.s) aşkı Allah aşkına dönüşmüştür. Vahiy yoluyla evlilikleri emrolununca Hz. Yûsuf, Züleyha ile evlenmiştir. Allah'ın mucizesiyle gençleşen Züleyha, evlendikten sonra Hz. Yûsuf'tan kaçarken Yûsuf (a.s) onu yakalamaya çalışmış ve bu sırada kıyafetini yırtmıştır. Züleyha, daha sonra Hz. Yûsuf'a gömleğin intikamını aldığını söylemiştir. Mevlânâ, gazelinde bu olaya telmihte bulunarak dört yerde⁷² ihtiras gömleğine değinmiştir:

عشق زلیخا ابتدا بر یوسف آمد سالها	شد آخر آن عشق خدا می کرد بر یوسف قفا
بگریخت او یوسف پیش زد دست در پیراهنش	بدیده شد از جذب او بر عکس حال ابتدا
گفتش قصاص پیرهن بردم ز تو امروز من	گفتا بسی زین ها کند تقلیب عشق کبریا

Züleyha'nın aşkı ilk başta yıllarca Yûsuf'ta başladı;

Sonra o Allah aşkı oldu ve Yûsuf'a sırt çevirdi.

O kaçtı Yûsuf peşine düştü, gömleğine el attı;

Sonra iş tersine döndü çekti ve yırttı.

Ona bugün senden intikamımı aldım dedi;

Allah'ın aşkı böyle birçok şeyi alt üst eder (Mevlânâ, 1351 hş: 60).

Mevlânâ, bir yerde de kıskançlık ve kini sembolize eden gömlekten bahsetmiştir. Kardeşlerinin babalarına götürdüğü parçalanmış gömleğe değinen Mevlânâ, Hz. Yûsuf gibi onun da çevresinde haset eden insanlar olduğunu fakat sevgilinin himmetinin onu koruduğunu bildirmiştir:

چو یوسف از کف گرگان دریده پیرهنم	ولی ز همت یعقوب پاسبان داریم
----------------------------------	------------------------------

Yûsuf gibi gömleğimi kurtlar yırttı;

Fakat Yakûb'un himmeti bizi koruyor (Mevlânâ, 1351 hş: 658).

⁷² Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1351 hş: 268, 541, 749)

1.1.20.9.2. Hz. Yûsuf ve (Gömleğinin) Kokusu

Mevlânâ, gazellerinde Hz. Yûsuf'un kokusuna toplam on dört yerde⁷³ değinmiştir. Bazen sevgilisine benzettiği Hz. Yûsuf'un kokusunu bütün güzel kokulardan üstün tutmuş, bazen de sevgilisinin kokusunun Yûsuf'un (a.s.) kokusundan daha güzel olduğunu vurgulamıştır:

چون آمد پیراهن خوش بوی تو یوسف بس بارد و سرد است کنون لخله سودن

Senin gibi bir Yûsuf'un gömleğinin güzel kokusu geldikten sonra;

Bugün güzel koku sürmek pek nahoş bir iştir. (Mevlânâ, 1351 hş: 712)

آن نافه مشك را بدست آر بشكاف تو ناف آسمان را
زیرا غلبات بوی آن مشك صبری بنهشت یوسفان را

O misk kokan saçı ele geçir;

Gökyüzünün göbeğini ikiye ayır.

Çünkü misken ağır basan kokusu;

Yûsuf'larda sabır bırakmaz. (Mevlânâ, 1351 hş: 98)

به بوی آن گل بگشاد دیده یعقوب نسیم یوسف ما را ز کرته خوار مگیر

O gülün kokusuyla Yakûb'un gözü açıldı;

Yûsuf'umuzu getiren rüzgârı umursamamazlık etme (Mevlânâ, 1351 hş: 456).

1.1.20.10. Hz. Yûsuf ve Züleyha

Hz. Yûsuf'u satın alan Mısır azizinin eşi olan Züleyha, Yûsuf (a.s) gençleştikçe güzelleştiğinde arzularına esir olmuş ve onunla birlikte olmak istemiştir. Fakat aynı ilgiyi Hz. Yûsuf'tan göremeyince ona iftira atıp zindana attırmıştır. Daha sonra Züleyha'nın, Yûsuf'a (a.s.) olan aşkı zaman geçtikçe ilâhî aşka dönüşmüş ve Yûsuf'a (a.s) yaptığı zulümlerden dolayı pişman olmuştur. Zindandan kurtulup Mısır'da önemli bir devlet adamı olan Hz. Yûsuf, bir gün eve dönerken Züleyha'yı sokakta yaşlanmış ve perişan bir halde görmüştür. Züleyha, ondan kendisi için dua etmesini ve eskisi gibi

⁷³ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1351 hş: 53, 129, 200, 219, 399, 654, 832, 883, 901, 983, 1073)

güzel bir yüze sahip olmasını istemiştir Yûsuf'un (a.s) duasından sonra güzelleşen Züleyha, Hz. Yûsuf ile evlenmiştir.

Mevlânâ on dört yerde⁷⁴ Züleyha'dan bahsetmiştir. O, sevgiliyi Hz. Yûsuf'a benzeterek Züleyha'nın gençleşmesi olayına telmihte bulunmuştur. Gençleşmekten maksat gafletten uyanmak, doğru yolu bulmaktır. Mevlânâ'ya göre Yûsuf'un (a.s.), Züleyha'yı gençleştirmesi ve doğru yolu bulmasına vesile olması gibi sevgili de etrafındakilerin gözünü açmış, doğruya ve güzele sevk etmiştir:

صد پیر دو صدساله از این یوسف خوش دم مانند زلیخا شده در عشق جوانی

İki yüz yaşında yüzlerce yaşlı hoş soluklu Yûsuf yüzünden;

Zeliha gibi olmuş aşkla gençleşmiştir (Mevlânâ, 1351 hş: 978).

ای زلیخا فتنه عشق از تو است یوسفی را هرزه در زندان مکن

Ey Züleyha aşkın fitnesi sendendir;

Yûsuf'u zindanda harap etme (Mevlânâ, 1351 hş: 758).

1.1.20.11. Hz. Yûsuf'un Zindana Atılması

Hz. Yûsuf, Züleyha yüzünden zindana düşmüş ve uzun yıllar işkence görmüştür (Harman, 2013: 2). Zindanda onunla birlikte kalan iki kişi gördükleri rüyaları Hz. Yûsuf'a anlatmışlardır. Zindandakilerin rüyasını yorumlayan Yûsuf (a.s.), bu esareten kurtulma bileti elde etmiştir (Köksal, 2021: 284-287). Bir gün Mısır kralı bir rüya görmüş ve Mısır'ın ileri gelenlerine anlatmıştır. Fakat bu rüya çok karışık gelmiş ve rüyayı yorumlayamamışlardır. Hz. Yûsuf'un zindandayken rüyasını yorumladığı adam zindandan çıkmış ve kralın kölesi olmuştur. Krala Yûsuf'un (a.s.) ne kadar iyi yorumcu olduğundan bahsedince kral rüyasını bir de Yûsuf'a (a.s) anlatmıştır. Rüyayı çok iyi yorumlayan Hz. Yûsuf'un suçsuzluğu ispatlanmış, Züleyha da suçun kendisinde olduğunu kabul etmiştir. Böylece Hz. Yûsuf, zindandan beraat etmiştir (Çakan ve Solmaz, 2020: 124-126).

⁷⁴ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1351 hş: 60, 73, 620, 268, 302, 408, 472, 831, 973, 1123, 1137, 1238)

Mevlânâ, dokuz yerde⁷⁵ zindan veya hapis kelimelerine temas ederek kıssaya telmihte bulunmuştur. Mevlânâ, Hz. Yûsuf'un kuyudan kurtulduktan sonra köle pazarında Mısır azizinin onu satın alması ve zindandan kurtulduktan sonra bizzat kendisinin Mısır azizi olması olaylarına telmihte bulunarak, insanoğlunun beden kuyusundan ve zindanında çıkması gerektiğini ancak o zaman güzelliklerin onu bulabileceğini söylemektedir. Beden kuyusundan ya da zindandan maksat kişinin nefesine gark olmasıdır. Bir insan dünya zevklerine dalıp varlık sebebini unutursa en ufak bir sorunda isyan eder ve bu sorunu gözünde çığ gibi büyüterek içine kapanır. Bu da kişinin kendisine vurduğu prangalardır. Fakat Allah'a sığınan ve O'ndan aman dileyen er ya da geç bu sorunlardan kurtulacağını ve sonunda rahata kavuşacağını bilir:

چو یوسف با عزیز مصر باشید برون آید از زندان و از چاه

Kuyudan ve zindandan çıkarsanız;

Yûsuf gibi Mısır aziziyle olursunuz (Mevlânâ, 1351 hş: 872)

ور به زندان بردم یوسف من بی گنهی همچو یوسف بروم وحشت زندان بکشم

Yûsuf'um eğer suçsuz yere zindana girersem;

Yûsuf gibi gider yalnızlık zindanını çekerim (Mevlânâ, 1351 hş: 110).

1.1.20.12. Hz. Yûsuf'un Kardeşi Bünyâmin'i Yanına Alması:

Hz. Yûsuf ile aynı anneden olan Bünyâmin, Hz. Yakûb'un en küçük oğludur (Pala, 2020: 484). Mısır halkı Hz. Yûsuf sayesinde kıtlıktan kurtulunca çevre bölgelerdeki halk yardım istemek için Mısır'a gelmiştir. Yardım istemeye gelen kabileden biri de Ken'an diyarından gelen Hz. Yûsuf'un kardeşleridir. Hz. Yûsuf, huzuruna gelen kardeşleri hemen tanımış fakat kimliğini gizlemiştir. Onlara yardım etmiş fakat diğer gelişlerinde baba bir erkek kardeşlerini getirmelerini, getirmezlerse onlara bir çuval dahi vermeyeceğini söylemiştir. Kardeşler babalarına durumu izah edince Hz. Yakûb onlara inanmamış ve tekliflerini kabul etmemiştir. Yakûb'u (a.s) güç bela ikna eden kardeşler Bünyâmin ile birlikte Mısır yolunu tutmuşlardır. Kardeşlerinin geldiğini gören Hz. Yûsuf, Bünyâmin'i yanına almış ve kendisini tanıtmıştır. Ken'an

⁷⁵ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1351 hş: 268, 503, 601, 617, 666, 1046, 1220)

kafilesi erzaklarını yükleyip geri dönmeye hazırlanırken Hz. Yûsuf, Bünyâmin'in yüküne altın bir kâse koymuş yola çıktıkları sırada içlerinden birinin hırsız olduğunu söyleyerek yüklerini aratmıştır. Kâse, Bünyâmin'in yükünden çıkınca Ken'anlıların yasası gereği Yûsuf (a.s), kardeşi Bünyâmin'i yanına almıştır (Köksal, 2021: 287-289).

Mevlânâ, iki farklı yerde⁷⁶ Hz. Yûsuf'un öz kardeşi Bünyâmin ile kavuşmasına değinerek bu olaya telmihte bulunmuştur. Mevlânâ, Hz. Yûsuf'un Yakûb'u yanında tutması için başta hırsız muamelesi yapmasına değinmiş ve sevgilinin kendisini belalarla imtihan ederse yanında tutmak için yaptığını hatırlatarak kendini telkin etmiştir:

وگر درشت کشد مر تو را مترسان دل که یوسفست کشنده تو ابن یامینی
به تهمت و درشتی و دزدیش بکشید که صاع زر تو ببردی به بد تو تعینی
چو خلوت آمد گفتش که من قرین توام تو لایقی بر من من دعا تو آمینی

Ey gönül seni sertçe çekerse sakın korkma;

Çünkü çeken Yûsuf'tur sen de Bünyâmin'sin.

Altın kupayı sen götürdün, sen kötüsün diye;

Onu töhmet altında bırakmış ve onu hırsız ilan etmişti.

Yalnız kaldıkları zaman ona "Ben senin yakınınıam;

Sen benim yanıma layıksın, ben duayım sen de aminsin" dedi (Mevlânâ, 1351 hş; 1139-1140).

1.1.20.13. Hz. Yakûb'un Oğluna Olan Hasreti ve Kavuşması

Hz. Yûsuf'un babası olan Yakûb (a.s), çok sevdiği oğlunu kaybedince üzüntüden kendini kulübeye kapatmış ve yıllarca Allah'a yalvarıp göz yaşları dökmüştür. Kendini kapattığı bu kulübeye hüznler kulübesi anlamına gelen "Beyt-i Ahzân", "Beytü'l Hüzn" veya "Külbe-i Ahzân" denmiştir (Pala, 2020: 70).

Hz. Yakûb, Yûsuf'u (a.s) kaybedince onunla aynı anneden olan kardeşi Bünyâmin'i Hz. Yûsuf yerine koymuştur. Mısır'a gittikleri sırada Hz. Yûsuf,

⁷⁶ Diğer örnek: (Mevlânâ, 1351 hş: 650)

Bünyâmin'i yanında tutunca Hz. Yakûb'un üzüntüden gözüne ak düşmüştür (Köksal, 2021: 288-291). Daha sonra Hz. Yûsuf, gömleğini kardeşleriyle göndermiş ve yüzüne sürmesini söylemiştir. Gömleğin kokusunu uzaktan alan Hz. Yakûb, gömleği getirdikleri zaman yüzüne sürmüş, kokusu ve teriyle gözleri açılmıştır (Gündüz, 2016: 106-107).

Daha sonra ailesiyle birlikte Mısır'a doğru yola koyulmuştur. Mısır'a yaklaştıkları sırada Hz. Yûsuf, onları şehrin dışında karşılamıştır. Kardeşi Yehûda, Yakûb'a (a.s) Hz. Yûsuf'u tanıtınca ona yaklaşmış ve "Selam sana ey hüznün ve tasaları gideren" diyerek Hz. Yûsuf'u selamlamıştır (Köksal, 2021: 293). Mevlânâ, gazellerinde toplam otuz üç yerde⁷⁷ Hz. Yakûb mazmununa değinmiştir. Hz. Yakûb'u âşık, Hz. Yûsuf'u da maşuk yerine koyan Mevlânâ, Yakûb'un (a.s.) oğlundan ayrıldıktan sonra çektiği acıları ve döktüğü göz yaşlarını aşığın sevgilisine kavuşmak için çektiği acılara benzetmiştir. O, âşıkların çektiği acılardan yalnızca sevgilinin kurtaracağını bildirmiştir:

ای بسا جان که چو یعقوب همی زهر چشد تا که آن یوسف جان در شکرستان کشدش

Ah Yakûb gibi nice canlar sürekli zehir tadarlar;

Ta ki şeker kamışlığındaki can Yûsuf'u çeker çıkarır onları (Mevlânâ, 1351 hş: 490).

Mevlânâ, sevgiliyi güzelliği bakımından Hz. Yûsuf'a benzetmiş ve gömleğinin kokusuyla babasının gözlerini açması gibi sevgilinin de gaflete dalmış halkın bu gaflet anından uyanmasının yalnızca sevgilini varlığıyla mümkün olacağı bildirmiştir:

تو یوسف جمالی و چشم خلق بسته نظر ز تو گشاید چو چشم پیر کنعان

Sen güzellik Yûsuf'usun halkın gözleri bağlı;

Ken'an Piri'nin gözleri gibi gözler seninle açılır (Mevlânâ, 1351 hş: 711).

Yakûb'tan (a.s) maksat âşıktır. Zaten kendisi de âşık olan şair, kim aşk ateşiyle yanarsa ona bu yolda yoldaş olacağını söylemektedir. Çünkü âşığın halinden yalnızca bu duyguyu yaşamış olan anlar:

هر کی یعقوب من است او را من مونس زاویه احزانم

⁷⁷ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1351 hş: 55, 62, 63, 203, 219, 230, 263, 266, 268, 357, 361, 412, 451, 456, 489, 625, 654, 658, 676, 703, 811, 855, 934, 952, 960, 970, 1032, 1062, 1073, 1084, 1092)

Bana kim Yakûb kesilirse ona;

Hüzünler yurdunda can yoldaşı olurum (Mevlânâ, 1351 hş: 635).

1.1.20.14. Hz. Yûsuf'un İsminin Geçtiği Diğer Beyitler

زهره بدم ماه شدم چرخ دو صد تاه شدم يوسف بودم ز كنون يوسف ز اينده شدم

Zühre 'ydim ay oldum yüzlerce aya gök oldum;

Yûsuf'tum şimdiden sonra Yûsuf'u doğurdum (Mevlânâ, 1351 hş: 540).

يوسفانند كه درمان دل پردردند كه ز مستى بنادند كه ما درمانيم

Dertle dolu gönüllere derman olan Yûsuf'lar vardır;

Fakat sarhoşluktan bizim derman olduğumuzu bilmiyorlar (Mevlânâ, 1351 hş: 622).

ای يوسف خوش نام ما خوش می روی بر بام ما انا فتحنا الصلا بسازا ز بام از در درا

Ey adı güzel Yûsuf'umuz, damımızda ne de güzel yürüyorsun;

Kapıyı açtık, damdan in, kapıdan gir (Mevlânâ, 1351 hş: 55).

1.1.21. Hz. Yûnus

Hz. İbrâhim'in soyundan gelen Yûnus (a.s), putlara tapan bir kavmi doğru yola iletmek için gönderilmiştir (Köksal, 2021: 147-148). Kavmi ona iman etmemiş ve küfre devam etmiştir. Bunun üzerine Yûnus (a.s), kavmin üzerlerine bir azap geleceğini ve şehrin yok olacağını bildirmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1997:31-32). Fakat halk yine de puta tapmada ısrarcı olunca Hz. Yûnus, Allah'ın izni olmamasına rağmen kavmini terk etmiştir (Çakan ve Solmaz 2020: 222). Hz. Yûnus, ülkesini terk etmek üzere bir gemiye binmiş fakat denizdeyken büyük bir fırtına kopmuştur. Batma tehlikesinde olan gemi halkı ağırlıktan kurtulmak için bir kura çekmeye karar vermiştir. Kurada Hz. Yûnus çıkınca denize atılmıştır (Harman, 2013: 597-599). Daha sonra büyük bir balık tarafından yutulmuştur (Çakan ve Solmaz, 2020: 222). Bundan dolayı Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Yûnus, balık sahibi anlamına gelen "Zünnûn" ismiyle zikredilmiştir (Harman, 2013: 598).

Uzun süre karanlıkta yaşayan Hz. Yûnus, açlıktan ve susuzluktan bitkin düşmüş bir halde balığın karnından çıkmıştır (Taberî, 2021: 397). Yüce Allah, güneşten korunması için geniş yapraklı bir bitkiyi başında bitirmiş, güçlenip beslenmesi için de keçinin sütünü emmesine izin vermiştir (Köksal, 2021: 155). Hz. Yûnus, bir süre sonra ülkesine geri dönmüş ve kavmine Allah'ın emir ve yasaklarını anlatmış halk da ona iman etmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1997: 32).

Mevlânâ yaklaşık on iki yerde⁷⁸ Hz. Yûnus mazmununa değinmiştir. Kur'an-ı Kerim'de geçen "Zünnûn" ismini de birkaç yerde kullanan şair, Hz. Yûnus'un balığın karnında Allah'ı zikretmesi ve ibadet etmesinden dolayı zifiri karanlıkta olsa bile Allah katında üstün olduğunu vurgulayarak olaya telmihte bulunmuştur.

Mevlânâ, bazen Hz. Yûnus'u yutanı gazellerinde timsah olarak kullanmış, uçsuz bucaksız denizi ise dünya hayatına teşbih etmiştir. İnsanoğlunun günah çukuru bu dünyada tek başına kalıp hak yolunda ilerlemesi için dua etmesi gerektiğini anlatırken Hz. Yûnus'un balığın karnında Allah'a yakarmasını örnek göstermiştir:

در این دریای بی‌مونس دلا می‌نال چون یونس نهنگ شب در این دریا به مردم خوار می‌ماند

Ey gönül, eşi dostu olmayan bu denizde Yûnus gibi inle

Gece timsahı bu denizde insan yiyeceğe benziyor (Mevlânâ, 1384 hş: 232).

Mevlânâ bazen Hz. Yûnus'un Kur'an-ı Kerim'de geçen Zünnûn lakabını da gazellerinde kullanarak Hz. Yûnus kıssasına telmihte bulunmuştur. Hz. Yûnus'un başta kavminin itaatsizliğinden dolayı isyan etmesinden sonra Allah'ın onu cezalandırmak amacıyla balığın karnında imtihan etmesini ve hatasını anladıktan sonra Allah'a tövbe edip secdeye kapanmasını "nun gibi bükülmek" olarak tasvir etmiştir:

یونسی دیدم نشسته بر لب دریای عشق گفتمش چونى جوابم داد بر قانون خویش
گفت بودم اندر این دریا غذای ماهی پس چو حرف نون خمیدم تا شدم ذالنون خویش

Aşk denizinin kıyısına oturmuş bir Yûnus gördüm

Ona nasılsın dedim bana kendi kanununa göre cevap verdi

Şöyle dedi: şu denizde bir balığın yemeğiydim

⁷⁸ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 205, 292, 406, 491, 678, 1070, 1140).

Sonra nun harfi gibi büküldüm sonunda Zünnûn oldum (Mevlânâ, 1384 hş: 502).

Ülker yıldızı gökyüzünde gözle görünebilen en parlak yıldızdır. Arapçada “Süreyya”, Farsçada ise “Pervin” olarak anılır (Uzun, 2010: 162-163). Mevlânâ, Hz. Yûnus’un denizin dibindeki balığın karnında olmasına rağmen Allah tarafından görülüp gözetildiğini belirtmek için uzaklığından veya yüksekliğinden kinaye yaparak Ülker yıldızının üstünde olduğunu belirtmiştir. Çünkü kul yeryüzünden dua eder Yüce Allah arş-ı âlâdan duyar. Bu durum Kur’an-ı Kerîm’de şu şekilde aktarılmıştır: “*Kullarım Sana Beni soracak olursa muhakkak ki ben pek yakıным. Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm. Öyleyse onlar da benim çağırma cevap versinler ve bana itaat etsinler. Umulur ki doğru yolu bulmuş olacaklardır*” (Bakara: 1/186). Örnekler:

يوسف به بن چاهى بر هفت فلک ناظر و اندر شکم ماهى يونس زبر پروين

Yûsuf kuyunun dibinde yedi kat göğü gördü

Ve Yûnus balığın karnında Ülker yıldızının üstündeydi (Mevlânâ, 1384 hş: 749).

اندر شکم ماهى دم باكى زند يونس جز او كى بود مونس در نيم شب تارى

Balığın karnında Yûnus kimle konuştu?

Karanlık gece yarısında ondan başka kim can yoldaşıdır? (Mevlânâ, 1384 hş: 1049).

1.1.22. Hz. Zülkarneyn

Peygamberliği kesin olmayan Zülkarneyn (a.s) hakkında çok fazla malumat bulunmamaktadır (Köksal, 2021: 285). İki boynuz sahibi anlamına gelen “Zülkarneyn” ismi lakap olarak düşünülmüştür. Gerçek adı hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Ayrıca elde edilen bulgular neticesinde Hz. Zülkarneyn’in Yemen bölgesinde hüküm süren bir padişah olduğu düşünülmektedir (Öztürk, 2013: 564-566).

Kur’an-ı Kerim’de Zülkarneyn (a.s) hakkında, “*Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) her şey için bir yol öğrettik.*” buyrulmuştur (Kur’an-ı Kerim, Kehf, 18/84). Güçlü bir hükümdar olan Zülkarneyn (a.s), yeryüzünde en doğudan en batıya kadar uzanan ülkeleri fethetmiştir (İbn Hişam, 1971: 195). Doğuya ve batıya sahip olduğu için Zülkarneyn lakabının verildiğine inanılmaktadır (Öztürk, 2013: 564).

Zülkarneyn (a.s), sefere gittiği her yerde farklı bir kavimle karşılaşmış ve doğru yolu onlara anlatmıştır. Yine sefere çıktığı bir bölgede Yecüc ve Mecüc adında iki kavmin fesatlık çıkardığını ve çevredeki kavimlere zarar verdiğini görmüştür. Hz. Zülkarneyn, halkın da yardımıyla, demirden ve bakırdan oluşan bir duvar örmüş ve onları hapsedmiştir (Köksal, 2021: 287).

Mevlânâ toplam iki yerde Zülkarneyn kıssasına değinmiştir. Onun boynuzlarına ve insanları Yecüc ve Mecüc'ten korumak için demirden duvar örmesine telmihte bulunmuştur.

Mevlânâ, aşığın gönlüne taht kuran sevgiliyi Hz. Zülkarneyn'e benzetmiştir. Onun demirden duvar örüp insanları Yecüc ve Mecüc'ten koruması sevgilinin de gibi âşığını, yüzüne gülüp arkasından iş çeviren riyakâr insanlardan koruduğunu bildirmiştir.

طمع دارند و نبودشان که شاه جان کند ردشان ز آهن سازد او سدشان چو ذوالقرنین آسای

(İkiyüzlüler) Tamah eder ve değerini bilmezler ama can padişahı onları reddeder

Zülkarneyn gibi önlerine demirden bir set örer (Mevlânâ, 1384 hş: 1031).

شکسته قرن نگر صد هزار ذوالقرنین قرین بسیست که صاحب قران نمی آید

Boynuzu kırık yüzbinlerce Zülkarneyn'e bak

Eş dost pek çoktur ama ulu padişah gelmiyor (Mevlânâ, 1384 hş: 384).

1.2. DÖRT HALİFE

1.2.1. Hz. Ebû Bekir

Hız. Ebû Bekir, İslam dünyasının ilk halifesidir (Taberî, 2021: 319-322). Hız. Muhammed'in (s.a.s) arkadaşı ve ilk Müslümanlardan biridir (İbn İshak, 2021: 174-175). Hız. Muhammed'in (s.a.s) Medine'ye hicreti sırasında ona eşlik eden Hız. Ebû Bekir (r.a), hicret yolunda Mekkeli müşriklerden saklanmak için Hız. Muhammed (s.a.s) ile bir mağaraya sığınmıştır.⁷⁹

⁷⁹ bkz.: Hız. Muhammed'in (s.a.s) mağaraya sığınması.

Hız. Muhammed'in (s.a.s) vefatından sonra oy çokluğıyla İslam'ın ilk halifesi olan Hız. Ebû Bekir, halifeliği sırasında İslam topraklarını genişleterek tebliğ yolunda Hız. Muhammed'in (s.a.s) stratejisini izlemiştir. İki yıl halifelik yaptıktan sonra rahatsızlanmış ve altmış üç yaşımda hayatını kaybetmiştir (Fayda, 1994: 104).

Mevlânâ, yaklaşık on bir yerde⁸⁰ Hız. Ebû Bekir'in ismine değinmiştir. Onun mağarada Hız. Muhammed'le (s.a.s) birlikte kalmasına ve canı pahasına onu korumasına değinen şair, Hız. Ebû Bekir'in dostluğunu sevgiliye duyulan aşka benzetmiştir.

Zatın, gönlünde beslediği aşkı mağarada birlikte kalan Hız. Muhammed (s.a.s) ve Hız. Ebû Bekir'e teşbih eden Mevlânâ, onların mağarada birbirlerine dost olmaları gibi gönül ve aşkın da dost olduğunu ve farklı olsalar da tek vücut olduğunu bildirmiştir. Burada gönülden maksat âşık iken aşk da sevgilinin ta kendisidir. Âşık, gönlünde sevgilinin aşkını taşıdığı sürece gittiği her yerde sevgilisini de yanında götürmüş, yani tek bir bedende bir bütün olmuşlardır:

چو احمدست و ابوبكر يار غار دل و عشق دو نام بود و يكي جان دو يار غار چه باشد

Gönül ve aşk, Ahmed ve Ebû Bekir gibi mağara dostudur

İki mağara dostunun iki adı bir canı olsa ne olur (Mevlânâ, 1384 hş: 360).

Mevlânâ, bazen Hız. Ebû Bekir'den bahsederken Hız. Muhammed'le (s.a.s) mağarada birlikte kalmasından dolayı ondan "mağara dostu" diye de bahsetmiştir. Sevgilinin yüceliğini anlatmak için onu mağara dostunun yerine koymuş, gönül dostu yalnızca sevgili olunca başka kimseye gerek olmadığını ve gönlünde dünyalık dostların kol gezemediğini bildirmiştir. Çünkü gerçek dost doğru yola sokar ve ilâhî sevgiliye ulaştırır:

تو تاج ما و آنکه سرهای ما شکسته تو يار غار و آنکه ياران من گرفته

Tacımız sen olduktan sonra başımız yarılmış

Mağara dostumuz sen olduktan sonra dostlarımız tutsak olmuş (Mevlânâ, 1384 hş: 962).

Mevlânâ bazen de gönlü Hız. Ebû Bekir ve Hız. Muhammed'in (s.a.s) bir arada kaldığı mağaraya benzetmiştir. Gönlünde sevgilinin taht kurduğunu her fırsatta dile

⁸⁰ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 102, 877, 920, 1188, 1195)

getiren Mevlânâ, kendisi gibi sevgilinin aşkıyla yanan kişilerin gönlüne girmesine müsaade etmiştir. Çünkü sevgiliye layık olmayan hiçbir şeyin Mevlânâ'nın gönlünde yeri yoktur.

این سینه را چون غار دان خلوتگه آن یار دان
گر یار غاری هین بیا در غار شو در غار شو آید

Bu gönlü mağara bil; o sevgilinin halvet yeri say

Eğer bir mağara dostuysan gel mağaraya gir mağaraya gir (Mevlânâ, 1384 hş: 861).

1.2.1.1. Hz. Ebû Bekir'in İsminin Geçtiği Diğer Beyitler

Mevlânâ, kulun, Hz. Muhammed'in (s.a.s) ahlakına erişebilmesi için salih bir kul olması gerektiğini bildirmiştir. İnsanoğlunun bu geçici dünyada nasıl yaşarsa öyle öleceği düşüncesinde olan Mevlânâ, can korkusuna girmeden hak din uğrunda savaşan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den örnek vererek güzel ahlaklıların onlar gibi olacağını bildirmiştir:

و انک اخلاق مصطفی جویند
چون ابوبکر و چون عمر میرند

Mustafa'nın ahlakını arayan

Ebû Bekir ve Ömer gibi ölür (Mevlânâ, 1384 hş: 391).

بویکر سر کرده گرو عمر پسر کرده گرو
عثمان جگر کرده گرو و آن بوهریره انبان گرو

Ebû Bekir başını rehin etti Ömer oğlunu rehin etti

Osman ciğerini rehin etti ve Ebû Hureyre dağarcığını rehin etti ona (Mevlânâ, 1384 hş: 862).

بویکر و عمر به جان گزیدند
عثمان و علی مرتضارا

Ebû Bekir ve Ömer canla başla

Osman ve Murtazâ Ali'yi seçti (Mevlânâ, 1384 hş: 50)

1.2.2. Hz. Ömer

Hz. Ömer, Hulefâ-yi Râşidîn'in⁸¹ ikinci halifesidir (Yıldız, 1989: 63). Oldukça güçlü ve kuvvetli olan Hz. Ömer, nübüvvetin ilk yıllarında İslamiyet'i kabul etmemiş ve Müslümanlara eziyet etmiştir (Fayda, 2007: 44). Müslümanların sayısı arttıkça öfkelenen müşrikler, Hz. Muhammed'in (s.a.s) öldürülmesine karar vermiş ve bu işi korkusuz olan Ömer (r.a) üstlenmiştir. Hz. Muhammed'i (s.a.s) öldürmeye giderken kız kardeşinin de Müslüman olduğunu öğrenince öfkelenmiş ve kardeşinin evine doğru yola çıkmıştır. Kardeşinin evinden Kur'an seslerinin yükseldiğini duyunca sinirle kapıyı açmış ve eniştesiyle kız kardeşini dövmüştür. Onların İslam dininden ne olursa olsun vazgeçemediklerini görünce okudukları kitabı getirmelerini istemiştir. Kur'an-ı Kerîm'den birkaç ayet okuduktan sonra Müslüman olmuştur (İbn İshak, 2021: 214-217).

Hz. Ömer, İslamiyet'i kabul ettikten sonra şehrin meydanına çıkmış, Kelime-i Şehadet getirmiş ve müşriklere dönerek gücü yeten karşıma geçsin demiştir. Fakat müşrikler, Hz. Ömer'in heybetinin korkusundan bir şey yapamayınca Müslümanlar, İslam'a daveti açık bir şekilde yapmaya başlamıştır (Ayvallı, 2009: 95-96).

Hz. Ebû Bekir, hastalığında vefat edeceğini anlayınca Hz. Ömer'in halife seçilmesini vasiyet etmiştir (Fayda, 2007: 45). Hz. Ömer, halifeliği sırasında fetihler gerçekleştirerek İslam topraklarını genişletmiştir (Yıldız, 1989: 66-106). Adaletiyle nam salmış Hz. Ömer, sabah namazını kıldığı sırada bir gayrimüslim tarafından hançerlenerek şehit edilmiştir (Hizmetli: 1991: 206).

Mevlânâ, yaklaşık on beş yerde⁸² Hz. Ömer'in ismine değinmiştir. Hz. Ömer'in gücüne, adaletine ve şehit edilmesine temas eden şair, onun, Hz. Muhammed'i (s.a.s) ve Müslümanları korumak pahasına canını hiçe saymasını sevgiliye olan sadakatine benzetmiştir.

Hz. Ömer, Müslüman olmadan önce içkiye ve kadına düşkün bir hayat yaşamıştır (Fayda, 2007: 44). Mevlânâ da gazellerinde Hz. Ömer'in içkiye olan düşkünlüğüne değinmiştir. Fakat o, şarabı tasavvuf edebiyatında sıkça değinilen aşk ve muhabbet anlamında kullanmıştır. Hz. Ömer'in Müslüman olmadan önceki ve sonraki hayatına da

⁸¹ Hulefâ-yi Râşidîn: Dört büyük halife.

⁸² Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 32, 50, 168, 266, 313, 323, 391, 410, 471, 862, 898)

gönderme yapan Mevlânâ, onun Müslüman olduktan sonra da aşk şarabını içtiğini vurgulamıştır. Mevlânâ, oldukça kuvvetli olan aşk şarabının kokusunun dahi insanı sarhoş etmeye yettiğini söylemiş, Hz. Ömer’in din uğruna canını hiçe sayıp irşat etmeye devam etmesini aşk sarhoşu olarak bildirmiş ve bu şarabın kokusunu duyan kişinin Hz. Ömer gibi sarhoş olacağına temas etmiştir:

چو بوی خمر ریحش برون زند ز جهان خراب و مست ببینی به هر طرف عمری

Şarabın kokusu dünyadan her yere yayılsa

Her tarafta fitil gibi sarhoş olmuş bir Ömer görürsün (Mevlânâ, 1384 hş: 1253).

Mevlânâ bazen de Hz. Ömer’in Hz. Muhammed’i (s.a.s) öldürmek için çıktığı yola Müslüman olarak devam etmesine de temas ederek bu yolda Allah’ın kurduğu tuzağın en hayırlısı olduğunu anlatmıştır. Mevlânâ, beyitte Kur’an-ı Kerîm’de geçen “Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır” (Enfal: 8/30) ayetine de gönderme yapmıştır:

شمشیر به کف عمر در قصد رسول آید در دام خدا افتد وز بخت نظر یابد

Resul’ün canına kastetmek için Ömer gibi elinde kılıçla gelir de

Allah’ın tuzağına düşer ve talihi yaver gider (Mevlânâ, 1384 hş: 241).

Hız. Ebû Bekir vefat edeceğini anladığı sırada yerine Hız. Ömer’i tayin etmiş, bir grup topluluk buna karşı çıkmıştır. Hız. Ali’den önceki üç halifenin meşru olmadığını ileri süren topluluğa Râfizî denmiştir. Hız. Muhammed (s.a.s) ve onun halifelerine itaat edenler de Sünnîler olarak adlandırılmıştır (Öz, 2007: 196). Mevlânâ da bu iki ayrı ekole beyitlerinde yer vermiştir. Her iki halifenin de hilafet makamına layık olduğunu bildiren Mevlânâ, sohbet ettiği kişinin bağlı olduğu ekole göre halifelerden övgüyle bahsedilmesi gerektiğini bildirmiştir:

گر رافضیی باشد از داد علی در ده ور زانک بود سنی از عدل عمر برگو

(Konuştuğun) Bir Râfizî’yse Ali’nin kanunundan bahset

Eğer Sünnî’yse Ömer’in adaletinden söz et (Mevlânâ, 1384 hş: 878).

Mevlânâ, Hız. Muhammed’in (s.a.s) Hız. Ömer hakkında “şeytan bile senden korkar ya Ömer” (Müslim, İman, 69) hadisine nispetle gazellerinde yer vermiştir. O, Sevgilinin azametini, Hız. Ömer’in heybetine teşbih etmiş ve tıpkı şeytanın Hız. Ömer’i

görüp kaçması gibi aklın ve canın sevgiliyi görünce kaçtığını belirtmiştir. Çünkü sevgilinin ilâhî aşkının olduğu yerde aklın da canın da ne önemi ne de yeri yoktur.

بگریزد عقل و جان از هیبت آن سلطان چون دیو که بگریزد از عمر خطابی

O sultanın heybetinden akıl ve can kaçır

Tıpkı şeytanın Hattâboğlu Ömer'den kaçtığı gibi (Mevlânâ, 1384 hş: 1043).

1.2.3. Hz. Osman

Hz. Ömer, yaralanıp vefat edeceğini anlayınca yanına Hz. Muhammed'in (s.a.s) en çok güvendiği sahabeden beş kişiyi çağırmış ve kendi aralarında bir halife seçmelerini istemiştir. Beş sahabe kendi aralarında istişare etmiş ve Hz. Osman'ın halife seçilmesine karar vermiştir (Taberî, 2021: 515-522).

Hilâfet döneminde Hz. Ömer gibi fetihler gerçekleştiren Hz. Osman, İran'ın büyük bir bölümünü ve Kıbrıs'ı da ele geçirerek İslam coğrafyasını genişletmiştir (Yıldız, 1989: 197-200). Halifeliği sırasında yaptığı ıslahatlardan birisi de Kur'an-ı Kerîm'i çoğaltmaktır (Yiğit, 2007: 442). Daha sonra ülkede çıkan iç savaş yüzünden Hz. Osman'ı Kur'an okuduğu sırada şehit etmişlerdir. Boğazı kesilerek öldürülen Hz. Osman'ın kanı okuduğu Kur'an-ı Kerîm'in sayfalarına sıçramıştır (Taberî, 2021: 145-148).

Yaklaşık olarak yedi yerde⁸³ Hz. Osman'ın ismine değinen Mevlânâ, Hz. Osman'ın Kur'an-ı Kerîm'i çoğaltmasına ve şehit edilmesine değinmiştir. Hz. Ömer, şehit edilince isyana düşen halkı hatırlatan Mevlânâ, geçmişi geride bırakmak gerektiğini ve Hz. Ömer vefat etse de yerine cennetle müjdelenen Hz. Osman'ın geçtiğini bildirmiştir.

اگر دی رفت باقی باد امروز وگر عمر بشد عثمان در آمد

Dün geçtiyse bugün baki olsun

Ömer gittiyse Osman ortaya çıktı (Mevlânâ, 1384 hş: 266)

⁸³ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 50, 168, 840, 898)

Mevlânâ, Hz. Osman'ın şehit edilmesine değinirken diğer sahabelerin de aynı uğurda canlarını ve yakınlarını feda ettiklerini de bildirmiştir:

بو بکر سر کرده گرو عمر پسر کرده گرو عثمان جگر کرده گرو و آن بوهریره انبان گرو

Ebû Bekir başını rehin etti Ömer oğlunu rehin etti

Osman ciğerini rehin etti ve Ebû Hureyre dağarcığını rehin etti ona (Mevlânâ, 1384 hş: 862).

Şems-i Tebrîzî, çıkan dedikodulara dayanamayıp Konya'yı terk ettikten sonra Mevlânâ, Şam'a gittiğini öğrenmiş ve bir gazel yazmıştır. Gazelde Şam diyarını öven Mevlânâ, beyitlerinde Hz. Osman'ın ismine de yer vermiştir. Onun Kur'an-ı Kerîm'i çoğaltmasını ve Kur'an okurken şehit edilmesini işaret eden Mevlânâ, onun Kur'an'ının üzerine yemin ederek Şems'i bulmak uğruna Şam'a tayin edilen kaymakam gibi olduğunu bildirmiştir:

بر مصحف عثمان بنهم دست به سوگند کز لولوی آن دلبر لالای دمشقیم

Osman'ın Mushaf'ına el basıp yemin edeyim;

O güzelin inci dişleri yüzünden Şam'ın lalası olmuşuz (Mevlânâ, 1384 hş: 598)

1.2.4. Hz. Ali

Hz. Hatice'den sonra Hz. Muhammed'e (s.a.s) ilk iman eden Hz. Ali, Hz. Muhammed'in amcası Ebû Talip'in oğludur (İbn Hişam, 1971: 156). Aynı zamanda Hz. Muhammed'in (s.a.s) damadıdır (Fığlalı, 1989: 371).

Hz. Ali, Hz. Muhammed (s.a.s) Medine'ye hicret edeceği sırada müşriklerin suikast girişimine karşı Hz. Muhammed'in (s.a.s) yatağına yatmıştır. Müşrikler Hz. Muhammed'in evine gelip yatağı dolu görünce uyanmasını beklemiştir. Hz. Ali, sabah namazını kılmak için yataktan kalkınca onun Hz. Muhammed (s.a.s) olmadığını anlamış ve Hz. Ali'yi sorguya çekmişlerdir. Müşriklere hiçbir şey söylemeyen Hz. Ali, kısa bir süreliğine hapsedilmiştir (Köksal, 1987:6/150-154).

Hz. Ali, savaşıra Hz. Muhammed'in (s.a.s) hediye ettiği ve Zülfikar adını verdiği kılıçla katılmıştır. Efsanelere konu olan bu kılıç çift başlı ve oldukça keskindir (Öz,

2013: 553). Cebrail tarafından göklerden gönderilen bir kılıç olduğu da rivayet edilmektedir (Sarıkaya, 2013: 554).

İsyancılar, Hz. Osman'ı şehit ettikten sonra Hz. Ali'nin yanına gitmiş ve hilâfet makamına kendisinin geçmesi için ısrar etmişlerdir (Yıldız, 1989: 223-224). Dört yıl süren halifeliğinin ardından bir cuma günü şehit edilmiştir (Taberî, 2021: 65-71).

Mevlânâ yaklaşık yirmi yedi⁸⁴ yerde Hz. Ali'nin ismini zikretmiştir. Onun Murtazâ, Ebû Hasan, Hayder-i Kerrar ve Allah'ın aslanı gibi çeşitli lakaplarını da kullanmıştır.

Mevlânâ, bazen Hz. Ali'nin kılıcına da temas etmiştir. Bahar mevsiminde açan çeşitli renklerdeki süsen bitkisini tasvir etmek için şekli ve renginden dolayı kılıca benzemektedir (Yaylalı, 2017: 287). Bu yüzden Mevlânâ, Hz. Ali'nin kılıcı olan Zülfikar'a işaret etmiştir:

آمد بهار خرم و رحمت نثار شد سوسن چو ذوالفقار علی آبدار شد

Kutlu bahar geldi ve rahmet saçıldı

Süsen Ali'nin Zülfikar'ı gibi parladı (Mevlânâ, 1384 hş: 347).

Hz. Ali, Hz. Muhammed'le (s.a.s) katıldığı Hayber Savaşı'nda kalenin ağır demir kapısını tek başına yerinden söküp kalkan olarak kullanmıştır (Fığlalı, 1989: 371). Bu olaya gazellerinde yer veren Mevlânâ, Hz. Ali'nin Hayber kapısını yüreğindeki iman gücüyle kolayca kaldırması gibi Allah'ın insanın üzerindeki perdeyi kaldırdığını ifade etmiştir. Çünkü varlık perdesi dünyevî işlerden meydana gelen, Allah'la insan arasına çekilmiş bir perdedir. Kişinin ilâhî sevgiliye kavuşması için bu perdenin üzerinden kalkması gerekmektedir:

دریغ پرده هستی خدای برکندی چنانک آن در خیبر علی حیدر کند

Yazık! Ali'nin Hayber'in (kalesinin) kapısını açtığı gibi

Allah'ın varlık perdesini kaldırabilseydin (Mevlânâ, 1384 hş: 376).

⁸⁴ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 50, 68, 313, 323, 396, 411, 505, 560, 646, 658, 782, 840, 842, 878, 944, 959, 990, 1032, 1060, 1148, 1166, 1254, 1277).

Mevlânâ bazen Hz. Ali'ye "Allah'ın aslanı" diye seslenmiş ve iyi bir emirin korkusuzca dünya işlerini bir kenara bırakıp tebliğ yolunda ilerleyen Hz. Ali'yi örnek alması ve onun gibi nefsinin bir kenara bırakması gerektiğini bildirmiştir:

چگونه میر و سرهنگی که ننگ صخره و سنگی چگونه شیر حق باشد اسیر نفس سگساری

Ne biçim emirsin sen taşlar ve kayalar senin savaşçılığından utanmış

Köpek gibi nefesine esir olan nasıl Allah'ın aslanı olur (Mevlânâ, 1384 hş: 1021).

Hz. Ali'nin Hz. Muhammed (s.a.s) tarafından verilen lakaplarından birisi de Murtazâ'dır. Mevlânâ, Hz. Ali'den bahsederken bu lakabını da kullanmış ve onun Allah yolunda savaşırken aldığı yaraların Hakk'ın katında mübah olduğunu ve nefsinin peşinden koşarken yaralananların sevgiliye layık olmadığını bildirmiştir:

لایق نبود به زخم او را الا که وجود مرتضای

Murtazâ'nın vücudundaki (yaradan) başka

Yara ona layık değildir (Mevlânâ, 1384 hş: 1118).

Mevlânâ, Hz. Ali'den bahsederken bazen de büyük oğlu Hz. Hasan'dan dolayı "Hasan'ın babası" anlamına gelen Ebû Hasan ismini kullanmıştır. Hazineden maksat gönül hazinesidir. Hz. Muhammed'in (s.a.s) amcasının oğlu ve aynı zamanda ilk Müslümanlardan olan Hz. Ali'nin hak din ve ilâhî sevgili uğruna yaptıklarına atıfta bulunan Mevlânâ, memduhunu överek onun gönül kapılarının zaten açık olduğunu bildirmiştir:

ساقی جام ازلی مایه قند و عسلی بارگه جان و دلی گنجگه بوالحسنی

Ezeli kadehin sâkisi, şeker ve balın özüsün

Ruhun ve bedeninin dîvan kurduğu yersin Ebû Hasan'ın hazinesinin yerisin (Mevlânâ, 1384 hş: 990).

1.3. DİĞER DİNİ ŞAHSİYETLER

1.3.1. Ashâb-ı Kehf

Kaç kişi oldukları kesin olarak bilinmeyen Ashâb-ı Kehf'in yaşadıkları zaman ve mekân hakkında da çeşitli görüşler bulunmaktadır (Ersöz, 1991: 465-467). Yaşadıkları dönemde zamanın kralı Dokyanus, kendini ilah olarak ilan etmiş ve halkına kendisine tapmayı emretmiştir. Fakat Allah'ın varlığına ve birliğine inanan bir grup genç, Dokyanus'a tapmayı reddetmiştir. Gençlerin itaatsizliğini duyan kral onları huzuruna çağırarak ve kendilerine bir gün süre vermiştir (Taberî, 2021: 378-380). Altı kişi olduğu söylenen Ashâb-ı Kehf, öldürüleceklerini anlayınca kaçmaya karar vermiştir. Kaçarken bir çoban ile karşılaşan gençler başlarına geleni çobana anlatmıştır. Anlattıklarından etkilenen çoban da Allah'a iman etmiştir. Büyük bir mağaranın yerini gösteren çoban köpeğiyle birlikte onların yanında kalmıştır (Ersöz, 1991: 466). Çobanın köpeği Kıtmir de dâhil hepsi uykuya dalmış ve üç yüz dokuz yıl deliksiz uyumuşlardır (Yıldırım, 2008: 77).

Uyandıklarında bir gün uyuduğunu sanan Ashâb-ı Kehf, içlerinden birine bir miktar gümüş para vererek erzak alması için şehre göndermiştir. Şehre inince her şeyin değiştiğini gören genç, bir satıcının yanına giderek parayı uzatmış ve yiyecek almak istediğini söylemiştir. Paranın eski dönemden kaldığını gören satıcı, onu zamanın kralına götürmüştür. Kral, Ashâb-ı Kehf'in başına gelenleri duyunca gençle birlikte kaldıkları mağaraya gitmiştir mağaraya gitmiştir (Sümer, 1989: 16-17). Mağaraya ulaştıklarında genç "Arkadaşlarımdan olanlardan haberi yok. Dokyanus'un adamları gelecek diye korkuyorlar. Önce ben girip her şeyi anlatayım. Sonra birlikte dışarı çıkarız." demiştir. Kral gencin önerisini kabul edince içeri girmiş ve olanları arkadaşlarına anlatmıştır. Ashâb-ı Kehf, zalim kral Dokyanus'un öldüğünü ve Allah inancının ülkeye hâkim olduğunu duyunca Allah'a şükretmiş ve canlarını almaları için dua etmiştir. Mağaranın dışında bekleyen kral, adamlarına içlerinden birinin mağaraya girip bakmasını söylese de kimse cesaret edip girememiştir. Daha sonra kral mağaranın yanına onların adına bir ibadethane yaptırmıştır (Taberî, 2021: 385-386).

Toplam on dört yerde⁸⁵ Ashâb-ı Khef kıssasına değinen Mevlânâ, Kıtımir'in görkemi ve sadakatine temas ederek onu bir köpekten üstün tutmuş ve seçilmiş olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda Ashâb-ı Khef'in kendisine de değinen şair, uykuda görünseler bile göğe yükseldiklerinden yani Hakk'a doğru yola çıktıklarından bahsetmiştir. Yani bakınca uyuyor gibi görünseler bile hakkın katında uyanıklardır. Çünkü onlar, saliklerdendir ve salikler uykudayken bile zikir halindedirler. Mevlânâ da onlar gibi sevgilinin düşüncesinde uyuyamayan zatın tıpkı Ashâb-ı Khef gibi olacağını bildirmiştir:

ز اندیشه‌ها نخسپی ز اصحاب کھف باشی نوری شوی مقدس از جان و جا چه باشد

Düşüncelerden uyuyamazsan Ashâb-ı Khef'ten olursun

Candan ve mekândan mukaddes bir nur olsan ne olur (Mevlânâ, 1384 hş: 337)

Mevlânâ bazen dünyalık işler peşinde koşan insanlardan bahsederken Ashâb-ı Khef'in hikâyesinden dem vurmıştır. O, gönlünü bir gün son bulacak bir şeye kaptıran insanoglunun Ashâb-ı Khef'in batıla inanılan bir çağda hak din peşinden ayrılmamasını ve ilâhî aşk uğrunda yaptıklarını görünce kendi halinden korkacağını bildirmiştir:

بدرد ز هره جانت اگر ناگاه بینی تو که از اصحاب کھف دل چگونه دور و اغیاری

Gönlünün Ashâb-ı Khef'ten ne kadar uzak ve yabancı olduğunu

Ansızın görsen canının ödü kopar (Mevlânâ, 1384 hş: 1025).

Mevlânâ, Ashâb-ı Khef'in köpeğinin de hemcinslerinden üstün olduğunu bildirmiştir. O, insanları fitraten kavgacı olan köpeklere benzetirken saliki Ashâb-ı Khef'i koruyan ve ilâhî sevgilinin yolunu seçen Kıtımir'e teşbih etmiştir.

Mevlânâ, Kıtımir'in Ashâb-ı Khef'i yalnız bırakmamasına ve böylece cennetle müjdelenen hayvanlardan birisi olduğuna telmihte bulunurken meyhane kapısını seçtiğini ve burada her türlü güzelliği bulduğunu bildirmiştir. Meyhane kapısından maksat ilâhî aşk yoludur. Tasavvuf edebiyatında şarabın aşk sarhoşu eden bir madde olarak tasvir edilmesi gibi onun üretilip satıldığı meyhane de sevgiliye ulaşılan yol olarak kullanılmaktadır.

هشیار به سگ ماند جز جنگ نمی‌داند تو جنس سگ کھفی از جنگ مبرایی

⁸⁵ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 206, 268, 318, 344, 347, 431, 474, 780, 1024, 1153)

سر بر در خمخانه زد آن سگ فرزانه چون دید در آن درگه شکر و شکر افزایی

Akıllı olan kişi köpeğe benzer savaştan başka bir şey bilmez

Sen Ashâb-ı Kehf'in köpeğinin cinsindensin savaş senin için değil

O bilge köpek meyhane kapısına başvurdu

Çünkü o dergâhta şekeri de gördü tatlılığı da (Mevlânâ, 1384 hş: 1055-1056).

Mevlânâ bazen de Ashâb-ı Kehf'in köpekleriyle birlikte girdiği mağarayı aşk ve bağlılık yeri olarak görmüştür. O, insanoğlunu batıldan kaçan bir av olarak görürken ebedî aşk yurdunu unutturan dünyevi işleri de avcıya benzetmiştir. Ashâb-ı Kehf'in ve Kıtırmir'in beşere tapan kavimden kaçıp mağaraya saklanması gibi insanların da batıldan kaçmak için ilâhî sevgiliye sığınması gerektiğini vurgulamıştır:

چون سگ کھف آی در غار وفا ای شکاری چون شکاری دیدہ ای

Ey av bir avcı gördüysen

Ashâb-ı Kehf'in köpeği gibi vefa mağarasına gir (Mevlânâ, 1384 hş: 1179).

1.3.2. Âzer

Hız. İbrâhim'in, babası olan Âzer'in (Tümer, 1991: 316) bazı kaynaklarda asıl adının Târeh veya Târah olduğu ve Âzer isminin onun lakabı olduğu belirtilmiştir (Yâhakkî, 1386 hş: 42).

Nemrut'un veziri olan Âzer, put ustası ve kâfirdir (Şemîsâ, 1375 hş: 73). O, Hız. İbrâhim'in kendi dinlerine inanmayıp putlarla alay ettiğini görünce oğlunu, Nemrud'a götürmüştür (Köksal, 2021: 1/148-149).

Toplam on yerde⁸⁶ Âzer ismine değinen Mevlânâ, onun işinin ehli bir nakkaş olmasına ve putları kendi elleriyle yapmasına değinmiştir. Fakat Yüce Allah'ın varlıkları hapsiye kadar kolay bir şekilde yarattığını, insan yaratır gibi put yapan Âzer'in ilâhî sevgilinin kudretinin yanında bir hiç olduğunu ve hayatının bir gün son bulduğunu bildirmiştir. Mevlânâ, Âzer'le birlikte I. Şapur zamanında yaşamış ve ilâhî

⁸⁶ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 45, 437, 795, 1006, 1201, 1209, 1220)

olmayan yeni bir din kurmuş olan Mani'nin (Gündüz, 2003: 575) ismine de değinmiştir. Âzer gibi onun da öldüğünü söyleyen Mevlânâ, tek gerçek yaratıcı olan Allah'ın sonsuz kudrete sahip olduğunu belirtmiştir:

احسنت زهی نقشی کز عطسه او جان شد ای کشته به پیش تو صد مانی و صد آزر

Bravo! Onun aksırığından can bulan ne de güzel bir varlık

Ey (dilber) senin huzurunda yüzlerce Mânî ve Yüzlerce Âzer ölmüş (Mevlânâ, 1384 hş: 414)

Mevlânâ, insanoğlunun sevgili karşında ne kadar aciz olduğunu bildirirken de Âzer'in put yapmasına değinmiştir. Onun hareketsiz ve aciz putlarını kendisine benzetmiş, sevgiliyi de Âzer'e teşbih etmiştir. İnsanın sevgilisi karşısında put gibi savunmasız ve iradesiz olduğunu söyleyen Mevlânâ, Âzer olmadan putların olamayacağı gibi sevgili olmayınca da âşışın bir hiç olduğunu bildirmiştir:

گرم شد و عربده آغاز کرد گفت که تو نقشی و من آرم

(Sevgilim) kızmıştı kavga etmeye başladı

Sen bir putsun ben de Âzer'im dedi (Mevlânâ, 1384 hş: 706)

Mevlânâ, yaratılanların arka yüzünde bir yaratıcının olduğunu bildirirken de Âzer'in ismini kullanmıştır. Kul ile Allah arasında bir perde olduğunu bildiren Mevlânâ, onun yarattığı her şeyde kendisinden bir parça olduğuna değinmiştir. O, Âzer'e put yaptırmanın Yüce Allah olduğunu ve Âzer'in bir görüntü olduğu bildirmiştir:

هر نقش چون اسپر بود در دست صورتگر بود صورت یکی چادر بود در پرده آزر بود

Her şekil kalkana benzer o heykeltraşın elindedir

Şekil bir örtüdür (şekli yapan) Âzer perdenin ardındadır (Mevlânâ, 1384 hş: 987)

1.3.3. Bâyezîd-i Bestâmî

Vahdet-i vücûd mertebesine ulaşmış ilk büyük mutasavvıflardandır (Uludağ, 1992: 238-240). Bu nedenle kendisine “âriflerin sultanı” denmiştir (Şemîsâ, 1375 hş: 153). Mevlânâ'nın da takip ettiği ekolün kurucularından biri sayılan Bâyezîd-i Bestâmî

hakkında fazla malumat bulunmamakla birlikte 261/875 yılında öldüğü rivayet edilmiştir (Uludağ, 1992: 238).

Mevlânâ, Bâyezîd-i Bestâmî'den yirmi iki yerde⁸⁷ bahsetmiştir. Mevlânâ, vahdet-i vücûd mertebesine ulaşmış bir âlim olan Bâyezîd'in aşk şarabından içtiğini ve ilâhî aşk meclisinde olduğunu bildirmiş, bu mecliste bulunanın da dostları Cüneyd⁸⁸ ve Bâyezîd gibi aşk şarabından içen âlimler olduğunu vurgulamıştır:

زهی مجلس که ساقی بخت باشد حریفانش جنید و بایزیدست

Bahtın sâkîlik ettiği ne güzel bir meclis

Dostları Cüneyd ve Bâyezîd'dir (Mevlânâ, 1384 hş: 140).

Mevlânâ bazen dünya malına tamah edenlere değinirken de Bâyezîd'in ismini zikretmiştir. Mevlânâ, kendisinin ebedî saadetin mutluluğunu ararken ne kadar aciz olduğuna ve bu ölümlü dünyada bir garip derviş olduğuna değinmiş, bu nedenle dünya lezzetleri peşinde koşmak yerine Bâyezîd gibi ebedî ahiret yurdu için çabalamanın daha mübah olduğunu söylemiştir. O, Bâyezîd gibi ilâhî uğurda ilerlemenin asıl zenginlik olduğunu ve dünyevi işler peşinde koşan insanlardan da uzak durulması gerektiğini bildirmiştir:

بگریز از آن فقیری کو بند لوت باشد ما را فقیر معنی چون بایزید باید

Yemeğe köle olan fakirden kaç

Bize Bâyezîd gibi fakirliğin anlamına varan bir zat gerek (Mevlânâ, 1384 hş: 341).

این زیادهای این عالم کمیست آن زیادات جو که دارد بایزید

Bu dünyanın bolluğu darlıktır

Bâyezîd'in arayıp sahip olduğu o bolluk (Mevlânâ, 1384 hş: 328).

Mevlânâ, kötü huylu insanların Allah'a yöneldikten sonra kendine çekidüzen verdiğini anlatırken Bâyezîd'e ve kendisinin tam zıttı olan Yezîd'e⁸⁹ değinmiştir. İlâhî aşk yolunu uçsuz bucaksız bir denize benzeten Mevlânâ, bu yola girenin

⁸⁷ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 3, 12, 151, 236, 297, 351, 381, 404, 486, 491, 570, 636, 735, 996, 1149, 1249, 1191, 1284)

⁸⁸ bkz.: Cüneyd-i Bağdâdî

⁸⁹ bkz.: Yezid.

olgunlaşacağını ve dünyevi işlerden elini ayağını çekip ebedî ahiret hayatı için çabaladığını bildirmiştir:

هر که رو آورد بدین دریا گریزیدست بایزد آید

Her kim bu deryaya yönelirse

Yezîd 'se Bâyezîd 'e döner (Mevlânâ, 1384 hş: 397).

1.3.4. Ca'fer-i Tayyâr

Hız. Muhammed'in (s.a.s) amcası Ebû Tâlib'in oğludur (Şemîsâ, 1375 hş: 210). İlk Müslümanlardan biri olan Ca'fer b. Ebû Tâlib, Habeşistan'a elçi olarak gönderilmiş ve Habeş kralına Hız. Muhammed'in mektubunu vererek onu ve halkını İslamiyet'e davet etmiştir (Önkâl, 1992: 549).

Ca'fer, Mûte Savaşı'nı komuta ettiği sırada iki kolu kesilerek şehit edilmiştir (Önkâl, 1992: 549). Hız. Muhammed (s.a.s), Ca'fer'in cennette iki koluna karşılık iki kanada sahip olduğunu ve bir melek gibi uçtuğunu bildirmiştir. Bu nedenle ona "Ca'fer-i Tayyâr" (Uçan Cafer), "şehid-i tayyar" (uçan şehit) veya "zü'l cenah" (kanat sahibi) denmektedir (Şemîsâ, 1375 hş: 210).

Ca'fer'in şehit edilmesi ve kollarının kesilmesini konu alan Mevlânâ, yaklaşık on dokuz yerde⁹⁰ olaya telmihte bulunmuştur. Hız. Muhammed'in Ca'fer'in cennette kanatlara sahip olup melek gibi uçtuğunu söylemesine istinaden dervişin aşk uğruna çıktığı dikenli ve taşlı yolun sonunda kanatlarla mükafatlandırılmasına değinmiştir:

دست و پاشان تو شکستی چو نه پا ماند و نه دست پر گشادند و همه جعفر طیار شدند

Sen (âşıkların) ellerini ayaklarını kestin elsiz ve ayaksız kalınca

Hepsi kanat açtı Cafer-i Tayyâr oldular (Mevlânâ, 1384 hş: 322)

Mevlânâ bazı beyitlerde din uğruna savaşıp ellerini kaybeden Ca'fer-i Tayyâr'ın aşk şarabı içtiğini söylemiştir. Şarabın içince insanın aklını kaybetmesine ve şuursuz işler yapmasına istinaden salıklar de ilâhî sevgilinin yolunda aşk şarabını içerek akıllarını kaybeder ve canlarını hiçe sayacak kadar gönül perdeleri açılır:

⁹⁰ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 46, 123, 193, 293, 312, 347, 411, 424, 585, 716, 914, 986, 1127, 1131, 1298)

از آن می جعفر طیار خوردهست شدم بی دست چون جعفر مراده

O şaraptan Ca'fer-i Tayyâr da içmiştir

Elsiz kaldım Cafer gibi bana da (şarap) sun (Mevlânâ, 1384 hş: 943)

Mevlânâ, Ca'fer-i Tayyâr'dan söz ederken onun cennetle müjdelenmiş ve orada kanatlara sahip bir sahabe olduğunu, kendisinin de bir garip derviş olduğunu bildirmiştir. O, acizliğini anlatırken kendisini küçük bir serçeye benzetmiştir. Fakat Ca'fer'e kanat veren Yüce Allah, serçeyi de kanat sahibi yapmıştır. En küçük zerreden en büyük varlığa kadar her şey O'nun adını zikretmiş ve onun izniyle hareket etmiştir. Mevlânâ da fakir bir derviş olsa bile Allah'ın izniyle can bulduğunu ve ilâhî aşk yolunda olduğunu bildirmiştir:

نه که هر مرغ به بال و پر تو می پرد تو مرا صعوه شمر جعفر طیار مگیر

Değil mi ki her kuş senin kanadınla uçar

Beni Cafer-i Tayyâr değil de serçe say (Mevlânâ, 1384 hş: 437).

عریده قال نیست حاجت دلال نیست جعفر طرار نیست جعفر طیار من

Dedikodu kargaşasına lüzum yok tellala gerek yok

Benim Ca'fer-i Tayyâr'ım yan kesici Cafer değil (Mevlânâ, 1384 hş: 831)

1.3.5. Cüneyd-i Bağdâdî

İbnü'l-Arabî gibi birçok tanınmış bir âlimin şeyhi olan Cüneyd-i Bağdâdî, sûfiliğin en güçlü temsilcilerindendir. Kaç yılında doğduğu hakkında kesin bilgi yoktur. Bağdat'ta doğup büyüdüğü için Bağdâdî unvanını almıştır. Küçük yaşta tahsile başlamış hadis dersleri almış zâhirî ve şer'î ilimleri öğrendikten sonra tasavvufa yönelmiştir. 297/909 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir (Ateş, 1993: 119-121).

Mevlânâ toplam on yerde⁹¹ Cüneyd-i Bağdâdî'nin ismine değinmiştir. Onun tanınmış âlimlerden olmasına dayanarak ilâhî aşk yolunda olduğunu ve dolayısıyla aşk meclisinde bulunduğunu bildirmiştir. Aşk meclisinden maksat meyhanedir. İlâhî aşk şarabını içen salıkların bu mecliste toplandığını söyleyen Mevlânâ, aşk yolunda olanlara

⁹¹ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 236, 438, 486, 636, 745, 1125, 1257, 1275)

yoldaş olacak ve bu mecliste dostluk edecek kişilerin de Cüneyd ve kendisi gibi Hakk’a âşık olan Bâyezîd olduğunu bildirmiştir:

زهی مجلس که ساقی بخت باشد حریفانش جنید و بایزیدست

Bahtın sâkîlik ettiği ne hoş bir meclis

Dostları da Cüneyd ve Bâyezîd’dir (Mevlânâ, 1384 hş: 140)

Mevlânâ bazen Allah’ın, kendisine iman edip O’nun yolundan giden kullarına yol gösterici olduğunu anlatırken Cüneyd-i Bağdâdî’nin ve kendisi gibi âlim olan Bâyezîd-i Bestâmî’nin isimlerine yer vermiştir. Aynı şekilde beyitte geçen Zünnûn, Hz. Yûnus’un lakabı olan değil ilk dönem sûfîlerinden olan Zünnûn el-Mısırî’dir (Tosun, 2013: 575). Onların kendi zamanlarında müritlerini doğru yola sokup kalplerini huzurla doldurması gibi Allah’ın da kendisine tam bir aşkla bağlananların kalbini huzurla doldurduğunu bildirmiştir:

تو آرام دل ســـــوداییانی تو ذالذنون و جنید و بایزیدم

Sen sevdalı gönüllere huzursun

Sen bana Zünnûn, Cüneyd ve Bâyezîd’sin (Mevlânâ, 1384 hş: 604).

1.3.6. Ebû Cehil

Hz. Muhammed (s.a.s) döneminde yaşamış olan Ebû Cehil, İslam’ın azılı düşmanlarından. Hz. Muhammed’e (s.a.s) ve Müslümanlara türlü işkenceler yaparak onların Müslüman olmasını engellemeye çalışmıştır (Kapar, 1994: 117). Asıl adı Amr b. Hişam’dır. Fakat Müslümanlara yaptığı zulümlerden dolayı Hz. Muhammed (s.a.s), ona “cehaletin babası” anlamına gelen Ebû Cehil lakabını takmıştır (Şemîsâ, 1375 hş: 94).

Mevlânâ, yaklaşık yedi yerde⁹² Ebû Cehil’in ismine değinmiştir. Ona göre Hakk’a âşık olan abdallar, benliğini kaybedip kendinden geçer ve sadece sevgiliyi zikreder. Akıllı başında olan insanlar, dışarıdan bakınca onları meczup gibi görürler. Mevlânâ da beyitlerinde bu salıklere yer vermiş ve Ebû Cehil’in, sahabenin tam bir aşkla Hz. Muhammed’e (s.a.s) ve İslam’a bağlanmasını anlamadığı gibi diğer insanların da

⁹² Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 281, 740, 791, 874).

saliklerin halinden haberdar olmadığına dem vurmuştur. Aynı zamanda onun “cehaletin babası” anlamına gelen lakabına da atıfta bulunarak âriflerin halinden anlamayan insanları cahil insanlar olarak nitelendirmiştir. Yani kendini geliştirmemiş cahillerin Ebû Cehil’den farksız olduğunu belirtmiştir:

هشیار کجا داند بی هوشی مستان را بوجهل کجا داند اوال صحابی را

Akıllı kendinde olmayanın halini nereden bilecek

Ebû Cehil sahabenin halini nereden bilecek (Mevlânâ, 1384 hş: 35)

Tadı kötü, acı olan ve yaban hıyarı adı verilen karpuz cinsine Ebû Cehil karpuzu denmektedir. Tadından dolayı İslam tarihinde lanetle anılan Ebû Cehil’e ithaf edilmiş, bu yüzden de Ebû Cehil karpuzu olarak adlandırılmıştır. Dilimizde de kullanılan “Ne ekersen onu biçersin” atasözüne benzer bir söz söyleyen Mevlânâ, insanoğlunun bu dünyada yaptığı amellerin ahiret hayatını etkilediğine işaret etmiştir. Aynı zamanda insanoğlunun aradığı şeyi yanlış yerde aradığını bildiren şair, zamanını boşa harcamamasını söylemiştir:

مجو مه را در این پستی که نبود در عدم هستی نروید نیشکر هرگز چو کارد آدمی حنظل

Ayı yoklukta varlık olmayan bu alçak yerde arama

Ebû Cehil karpuzu eken insan asla şeker kamışı biçemez (Mevlânâ, 1384 hş: 538)

Mevlânâ bazen de Ebû Cehil’i ve kendisi gibi kâfir olan Ebû Leheb’i⁹³ nefse benzetmiştir. Nefsine uyan insanları cahil olarak nitelendiren Mevlânâ, nefsin insanın gözüne perde çektiğini ve ebedî aşk yurdundan uzaklaştırdığını bildirmiştir. Fakat Mevlânâ’ya göre nefs perdesini yırtacak olan yine insanın kendisidir. İçinde bulunduğu cehaletle savaşmalı ve nefsini yenip ilâhî sevgili yoluna girmelidir:

وگر حجاب شود مرتو را ابوجهلی چرا غزای ابوجهل و بولهب نکنی

Ebû Cehil’lik sana kuşkusuz perde oluyorsa

Neden Ebû Cehil ve Ebû Leheb’le savaşmıyorsun (Mevlânâ, 1384 hş: 1240)

⁹³ bkz.: Ebû Leheb.

1.3.7. Ebû Hureyre

Hiz. Muhammed (s.a.s) döneminde yaşamış ve en çok hadis rivayet etmiş sahabelerden birisidir (Kandemir, 1994: 160-161). Kedileri çok sevdiği için “kedilerin babası” anlamına gelen Ebû Hureyre lakabı bizzat Hiz. Muhammed (s.a.s) tarafından verilmiştir (Şemîsâ, 1375 hş: 95).

Müslüman olduktan sonra Hiz. Muhammed’in (s.a.s) yanından hiç ayrılmayan Ebû Hureyre’nin kuvvetli bir hafızaya sahip olduğu bu yüzden Hiz. Muhammed’in (s.a.s) hadislerini en çok rivayet eden sahabenin o olduğu belirtilmiştir (Kandemir, 1994: 160-163). Yanından hiç ayırmadığı heybesinde sürekli kuru ekmek ve yiyecek bulundurmıştır (Şemîsâ, 1375 hş: 95).

Mevlânâ, yaklaşık dokuz yerde⁹⁴ Ebû Hureyre’ye ve yanından ayırmadığı heybesine değinmiştir. Bazen sevgilinin kudretini anlatırken Ebû Hureyre’nin heybesini âşığın gönlüne benzetmiş ve sevgilinin o gönle sığmayacak kadar yüce olduğuna değinmiştir:

تو را که در دو جهان می‌نگنجی از عظمت
ابوهریره گمان چون برد در انبانت

Azametinden iki dünyaya sığamazken

Ebû Hureyre seni heybesinde götüreceğini sanmış (Mevlânâ, 1384 hş: 197).

Mevlânâ, sevgiliden gelenin sadece aşk ve muhabbet olmadığına, ona kavuşmayı beklerken derin acılar çektiğine ve sevgilinin naz yaparken âşığına eziyet ettiğine beyitlerinde yer vermiştir. Fakat sevgiliden gelen zulüm de olsa hoşgörülle karşılayan Mevlânâ, beyitlerini zenginleştirmek amacıyla Ebû Hureyre ve heybesine telmihte bulunmuştur. Onun bir an bile yanından ayırmadığı ve içerisinde herkesin ihtiyacını karşılayan küçük bir hazine olmasından dolayı çektiği sıkıntıları o heybeye, kendisini de Ebû Hureyre’ye benzetmiştir. Sevgilinin aşkından yanarken gittiği her yerde yangını da yanında taşımış fakat kendisini olgunlaştıran ve ebedî ahiret hayatında refaha kavuşturacak bir hazine olarak nitelendirmiştir:

گفتم چو خواهی رنج من آن رنج باشد گنج من
من بوهریره آمدم رنج و غمت انبان من

Dedim ki madem ki bana eziyet etmek istiyorsun o eziyet bana hazinedir

⁹⁴ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 502, 658, 740, 862, 1255).

(Diyelim ki) Ben Ebû Hureyre oldum eziyet ve kederin de benim heybem (Mevlânâ, 1384 hş: 724)

Mevlânâ, Ebû Hureyre'nin kimin neye ihtiyacı varsa heybesinden çıkarıp insanlara sunması gibi zatın da bu dünyada yaptığı her şeyi heybesinde biriktirdiğini, sevgiliye dair olanlarla birlikte ebedî ahiret yurduna göçeceğini bildirmiştir:

انبان بوهریره وجودتوست و بس هر چه مراد توست در انبان خویش جوی

Ebû Hureyre'nin heybesi senin bedenindir

Ne istersen kendi heybende araman kâfi (Mevlânâ, 1384 hş: 1215)

1.3.8. Ebû Leheb

Ebû Leheb, Hz. Muhammed'in (s.a.s) amcası olmasına rağmen İslam düşmanlarından birisidir (Şemîsâ, 1375 hş: 166). Hz. Muhammed'e (s.a.s) ilk vahiy geldikten sonra, önce yakın çevresine tebliğde bulunmuş daha sonra peygamberliğini akrabalarına ilan etmiş ve açıkça İslam'a davet etmiştir. Akrabalarından bir kısım Ona inanırken Ebû Leheb ve karısı Hz. Muhammed'e (s.a.s) karşı çıkmış ve onu aşağılamıştır (Yıldız, 1989: 207).

Hz. Muhammed (s.a.s), Ebû Leheb'i defalarca İslam'a davet etmesine rağmen o, kabul etmemiş aksine yeğenin evini taşlamış ve onun sihirbaz bir yalancı olduğunu söylemeye devam etmiştir (Kapar, 1994: 178). Bunun üzerine Tebbet Suresi indirilmiştir ve sure indirildikten yaklaşık on yıl sonra Mekke'de ölmüştür (Birişik, 2011: 212). Surenin meali şu şekildedir: “*Ebû Leheb'in elleri kurusun. Zaten kurudu. Ona ne malı fayda verdi ne de kazandığı. O, bir alevli ateşe girecektir, Boynunda bükülmüş hurma liflerinden bir ip olduğu halde sırtında odun taşıyarak karısı da (o ateşe girecektir)*” (Tebbet: 111/1-5).

Mevlânâ, toplam on yerde⁹⁵ Ebû Leheb'ten bahsetmiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.s) defalarca uyarmasına ve henüz hayattayken üzerine sûre inmesine rağmen küfründe ısrarcı olan Ebû Leheb'i aşktan nasibini almamış basit insanlarla bir tutan Mevlânâ, onlardan ibret alınacak hikâyeleri dışında tek bir zerresi kalmadığını bildirmiştir:

⁹⁵ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 240, 358, 502, 990, 1234, 1240).

ز باد بولهب و جنس او نمی بینی که از برای فضیحت فسانه شان یادست

Ebû Leheb ve ona benzeyenlerin esintisini görmezsin

Sadece rezalet efsaneleri anılır (Mevlânâ, 1384 hş: 198).

چو رکاب مصطفایی سوی عفو روی آرد دو هزار بولهب هم خوش و پرنیاز گردد

Mustafa'nın bineği yüzünü bağışlama tarafına çevirdiği zaman

Binlerce Ebû Leheb güzelleşir, bağışlanma diler (Mevlânâ, 1384 hş: 305).

Mevlânâ, cehennem ateşiyle aşkın ateşini karşılaştırırken de Ebû Leheb'in ismine değinmiştir. Tebbet Suresi'nde cehennem azabı çekeceği açıkça bildirilen Ebû Leheb'in hayattayken rahat bir yaşam sürdüğünü söyleyen Mevlânâ, onun ve onun gibi kâfir olanların aşkın ateşinden mustarip olduğunu anlatmıştır:

گفتند سوز آتش باشد نصیب کافر محروم ز آتش تو جز بولهب ندیدم

Dediler ki ateşte yanmak kâfirin payıdır

Ebû Leheb'den başka senin ateşinden mahrum görmedim (Mevlânâ, 1384 hş: 674).

1.3.9. Hallâc-ı Mansûr

Asıl adı Hüseyin b. Mansûr'dur. Bir pamukçunun ambarına girip tek hareketiyle pamuklar çekirdekten ayrıldığı için "Hallâc" unvanını almıştır ve günümüzde Hallâc-ı Mansûr kisvesiyle tanınmaktadır (Attar, 1336 hş: 117). İran'ın Tûr bölgesinde dünyaya gelmiştir (Cebecioğlu, 1988: 333).

Cüneyd-i Bağdâdî ve zamanın tanınmış âlimlerinin sohbetine katılmıştır (Pala, 2020: 185). Tasavvuf yolunda ilerleyen Hallâc, artık benlik mertebesini aşmış kendisi dâhil baktığı her şeyde Allah'ı görmeye başlamıştır. Bu nedenle "ene'l-Hak (ben Hakk'ım)" demiştir (Onay, 2021:257). Bunun üzerine önce mahkûm edilmiş daha sonra kadıların fetvasıyla idam edilmesine karar verilmiştir (Yahakki, 1386 hş: 313).

Darağacında idam edilmeden önce ellerinin ve ayaklarının kesildiği rivayet edilmiştir (Şemîsâ, 1375 hş: 233). Uzuvarı kesildiği sırada ellerini ve ayaklarını aşk yolunda feda ettiği için gülen Hallâc-ı Mansûr, kesiklerden akan kanla abdest almış ve aşk için kılınacak namazın abdestinin ancak kanla alınırsa makbul olacağını söylemiştir

(Attar, 1336 hş: 121-122). En son başı kesilen Hallâc'ın vücudu yakılıp külleri Dicle Nehri'ne savrulmuş; başı da nehrin üstündeki köprüye dikilmiştir (Uludağ, 1997: 378).

Mevlânâ, yaklaşık otuz yedi yerde⁹⁶ Hallâc-ı Mansûr'un ismine değinmiştir. Cahil ve kör toplumun bulunduğu yerde aşktan bahsetmek onu darağacına götürmüş ve canından etmiştir. Ölüme gülerek giden Hallâc, sevgiliye kavuşacağını bildiği için canlı canlı parçalara ayrılrsa da mutludur. Mevlânâ da beyitlerinde Hallâc'ın bu mutluluğuna değinmiştir:

چو رو نمود به منصور وصل دلدارش روا بود که رساند به اصل دل دارش

Mademki Mansûr'a sevgilisinin vuslatı yüz gösterdi

Darağacına gönlünün aslını vermesi revadır (Mevlânâ, 1384 hş: 517).

Mevlânâ, bazen ilâhî yolda ilerleyenleri Hallâc-ı Mansûr'a benzetmiştir. Onun sevgiliye kavuşacağına emin bir şekilde darağacına kendi rızasıyla gitmesi gibi nice zahitlerin de benliklerinden sıyrılıp sadece sevgiliyi zikrettiğini bildirmiştir:

ای بسا منصور پنهان ز اعتماد جان عشق ترک منبرها بگفته بر شده بر دارها

Nice gizli Mansûrlar aşkın canına güveninden

Minberleri terk edip darağacında yükselmiş (Mevlânâ, 1384 hş: 58).

Hallâc-ı Mansûr'u ipe götüren “ene'l-Hak” sözüne de gazellerinde yer veren Mevlânâ, en ufak bir tohum tanesine varana kadar tüm zerreleri O'nun yarattığını, Hallâc-ı Mansûr'un düşünce yapısıyla yaratılan ve yaratıcı arasında bir bağ olduğunu yani yaratılan her bir zerrende yaratıcıdan bir parça olduğunu bildirmiştir. Vahdet-i vücûd mertebesine ulaşan âlimlerde görülen yaratılan her şeyde Mevlâ'yı görmek Hallâc-ı Mansûr'da da zuhur etmiş ve “ene'l-Hak” demiştir. Mevlânâ da Hallâc'ın bu sözüne dayanarak insanoğlunun kalubeladan beri aşkla “ene'l-Hak” dediğini bildirmiştir:

ما به بغداد جهان جان انا الحق میزدیم پیش از آن کاین دار و گیر و نکته منصور بود

⁹⁶ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 2, 36, 59, 105, 151, 235, 297, 303, 310, 400, 439, 453, 506, 531, 587, 617, 649, 920, 953, 991, 1050, 1165, 1245, 1284, 1288).

Bu savaştan ve Mansûr'un sözünden önce

Bizim canımız dünya Bağdat'ında "ene'l-Hak" diyordu (Mevlânâ, 1384 hş: 293).

Mevlânâ, bazı yerlerde de salikleri Mansûr'a benzetmiştir. Tıpkı Mansûr gibi âşıkların da öldürüleceğini bilseler yine de bu uğurdan vazgeçmeyeceğini ve ölüme gülerek gideceğini bildirirken dünya malına tamah edenlerin de dünyalık işler peşinde koşarken öleceğini bildirmiştir:

هر یکی عاشق چو منصورند خود را می‌کشند غیر عاشق وانما که خویش عمدا می‌کشد

Âşıkların her biri Mansûr gibi kendini öldürtür

Âşık olmayanlar da kendini öldürür (Mevlânâ, 1384 hş: 291).

جان چه کار آید اگر پیش تو قربان نشود جان کنون شد که چو منصور سوی دار شدند

Senin huzurunda kurban olmayan can ne işe yarar

Mansûr gibi darağacında olanlar şimdi can oldu (Mevlânâ, 1384 hş: 312).

Mevlânâ, baharın gelişiyi birlikte meyvelerin olgunlaşmasını anlatırken yine Hallâc-ı Mansûr'un asılması olayına değinmiştir. Tasavvufî düşünceye göre en küçük yapı birimine kadar her bir zerre Allah'ı aşkla zikretmektedir. Bu yüzden Mevlânâ, Hallâc'ın ilâhî aşkla olgunlaştıktan sonra yine aşkla kurban edilmesini ve sevgiliye kavuşmasını meyvenin olgunlaşarak daldan koparılma sürecine benzetmiştir:

میوه تمام گشته و بیرون شده ز خویش منصوروار خوش به سر دار می‌رود

Meyve tam olmuş hatta kendinden geçmiş

Mansûr gibi darağacına (asılmaya) gidiyor (Mevlânâ, 1384 hş: 344).

Mevlânâ, aşk şarabını Mansûr şarabı olarak nitelemiş ve içen nice âşığın darağacında mi'raca yükseldiğini bildirmiştir. Çünkü Mevlânâ'ya göre ölüme koşarak gitmek akıllı birinin yapacağı iş değildir. Bu yüzden Hallâc-ı Mansûr'un aşk sarhoşu olduğunu bildirmiş; kendisinin de Mansûr gibi ilâhî aşk şarabından içtiğini ve sevgiliye kavuşmaya hazır olduğunu bildirmiştir:

بیار جام انالالحق شراب منصوری در این زمان که چو منصور زیر دار توام

Mansûr şarabından Ene'l-Hak kadehini doldur

Bu zamanda Mansûr gibi senin darağacındayım ben (Mevlânâ, 1384 hş: 688).

Hallâc-ı Mansûr sevgilinin yolunda en üst mertebeye ulaşmış fakat onun sekr halindeyken söylediği “ene'l-Hak” sözünü insanlar yanlış algılamış ve infaz etmişlerdir. Mevlânâ, Hallâc-ı Mansûr'un ilâhî aşkın büyüyle söylediği “ene'l-Hak” sözünün onu darağacına nedensiz götürdüğünü beyitlerinde bildirmiştir:

الحق تو نگفتی و دم باده او گفت ای خواجه منصور تو بر دار چرای

Ben Hakk'ım (sözünü) sen söylemedin şarabın havası söyledi

Ey hoca Mansûr sen neden darağacındasın (Mevlânâ, 1384 hş: 1067).

گر عشق را نبینی در عاشقان نگر منصوروار شاد سوی دار آمده

Aşk görmüyorsan âşıklara bak

(Hepsi) Mansûr gibi darağacına gitmiş (Mevlânâ, 1384 hş: 966)

Mevlânâ, gazellerinde Hallâc-ı Mansûr'un ölüme bilerek gittiğini bildirmiştir. Onun “ene'l-Hak” dedikten sonra mahkûm edilmesinin ardından söylediklerinde ısrarcı olması Hallâc-ı Mansûr'u ölüme götürmüştür. Fakat Hallâc-ı Mansûr, darağacına büyük bir mutlulukla gitmiştir. Mevlânâ da onun infaz edilmesinin görünüşte sevgiliye kavuşmak için bir bahane olduğunu bildirmiştir:

صورت منصور دانک بود بهانه بر شده بر دار همچنانک تو دیدی

Mansûr gördüğün gibi darağacına yükseldi

Bil ki bu görünüşte bahaneydi (Mevlânâ, 1384 hş: 1225).

Sevgili uğruna canını hiçe saymanın mubah olduğunu bildiren Mevlânâ, O'ndan bir koku almak için Hallâc-ı Mansûr gibi ölümü göze aldığını bildirmiştir. Çünkü Hallâc-ı Mansûr, ilâhî sevgilinin yolunda öyle bir mertebeye erişmiş ki kendi aksinde bile sevgiliyi görmeye başlamış ve acı çekmeyecek kadar benliğinden sıyrılmıştır. Bu nedenle ölüme gülerek gitmiş ve kendi canının da sevgilinin uğrunda bir önemi olmadığını bildirmiştir:

گلوی خود به رسن زان سپرد خوش منصور دلا چو بوی بری صد گلو تو بسپاری

Ey gönül (ondan) bir koku aldığı zaman yüzlerce boynun (olsa) teslim edersin

Mansur da ondan dolayı boynunu ipe teslim etti (Mevlânâ, 1384 hş: 1253)

1.3.10. Hasan- Hüseyin

Hicretin üçüncü yılında doğan Hz. Hasan, Hz. Ali'nin oğlu, Hz. Muhammed'in (s.a.s) de torunudur (Fığlalı, 1997:282). Babasının şehit edilmesinden sonra hilafet makamına geçmiştir. Halifeliğini kabul etmeyen Şam ve Mısır halkı Muaviye'ye biat etmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1997: 689). İki halifenin varlığı savaş getirse de Hz. Hasan kan dökülmesine sıcak bakmamıştır. Bunun üzerine halk Hz. Hasan'a karşı ayaklanmıştır. Baskılara daha fazla dayanamayan Hz. Hasan, halifelikten çekilip Muaviye'ye biat etmiştir (Taberî, 2021: 74-76).

Medine'de ailesiyle birlikte münzevi bir hayat süren Hz. Hasan, karısı tarafından zehirlenerek şehit edilmiştir. Rivayete göre Muaviye'nin oğlu Yezîd, Hz. Hasan'ın karısını evlenmek vaadiyle kandırmıştır (Fığlalı, 1997: 283).

Hz. Hasan'ın zehirlenerek şehit edilmesine değinen Mevlânâ, dört yerde kardeşi Hz. Hüseyin'le birlikte kullanmıştır. Bu yüzden ikisini bir başlık altında incelemek daha doğru olacaktır.

Hz. Hasan'dan bir yıl sonra doğan Hz. Hüseyin, hicretin dördüncü yılında Medine'de dünyaya gelmiştir. Babasının vefatından sonra ağabeyinin yanından ayrılmamıştır (Fığlalı, 1998: 518).

Muaviye'den sonra oğlu Yezîd halifelik tahtına oturmuş fakat Hz. Hüseyin ona biat etmemiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1997: 730). Kûfe halkı Hz. Hüseyin'i yanına çağırması ve kendisinin halife olmasını istediklerini söylemiştir. Yola çıkan Hz. Hüseyin'in haberi Yezîd'in kulağına gidince Irak valisi, Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye sokmaması için görevlendirilmiştir (Pala, 2020: 218). Yolda karşılaştığı herkes gitmemesini, Kûfe halkına güven olmayacağını söylese de uyarıları dinlememiş, ailesini ve kendisine biat edenleri de alarak yoluna devam etmiştir. Yolda kendisini tuzaklar beklediğini bildiği için Kerbela yolundan Kûfe'ye girmeyi planlamıştır. Yezîd'in adamı Şimr, Hz. Hüseyin'in haberini alınca içerisinde bulunduğu kervanı kuşatmıştır.

Kendisine biat edeceğini söyleyen Kûfe halkı bu sefer Hz. Hüseyin'in arkadaşlarını şehit etmiş ve halifelikten vazgeçmesini aksi halde onu da öldüreceklerini söylemiştir (Taberî, 2021: 98-103). Fakat Hz. Hüseyin, dedesi Hz. Muhammed'i (s.a.s) rüyasında görmüş ve ne pahasına olursa olsun uğurunda yürüdüğü yoldan vazgeçmemesi gerektiğini bildirmiştir (Fığlalı, 1998: 519). Sıcaktan bitkin düşen Hz. Hüseyin ve askerleri, var güçleriyle savaşmış fakat hepsi şehit edilmiştir. Susuzluktan dili damağına yapışan Hz. Hüseyin, Dicle Nehri'nin kenarına gidip su içerken şehit edilmiş ve başı kesilerek Yezîd'in huzuruna gönderilmiştir (Taberî, 2021: 103-111).

Hz. Hüseyin dört yerde⁹⁷ ağabeyi Hz. Hasan'la birlikte anılırken beş yerde⁹⁸ de tek başına veya Yezîd'le birlikte anılmıştır. Tasavvufta hırka giymek, el almak veya tarikata girmek anlamlarında kullanılır. Mevlânâ kendisi gibi aşk ateşinde yanan kişilerin kendi ellerinden hırka giydiğini söyleyerek Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e benzetmiştir. Onlar ilâhî aşk uğrunda canlarını feda etmişlerdir. Çünkü sevgiliye ulaşmanın yolu zor ve sancılıdır. İki kardeşin de öldürülmesine değinen Mevlânâ, âşıkların tıpkı Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin gibi olduğunu bildirmiştir:

هرک آتش من دارد او خرقة ز من دارد زخمی چو حسینستش جامی چو حسن دارد

Kimde benim ateşim varsa, benden (giydiği) bir hırkası vardır;

Hüseyin gibi yaralıdır, Hasan gibi bir kadehi vardır (Mevlânâ, 1384 hş: 243).

Hz. Hüseyin'in şehit edilmesine değinen Mevlânâ, onun ebedî ölümsüzlüğe erdiğini söylerken Yezîd'i de ya insanı öldüren gama ya da sevgiliden ayrılmanın derin acısına benzetir. Çünkü âşığın celladı sevgilisinden mahrum bırakan ayrılıktır. Ayrılık ise ölüm kadar sancılıdır:

دلست همچو حسین و فراق همچو یزید شهید گشته دو صد ره به دشت کرب و بلا

Gönül sanki Hüseyin, ayrılıksa tıpkı Yezîd;

Yüzlerce defa gam ve bela [Kerbelâ] çölünde şehit olmuş (Mevlânâ, 1384 hş: 99).

شب مرد و زنده گشت حیاست بعد مرگ ای غم بکش مرا که حسینم توی یزید

Gece ölümdür uyanmak da ölümden sonra dirilmektir

⁹⁷ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 249, 782, 995).

⁹⁸ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 74, 139, 184, 1292).

Ey gam öldür beni çünkü ben Hüseyin'im sen de Yezîd'sin (Mevlânâ, 1384 hş: 351).

1.3.11. Hüsâmeddin Çelebi

Mevlânâ'nın müridi olan Hüsâmeddin Çelebi, 1225 yılında Konya'da dünyaya gelmiştir (Sevgi, 1998: 512). Şeyh Selâhaddin'in oğludur. Babasının vefatından sonra hilafet Hüsâmeddin Çelebi'ye geçmiştir (Sultan Veled, 2017: 151). Mevlânâ, kendisinden övgüyle bahsetmiştir. Eflâkî, *Menâkıbu'l Ârifîn* adlı eserinde Mevlânâ'nın Hüsâmeddin'e övgüsünü "Yine Mevlânâ hazretleri Çelebi Hüsâmeddin'e bakarak: 'Gel benim dinim, gel benim ruhum, gel benim sultanım. Sen hakiki padişahsın,' dedi. Bunun üzerine Çelebi hazretleri naralar attı ve gözyaşları döktü." şeklinde aktarmıştır (Eflâkî, 1973: I/172).

Yine bir gün Mevlânâ'ya "Şems mi, Selâhaddin mi, yoksa Hüsâmeddin mi daha üstündür?" diye sorulmuş Mevlânâ ise "Şems güneş gibiydi, Selâhaddin ise ay. Hüsâmeddin ise yıldız benzer. O meleklerle aynı derecededir." şeklinde cevap vermiştir (Sultan Veled, 2017: 151).

Mesnevi'yi baştan sona kendi elleriyle yazan Hüsâmeddin Çelebi, 683/1284 yılında vefat etmiştir. Mezarı Mevlânâ'nın kabrinin başucunda bulunmaktadır (Sevgi, 1998: 512).

Toplam dokuz yerde⁹⁹ Hüsâmeddin Çelebi'nin ismine yer veren Mevlânâ, ondan övgülerle bahsetmiştir. Hüsâmeddin'in katipliği sayesinde Mevlânâ'nın sözleri dilden dile yayılmış ve günümüze kadar gelmiştir. Mevlânâ da Hüsâmeddin Çelebi'ye minnetini ifade etmek için gazellerinde yer vermiş hatta birkaç gazeli ona ithaf etmiştir. Beyitlerde, sayesinde müritlerinin arttığını ve ilâhî aşktan sarhoş olanların kendisine selam gönderdiğini bildirmiştir:

ای شه حسام الدین ما ای فخر جمله اولیا ای از تو جانها آشنا مستان سلامت می کنند

Ey padişahımız Hüsâmeddin ey bütün evliyaların övgüsü

Ey sayende canlarına aşına olan sarhoşların sana selamı var (Mevlânâ, 1384 hş: 217).

ضیای حق و امام الهدی حسام الدین مجیر خلق به بالای روح از این پستی

⁹⁹ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 63, 555, 738, 844, 1017, 1157).

Hakk'ın ışığı hidayet imamı Hüsameddin

Halkı bu aşâğılık yerden koruyup ruh (aleminin)üstüne çıkarıyor (Mevlânâ, 1384 hş: 1257)

ای حسام الدین تو بنویس مدح آن سلطان عشق گر چه منکر در هوای عشق او دق می‌زند

Ey Hüsameddin inkârcı onun aşkının havasını inkâr etse bile

Sen o aşk padişahına övgülerini yaz (Mevlânâ, 1384 hş: 296).

1.3.12. İbrâhim b. Edhem

Bugünkü Afganistan sınırları içerisinde bulunan Belh şehrinde dünyaya gelen İbrâhim b. Edhem (Öngören, 2000: 293), Belh hükümdarının oğludur (Yahakki, 1386 hş: 86).

Babasından sonra tahta geçen İbrâhim b. Edhem'in yanına bir gün bir davette heybetli bir adam gelmiş ve ona "bu saray bundan önce kimindi?" diye sorunca İbrâhim b. Edhem "Babamındı" diye cevap vermiştir. Adam "Peki ondan önce kimindi?" diye sorunca İbrâhim "Babamın babasınındı" demiştir. Daha sonra adam "Ondan önce kimindi?" demiş ve İbrâhim b. Edhem tekrar "Babamın dedesinindi" diye cevap vermiştir. Bütün bunların üzerine heybetli adam "Peki onlar şimdi nerede?" diye sorunca İbrâhim b. Edhem "Hepsi öldü" demiştir. Adam bu cevabın üzerine "Bu ne biçim kervansaraydır? Biri gelip biri gidiyor!" demiş ve İbrâhim b. Edhem'in huzurundan hızla uzaklaşmıştır. Edhemoğlu İbrâhim, ertesi gün atına binmiş ve ava çıkmıştır. Yolda gaip ten sesler duysa da aldırış etmeyip yoluna devam etmiştir. En son karşısına çıkan bir ceylan dile gelmiş ve "Sen ok atıp avlanmak için mi yaratıldın? Bundan başka bir işin yok mu?" diye sorunca İbrâhim b. Edhem'in gönül gözü açılmıştır. Bütün varlığını geride bırakmış ve üzerine yolda gördüğü bir çobanın abasını alarak kendisini Allah yoluna adamıştır (Attar, 1336 hş: 88-89).

Mevlânâ, toplam dokuz yerde¹⁰⁰ İbrâhim b. Edhem'in tahtını terk edip kendisini ilme adamasına değinerek olaya telmihte bulunmuştur. İbrâhim b. Edhem'in saltanatı terk edip bir çoban hırkasıyla Allah yoluna girmesini, aşk şarabı içmiş âşık olarak

¹⁰⁰ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 514, 636, 660, 765, 862).

nitelemiş ve bir mecliste sunulan şarabın ancak onunla içilirse hayırlı olacağını söylemiştir. Yani gazellerinde hakikatli kulun dünya malına tamah etmeyen Edhemoğlu İbrâhim gibi olması gerektiğini vurgulamıştır:

روزی پسر ادهم اندر پی آهو مانند فلک مرکب شب‌دیز برافکند
دادیش یکی شربت کز لذت و بویش مستیش به سر برشد و از اسب درافکند
گفتند همه کس به سر کوی تحیر مسکین پسر ادهم تاج و کمر افکند

Bir gün Edhemoğlu bir ceylan peşinde

Felek gibi kara yağız atını sürdü

(Ceylan) Ona bir şerbet verdi; tadından ve kokusundan

Sarhoş olup başı döndü ve attan düştü

Herkes şaşkınlıkla sokağın başında şöyle dedi:

Yoksul Edhemoğlu tacı ve kemeri bıraktı (Mevlânâ, 1384 hş: 255).

آن شاه ابراهیم بین کادهم به دستش معرفت مر تخت را و تاج را کردهست آن سلطان گرو

Marifet atına binmiş padişah İbrâhim'e bak

Kuşkusuz o padişah tahtını ve tacını rehin etmiştir (Mevlânâ, 1384 hş: 862).

برای چنین جام عالم بها بهل مملکت را اگر ادهمی

Alemi dupduru (gösteren) böyle bir kadeh için

Edhem de olsan ülkeyi bırak (Mevlânâ, 1384 hş: 1273).

1.3.13. Kârûn

Hız. Mûsâ döneminde yaşayan Kârûn (Harman, 2001: 519), İlk zamanlarda Hız. Mûsâ'nın dinine iman etmiş daha sonra şeytana aldanmış ve hak yoldan sapmıştır (Taberî, 2021: 439).

Hazineleriyle övünen Kârûn, Hız. Mûsâ'nın dua etmesi sonucu mallarıyla birlikte toprağa gömülmüştür (Şemîsâ, 1375 hş: 454). Bu olay Kur'an-ı Kerîm'de şöyle aktarılmıştır: “Kârûn Mûsâ'nın kavmindendi. O, gücüne dayanarak onlara haksızlık

etmekteydi. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü kuvvetli bir ekip bile zor taşırdı. Halkı ona şöyle demişti: ‘Sakin şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez. Allah’ın sana verdiği ahiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez.’ Kârûn, ‘Bu serveti sahip olduğum bilgi sayesinde elde ettim’ diye karşılık verdi. Bilmiyor muydu ki Allah ondan önceki kuşaklardan, ondan daha güçlü ve daha çok servet biriktirmiş kimseleri helâk etmişti. Ama suçluluğu kesinleşmiş olanlara artık günahları sorulmaz! Kârûn gösterişli bir şekilde kavminin karşısına çıkardı. Dünya hayatını arzulayanlar, ‘Keşke Kârûn’a verilenin bir benzeri bize de verilseydi! Doğrusu o çok şanslı!’ derlerdi. Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise şöyle derlerdi: ‘Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlar için Allah’ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir.’ Sonunda biz onu ve evini barkını yerin dibine geçirdik. Artık Allah’a karşı ona yardım edecek adamları olmadığı gibi, kendi kendini kurtarabilecek durumda da değildi. Daha dün Karun’un yerinde olmayı isteyenler bu defa, ‘Yazıklar olsun bize! Demek ki Allah rızık kullarından dilediğine bol bol, dilediğine de ölçülü veriyormuş. Allah bize lütufta bulunmuş olmasaydı, bizi de mutlaka yerin dibine geçirmişti. Vah ki vah! Demek inkârcılar iflâh olmazmış!’ der oldular” (Kasas: 28/76-82).

Mevlânâ toplam yirmi altı¹⁰¹ yerde Kârûn’un ismine değinmiştir. Birçok yerde hazinelerinden bahseden şair, dünya malına meyledenin sonunda toprağa gireceğini anlatmak için Kârûn’dan örnek vererek olaya telmihte bulunmuştur. Mevlânâ, hiç ölmeyecekmiş gibi dünya hazinelerinin peşinden koşan Kârûn ile defalarca tehdit edilip zulme uğrasa bile tebliğ ve irşad yolundan dönmeyen Hz. Îsâ’yı karşılaştırmıştır. Çünkü yüce Allah Kârûn’u yerin dibine batırırken Hz. Îsâ’yı da göğe yükseltmiştir. Hak ve batılın insanlar üzerindeki etkisini anlatan Mevlânâ, iki zıt karakterden örnek vermiştir:

قارون لنگری به ثری گشت منجذب عیسی مهتری را جذب سما ببرد

(Dünyaya) Demir atmış Kârûn’u yer çekti

Ulu Îsâ’yı göğe yükseltti (Mevlânâ, 1384 hş: 346).

¹⁰¹ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 15, 36, 155, 196, 330, 495, 502, 746, 774, 959, 975, 1024, 1030, 1094, 1126, 1143, 1216, 1277)

قارون مثال دلوی در قعر چه فروشد عیسی به بام گردون بنمود خوش کمندی

Kârûn, kova gibi bir kuyunun dibine gitti

Îsâ, bir kement atıp göğe yükseldi (Mevlânâ, 1384 hş: 1192).

Mevlânâ, aşkın maldan daha güçlü olduğunu anlatırken de Kârûn'un ismine değinmiştir. İnsanoğlunun, Kârûn kadar zengin olup cihan padişahı olsa bile ilâhî aşk katında garip bir dervişten farkı olmadığını bildiren Mevlânâ, Allah katında zengin de fakirin de eşit mertebede olduğunu asıl üstünlüğün takvada olduğunu bildirmiştir:

گر زان که تو قارونی در عشق شوی مفلس و زان که خداوندی هم بنده شوی با ما

Kârûn da olsan aşkın karşısında fakir olursun

Padişah da olsan bizimle birlikte kul olursun (Mevlânâ, 1384 hş: 33).

اگر خزینه قارون به ما فروریزند ز مغز ما نتوانند برد سودا را

Kârûn'un hazinesini önümüze dökseler

Aklımızdan sevdâyı çıkaramazlar (Mevlânâ, 1384 hş: 90).

همچو موسی ز درخت تو حریف نوریم ما چرا عاشق برگ و زر قارون باشیم

Mûsâ gibi senin ağacından nura dost olmak varken

Biz neden Kârûn'un malına ve altınına âşık olalım (Mevlânâ, 1384 hş: 655)

Mevlânâ, dünya malının peşinden koşan insanları uyarırken de Kârûn'a temas etmiştir. Dünyada olan dünyada kaldığını söyleyen Mevlânâ, insanoğlunun heybesine sadece ahiret hayatı için yaptığı amelleri doldurarak bu dünyadan göçtüğüne değinmiştir. O, geçici olan bu dünyada mutlu olmak için ziynet peşinde koşup dünyaya geliş amacını unutanlara, tıpkı onlar gibi olan Kârûn'un akıbetini hatırlatmıştır:

ای دل برای دلخوشی زر و هنر چون می‌کشی؟ دیدی تو از زر و هنر بی‌خسف یک قارون خوش

Ey gönül, gönlünü hoş etmek için altıntoplar hüner gösterirsin

Sen altından ve hünerden yere batmamış bir Kârûn hiç gördün mü (Mevlânâ, 1384 hş: 491).

نفس چون قارون ز سعی ما درون خاک شد بعد از آن مردانه سوی گنج قارون تاختیم

Kârûn'a benzeyen nefis bizim çabamızla yerin dibine geçti

Ondan sonra Kârûn'un hazinesine doğru mertçe akın ederiz (Mevlânâ, 1384 hş: 636)

Mevlânâ, insanoğlunun topraktan gelip üstün bir varlık olduğunu beyitlerinde aktarırken Kârûn'un ismine de değinmiştir. İnsanlığın değerli taşlar gibi topraktan oluştuğunu bildiren Mevlânâ, ruh üflendikten sonra nefsine uyup Kârûn gibi batıl olana gönül vermiştir. Fakat Mevlânâ, geldiği yeri unutmayıp değerli olduğunu bu yüzden de Kârûn gibi zelil olmadığını bildirmiştir:

چو گنج از خاک بیرون اوفتادم که گنجی بودم و قارون نبودم

Define gibi topraktan çıktım

Çünkü ben bir hazineydim Kârûn değil (Mevlânâ, 1384 hş: 604)

1.3.14. Yezîd

Muaviye'nin oğlu ve Emevî devletinin ikinci halifesidir (Taberî, 2021: 119). Yezîd'in halifeliğini kabul etmeyen Medine halkı kendilerine yeni bir halife tayin etmiş ve Mekkelileri de kendi yanlarına çekmişlerdir. Ayaklanmanın haberini alan Yezîd, Medine'ye ordu göndermiş ve eğer kendisinin halifeliğini kabul etmezlerse şehri ele geçirip mallarını yağmalamasını orduya emretmiştir. Yezîd'in ordusu, onun emrettiği gibi önce halkı teslim olmaya çağırmış fakat halk kabul etmeyince şehrin ileri gelen Müslümanlarını şehit ederek Medine'yi yağmalamışlardır. Daha sonra Mekke'ye yönelen ordu, şehri kuşatmış fakat kuşatma sırasında Yezîd'in ölüm haberi gelince kuşatmayı geri çekmiştir (Yıldız, 1989: 329-331). Hz. Hüseyin'in ölüm emrini vermesi¹⁰², Müslümanlar arasında kan dökmesi ve mübarek topraklara sert müdahalesinden dolayı İslam tarihinde kötü bir üne sahiptir (Kılıç, 2013: 513).

Toplam yedi yerde¹⁰³ Yezîd'in ismine değinen Mevlânâ, onu Müslümanlar arasında kan dökülmesine sebep olduğu için zalim olarak nitelendirmiştir. Birkaç beytinde Yezîd'in ismini Bâyezîd ile birlikte kullanmıştır. Bunun sebebi şiirde ahengi oluşturmak için isim benzerliğinden yararlanmak amacıyla olduğundan dolayıdır.

¹⁰² bkz.: Hasan ve Hüseyin

¹⁰³ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 93, 99, 570, 1292)

Ayrıca Bâyezîd, Yezîd'in aksine övgüyle bahsedilen şahsiyetler arasındadır. Bu nedenle şiirdeki sanatı korurken bir yandan da karakterler arası karşılaştırma yaparak gazellerini zenginleştirmiştir:

ز شیر دیو مزیدی مزید تو هم از اوست که بایزید از این شیردان یزید شود

Şeytandan süt emdin, ondan geliştin

Bâyezîd bile o sütün içse Yezîd olur (Mevlânâ, 1384 hş: 381)

هر که رو آورد بدین دریا گر یزیدست بایزید آید

Bu denize kim yönelirse

Yezîd ise Bâyezîd olur (Mevlânâ, 1384 hş: 397)

ای شب کفر از مه تو روز دین گشته یزید از دم تو بایزید

Ey kâfir gecesi senin ayından din günü olan

Ey nefesinden Yezîd bile Bâyezîd'e döner (Mevlânâ, 1384 hş: 404).

İKİNCİ BÖLÜM

DİVÂN-I ŞEMS'TE MİTOLOJİK ŞAHSİYETLER

2.1. CEM VEYA CEMŞİD

İran edebiyatının efsanevi hükümdarlarından (Yâhakkî, 1386 hş: 291). Bin yıl hüküm süren Cemşîd, bu süre zarfında ne hastalanmış ne de ona karşı gelen bir düşmanı çıkmıştır. Bundan dolayı şeytanın vesvesesiyle kendisini tanrı ilan etmiş; halkı da kendisine tapmaya zorlamıştır (Taberî, 2021: 129-130).

Hüküm sürdüğü dönemde birçok icada imza atan Cem, şarabın da mucididir (Albayrak, 1993: 279-280). Yedi köşeli bir kadeh yaptırmış ve kadehten dünyada olup biten her şeyi gördüğü rivayet edilmiştir (Şemîsâ, 1375 hş: 212-213). Bu nedenle İran edebiyatında cam-ı cem (Cem'in kadehi), cam-ı cihannüma (cihanı gösteren kadeh), ayine-i cihannüma (dünyayı gösteren ayna) vb. gibi adlarla anılır (Yıldırım, 2008: 190).

Efsaneye göre güneş, Koç burcuna girdiği sırada Cem altın ve mücevher işlemeli tahtını yüksekçe bir tepeye koydurmuş ve gün doğumunda yine mücevher işlemeli kaftanını ve tacını da giyip tahtına oturmuştur. Güneş yükseldikçe tahtı, tacı ve kaftanı parlamaya başlamıştır. Halk onun görkemini görmüş ve o günü nevrüz ilan etmiştir (Pala, 2020: 86-87).

Mevlânâ, toplam sekiz yerde¹⁰⁴ Cem'e ve Cem'in kadehine değinmiştir. O, kadehin dünyada olup biteni ayan beyan göstermesini gönül gözüne benzetmiştir. Şems'i överken Cem'in kadehinden bahseden Mevlânâ, onun bir sultan olduğunu, ilminden dolayı çevresindekilerin de gönül gözünün açıldığını ve sayesinde her yerde ilâhî sevgiliyi gördüğünü savunmuştur:

شمس تبریزی تو سلطانی و ما بنده تویم لاجرم در دور تو باده به جام جم خوریم

Ey Tebrizli Şems sen sultansın biz de senin kullarınız

Kuşkusuz senin devrinde Cem'in kadehiyle şarap içeriz (Mevlânâ, 1384 hş: 636).

¹⁰⁴ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 393, 419, 440, 559, 1016).

Mevlânâ, insanın çektiği gamın onu yavaş yavaş olgunlaştırdığını anlatırken Cem'in kadehinden söz etmiştir. Olgunlaşmadan önceki hali ekşi bir sirke olan şarabın olgunlaşıp zevk vermesi için uzun süre bekletilmesi gerekir. Şarabın meydana gelme sürecini insanın olgunlaşmasına benzeten Mevlânâ, çektiği gamı ilâhî sırları görmenin ilk adımı olduğunu savunmuştur. Şarabın ilk halinin sirke olması gibi ilâhî sevgiliye ulaşmanın ilk adımı da gam ve keder yoludur. Cem'in kadehinin tüm sırları gün yüzüne çıkarması gibi gönül gözünün açılması için önce gam kadehinden şarap yudumlamak gerektiğini bildiren Mevlânâ, olgunluğa erişmemiş insanoğlunun ilmi aramasını, ancak o zaman huzura kavuşacağını vurgulamıştır:

زان می که او سرکه شود زو ترش رویی کی رود این می مجو آن می بجو کو جام غم کو جام جم

Sirke olan şarap yüzdeki ekşimeyi nasıl gidersin

Bu şarabı arama o şarabı ara; gam kadehi nerede? Cem'in kadehi nerede? (Mevlânâ, 1384 hş: 556).

Tasavvuf ehlinin Hakk'a olan aşkının coşkusuyla hareket etmesini yanlış anlayan halkın, onlara iftira atıp zan altında bırakmasına gazellerinde yer veren Mevlânâ, Cem'in kadehine değinerek efsaneye telmihte bulunmuştur. Mevlânâ, kadehin tüm sırları apaçık bir şekilde ortaya çıkarması gibi ahirette de tüm gerçeklerin gün yüzüne çıkacağını bildirmiştir. Ölüm iki çeşittir birincisi ruhun bedenden ayrılması ikincisi de nefsin ruhu terk etmesidir. Mevlânâ, henüz hayattayken nefsini öldüren insanoğlunun bedenlen öldüğü zaman ahirette tertemiz bir şekilde alınının ak olacağını bildirmiştir:

ای پاک رو چون جام جم وز عشق آن مه متهم این مرگ خود پیدا کند پاک تو را کم خور تو غم

Ey o ay yüzlünün aşkından zan altında kalan, Cem'in kadehi gibi tertemiz yürü

Bu ölüm senin temizliğini ortaya çıkaracak o kadar gam yeme (Mevlânâ, 1384 hş: 559).

2.2. FERÎDUN

Cem'den sonra İran'ın en büyük hükümdarıdır (Yahakki, 1386 hş: 633). Ferîdun'un babası, zamanın zalim hükümdarı Dahhak tarafından öldürülünce annesi onu da öldürür korkusuyla oğlunu alıp bir çobana emanet etmiştir. Çoban, Ferîdun'u ineğin sütüyle beslemiş ve on altı yıl bakımını üstlenmiştir (Şemîsâ, 1375 hş: 444-445).

Dahhak'ın zulmüne dayanamayan demirci Gâve, kendisine yeni bir ordu kurarak ona karşı ayaklanma başlatmıştır. Fakat Dahhak'a karşı bir hükümdar bulmak istemiştir. Gâve'nin aklına Cemşîd'in soyundan olan Ferîdun gelince ona olan biteni anlatmıştır. Hükümdarlık teklifini kabul eden Ferîdun, Dahhak'ı saklandığı yerde bulmuş ve Demavend Dağı'ndaki zindana kapatmıştır (Şemîsâ, 1375 hş: 445; Taberî, 2021: 140-142). Daha sonra tahta geçmiş ve beş yüz yıl hüküm sürmüştür (Yazıcı, 1995: 396). Hazinesleriyle de ünlü olduğu söylenir (Yıldırım, 2008: 310).

Toplam altı yerde¹⁰⁵ Ferîdun'un ismine değinen Mevlânâ, onun keskin kılıcını, saltanatını ve hazinelerini kullanarak olaya telmihte bulunmuştur. Adını, kendisi gibi zenginliğiyle tanınan Kârûn ile birlikte zikreden Mevlânâ, Ferîdun'un tahta geçmeden önce fakir bir dervişken Dahhak'ı öldürdükten sonra da Kârûn kadar zengin olmasına değinmiştir. Ferîdun'un hakkını almasına temas eden şair, her zaman hakkın yerini bulması için temennide bulunmuştur:

درویش فریدون شد همکسهی قارون شد همکسهی سلطان شد تا باد چنین بادا

Derviş Ferîdun oldu kesesi de Kârûn ile birlikte oldu

Sultanla aynı keseyi kullandı hep böyle olsun isterim (Mevlânâ, 1384 hş: 36).

Mevlânâ, kendisinin yanındakileri doğru yola sokmaya çalıştığını anlatırken de Ferîdun'un ismine değinmiştir. Ferîdun, garip bir dervişken Gâve'nin ona yardımı sayesinde hak ettiği hükümdarlığı elde etmiştir. Mevlânâ da tıpkı Gâve gibi çevresindekilere yardım ettiğini ve onları doğru yola yani hak yoluna iletmeye çalıştığını bildirmiştir:

من همایم سایه کردم بر سرت از فضل خود تا که افریدون و سلطانت کنم نیکو شنو

Ben devlet kuşuyum faziletimden başına gölge oldum

Ta ki seni Ferîdun ve padişah yapana kadar iyi dinle (Mevlânâ, 1384 hş: 890).

اگر روین تنی جسم آفت توست همان جان فریدون شو که بودی

Bedenin demirdense şekil afettir sana

Eskiden olduğu gibi Ferîdun'un canı ol (Mevlânâ, 1384 hş: 1075).

¹⁰⁵ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 367, 665, 1189).

2.3. HÜSREV-ŞÎRÎN-FERHAD

Hüsrev Perviz olarak da tanınan Sasani hükümdarı II. Hüsrev, bir gece rüyasında dedesi Nûşirevan'ı görmüş ve Allah tarafından kendisine bir at, Şîrîn adında güzel bir sevgili ve görkemli bir taht verileceğini söylemiştir (Pala, 2020: 220). Hüsrev, gördüğü bu rüyadan sonra Şîrîn'i araştırıp bulmuş ve ünlü bir ressama resmini çizdirerek Ermen melikesi Mihîn Bânû'nun güzeller güzeli yeğeni Şîrîn'e göndermiştir. Hüsrev'in resimlerini gören Şîrîn, ona âşık olmuştur (Erkan, 1999: 53). Fakat Mihîn Bânû'ya verdiği sözden dolayı aşkını kalbine gömen Şîrîn, Hüsrev'in vuslat teklifini reddetmiştir (Yıldırım, 2008: 394).

Şîrîn'in kendisini reddetmesinin derin üzüntüsüyle Rum diyarına giden Hüsrev, orada Rum kayserinin kızı Meryem ile evlenmiştir. Şîrîn ise Mihîn Bânû'nun ölümünden sonra Hüsrev'i unutamadığı için onun yaşadığı Medain'e gitmiş fakat Hüsrev'in evlendiğini görünce aşkından tekrar vazgeçmiştir (Erkan, 1999: 54).

Şîrîn, Medain'deki kasrında taze süt bulamayınca Ferhad adında bir mimar çağırtmış ve kendisinden taze süt akacağı bir su yolu açmasını istemiştir. Şîrîn'i görür görmez âşık olan Ferhad, kendisinin verdiği hediyeleri de Şîrîn'in ayaklarına sermiş ve aşkını itiraf etmiştir (Pala, 2020: 211). Ferhad'ın Şîrîn'e olan aşkını duyan Hüsrev, onu oyalamak için Bîsütun Dağı'nı delerse Şîrîn'den vazgeçeceğine yemin etmiştir. Ferhad, sevgilisine kavuşmanın ümidiyle külüngünü eline almış ve dağı delmeye başlamıştır (Şemîsâ, 1375 hş: 442-443). Ferhad'ın işini bitirmek üzere olduğunu gören Hüsrev, ona Şîrîn'in öldüğünü söylemiştir. Bu acıya dayanamayan Ferhad külüngünü havaya fırlatmış kendisi de altına geçerek intihar etmiştir (Erkan, 1999: 54, Onay, 2021: 157).

Şîrîn'i kışkandırmak için bir evlilik daha yapan Hüsrev, daha fazla bu ayrılığa dayanamamış Şîrîn'in de inadı kırılınca sevgilisine kavuşmuştur (Yıldırım, 2008: 396). Fakat bu vuslat uzun sürmemiştir. Hüsrev'in Meryem'den olan oğlu, Şîrîn'e göz koymuş ve babasını öldürmüştür. Şîrîn'e de yas tutması için süre verdiğini, daha sonra da kendisiyle evlenmek zorunda olduğunu söylemiştir. Hüsrev'in ölümüne dayanamayan Şîrîn, sevgilisinin tabutu başında kendini hançerlemiş ve tabuta sarılarak can vermiştir (Pala, 2020: 221).

Mevlânâ, yaklaşık otuz altı yerde¹⁰⁶ bu efsanevi aşk hikâyesinin kahramanlarına değinmiştir. Hüsrev'in aşkı uğruna tahtı, tacı terk edip kendini yollara vurmasına ve aynı sevgili için Ferhad'ın dağları delmesine temas eden Mevlânâ, aşk uğruna yapılanların mübah olduğunu bildirmiş hatta insanoğlunun sevgilinin aşkını tattıktan sonra hâlâ neden dünyadaki işlerinden vazgeçmediğini sorgulamıştır:

خسرو وداع ملک خود از بهر شیرین می‌کند فرهاد هم از بهر او بر کوه می‌کوبد کلند

Hüsrev hükümdarlığa Şîrîn için veda ediyor

Ferhad da onun için dağa kazma vuruyor (Mevlânâ, 1384 hş: 216)

وگر خسرو از این شیرین یکی انگشت لیسیدی چرا قید کله بودی چرا قید قباستی

Hüsrev, bu Şîrîn yüzünden bir parmağını yaladıysan

Kaftanına, külahına ne diye bağlısın (Mevlânâ, 1384 hş: 1017)

Mevlânâ bazı yerlerde Hüsrev'in adını kendisi gibi güçlü ve kudretli olan Selçuklu sultanı Sencer'le birlikte anmıştır (Özaydın, 2009, 507). Efsanelere konu olacak biçimde âşık olan Hüsrev, aynı zamanda kudretli bir padişah'tır (Erkan, 1999: 53). Fakat yine de sevgilinin aşkına sahip olmadıktan sonra güçlerinin bir hiç olduğunu savunan Mevlânâ, insanoğlunun yalnız ilâhî aşkla var olabileceğini, aşka sahip değilse de padişah da olsa değerinin saman çöpü kadar olduğunu bildirmiştir. Aynı zamanda aşk ateşiyle yananın da Ferhad gibi dağları delecek güce sahip olduğuna değinmiştir:

بی شما هر موی ما گر سنجر و خسرو شوند بی شما هر موی ما گر سنجر و خسرو شوند

Sizsiz her kımız Sencer ve Hüsrev olsa ne olur?

Hüsrev de padişahlar padişahı da Sencer de sizsiz olmasın (Mevlânâ, 1384 hş: 61)

کهی بود که به جز باد در جهان شناخت کهی کهی نکند ز آنک که نه فرهادست

Dünyada rüzgârdan başka bir şey tanımayan saman çöpüdür

Saman çöpü bir dağı delemes Ferhad değildir. (Mevlânâ, 1384 hş: 199).

فرهاد هوای او رفتست به که کندن تا لعل شود مرمر از ضربت میتینش

¹⁰⁶ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 5, 39, 93, 97, 169, 250, 254, 297, 312, 382, 427, 428, 495, 507, 602, 642, 717, 749, 755, 831, 843, 878, 905, 907, 1145, 1299, 1302)

Ferhad onun havasıyla gitmiş külüngünün darbeleriyle

Mermer lal olsun diye dağı delmiş (Mevlânâ, 1384 hş: 495)

Mevlânâ, sevgilisine sitem ederken de Ferhad ile Şîrîn hikâyesine değiniştir. Ferhad aşkından dağları delerken Şîrîn, onun aşkına tam anlamıyla karşılık vermemiştir. Mevlânâ da bu olaya telmihte bulunarak naz yapsa da sonunda âşığı gibi yok olacağını bu yüzden geç olmadan aşka direnmemesi gerektiğini bildirmiştir:

ای خوب مناز کاندر آن گور ای خوب مناز کاندر آن گور

Ey güzel nazlanma çünkü mezarın altında

Ferhad gibi yok olan birçok Şîrîn vardır (Mevlânâ, 1384 hş: 275)

Mevlânâ, sevgiliden bahsederken de Hüsrev ile Şîrîn'e değinmiştir. Türkçe karşılığı tatlı olan Şîrîn'in ismine gerçek anlamıyla birlikte yer veren Mevlânâ, sevgilinin adını zikrettikçe tatlı yer gibi zevk aldığını fakat ismini tekrarladıkça yangınlara düştüğünü bildirmiştir. Çünkü sevgiliyi zikretmek âşığın gönlünde yanan ateşi harlar ve onun ismini andıkça gönlündeki bu ateşle dili dahi yanmaktadır:

خمش کن خسروا هم گو ز شیرین ز شیرینی همی سوزد دهانم

Sus ey Hüsrev! Şîrîn'den de (az) bahset

Tatlıdan ağzım yanıyor (Mevlânâ, 1384 hş: 607)

Mevlânâ, aşkından dağları delen Ferhad'ı beyitlerinde kullanırken kendisinin de onun gibi âşık olduğunu vurgulamıştır. İlâhî sevgiliye sitem eden Mevlânâ, eğer işin sonunda kavuşmak varsa Ferhad gibi kavuşma ümidiyle işe koyulacağını bildirmiştir. Fakat sevgilinin naz yapmasından yakınan Mevlânâ, işin sonunda kavuşma yoksa neden ümit verdiğini sorgulamıştır:

چون فرهاد می کشی جان مرا به که کنی ورنه به دست جان من از چه کلند می دهی

Canımı Ferhad gibi dağ delmeye çekiyorsun

Öyle değilse de neden canımın eline külüng veriyorsun (Mevlânâ, 1384 hş: 1006)

خسرو جانی و جهان وز جهت کوهکنان با تو کلندی است گران جز که به فرهاد مده

Dağ delenlere canlar padişahısın

Sende ağır bir küling var onu Ferhad'dan başkasına verme (Mevlânâ, 1384 hş: 925)

2.4. LEYLÂ İLE MECNÛN

Öncelikle Arap halk edebiyatında ortaya çıkmış olan bu aşk hikâyesinin kahramanları Leylâ ve Kays, aynı kabiledendir ve henüz çocukken birbirlerine âşık olmuşlardır (Durmuş, 2003: 159). Leylâ'nın babası onların aşkına karşı çıkmış ve Leylâ'yı İbn Selâm adında biriyle zorla evlendirmiştir. Sevgilisine kavuşamayan Kays aşkıdan kendini çöllere vurmuş ve deliye dönmüştür. Bu yüzden kendisine aklını yitirmiş anlamına gelen "Mecnûn" lakabı takışmıştır (Şemîsâ, 1375 hş: 508).

Leylâ, İbn Selâm ile zorla evlendirilse de ona hiçbir zaman teslim olmamıştır. Bir süre sonra kocası ölünce Leylâ, Mecnûn'u aramaya başlamıştır. Leylâ, sonunda Mecnûn'u bulsa da Mecnûn, onu tanımamıştır. Çünkü Mecnûn'un Leylâ'ya olan aşkı zamanla ilâhî aşka dönüşmüştür. Sevgilisinin bu haline dayanamayan Leylâ, üzüntüden ölmüştür. Aynı yıl Mecnûn, Leylâ'nın mezarı başında ölü bulunmuş ve yanına gömülmüştür (Yazıcı, 2003: 160).

Tasavvuf edebiyatında Leylâ ilâhî aşkı; Mecnûn ise dertleri ve sıkıntıları nedeniyle deliye dönen beşeri simgeler (Yâhakkî, 1386 hş: 732). Mevlânâ da bu tasavvufî akıma katılmış ve Leylâ'yı ilâhî sevgilinin yerine koymuştur.

Mevlânâ, toplam altmışaltı yerde¹⁰⁷ Leylâ ve Mecnûn hikâyesine değinmiştir. Mecnûn'un Leylâ'ya olan aşkıdan gönül perdesinin açılmasına değinen şair, Hakk'a âşık olanları da Mecnûn'a benzetmiştir. Mecnûn, aşkıdan aklını kaybettiği için bu unvanı almıştır. İlâhî aşk yolunda olanlar da artık sevgilinin cilvesinden kendi benliklerinden sıyrılmış daha sonra da Mecnûn gibi akıllarından olarak tam bir aşkla Allah'a bağlanmışlardır:

از وراى ســـــر دل بـــــين شـــــيوهها شكل مجنون عاشقان زين شـــــيوهها

Gönül sırrının ardındaki cilvelere bak

¹⁰⁷ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 8, 14, 30, 40, 91, 104, 134, 156, 196, 214, 216, 394, 307, 363, 380, 436, 447, 479, 487, 572, 575, 579, 636, 641, 650, 716-717, 743, 745, 754, 775, 831, 837, 848, 877, 922, 960, 975, 986, 1014, 1069, 1088, 1164, 1179, 1203, 10208, 1211, 1240, 1264-1265, 1270, 1272, 1303, 1315)

Bu cilvelerden âşıklar Mecnûn'a dönmüşler (Mevlânâ, 1384 hş: 75).

Cennette bir ağaç olduğuna inanılan Sidretü'l Müntehâ, kulun Allah'a yaklaştığı son mertebedir (Cebecioğlu, 2005: 305). İlk sûfilerden olan Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin beşerî bilginin bittiği yer olarak yorumladığı Sidretü'l Müntehâ'yı (Uludağ, 2009: 152), Mevlânâ da aynı şekilde aklın devre dışı kaldığı yer olarak bildirmiştir. Bu makama ulaşanların en büyük örneği olan Mecnûn, Leylâ'dan ayrıldıktan sonra özünü ararken ilâhî sevgiliye kavuşmuş ve divane olmuştur. İlâhî sevgiliye kavuşan Mecnûn, Leylâ'yı gördükten sonra onu tanımayıp görmezden gelmiştir. Mevlânâ da aklın tamamen devre dışı bırakıldığı o kutsal makamda sevgiliyi simgeleyen Leylâ'nın, âşığı simgeleyen Mecnûn'a dönüşeceğini bildirmiştir. Çünkü aşk makamında en üst mertebeye ulaşan kişinin, benliğinden tamamen sıyrılıp Mecnûn gibi aklını kaybettiğini bildirmiştir:

آن جا لیلی شدست مجنون زیرا که جنون هزار تا بود

Orada (Sidre'de) Leylâ, Mecnûn oldu.

Çünkü (oradaki) delilik binlerce kat fazladır (Mevlânâ, 1384 hş: 290).

مجنون چو بیند مر تو را لیلی بر او کاسد شود
لیلی چو بیند مر تو را گردد چو مجنون ممتحن

Mecnûn seni gördüğü zaman Leylâ'yı görmezden gelir

Leylâ da seni gördüğü zaman Mecnûn gibi imtihanla sınanır (Mevlânâ, 1384 hş: 715)

Mecnûn, Leylâ'nın aşkından aklını kaybedip ilâhî sırlara erişince tasavvufta sıkça kullanılan aşkın en büyük temsilcisi haline gelmiştir. Mevlânâ da onun gibi dünyadayken akli tamamen terk edip tam bir aşkla ilâhî sevgiliye bağlanmak isteyenlerin aşk şarabından içmesi gerektiğini bildirmiştir. Fakat bu şarap, nesnelerin ötesinde soyut bir şaraptır. Bu şaraba ulaşmak için ilâhî sevgilinin yoluna baş koymak gerekir:

اگر خواهی که چون مجنون حجاب عقل بردری
ز دست عشق پابرجا شراب آن جا ز بیجا خور

Mecnûn gibi akıl giysisini yırtmak istiyorsan

Kalıcı aşkın elinden yersiz ve mekânsız şarabı iç (Mevlânâ, 1384 hş: 410).

نه که مجنون ز تو زان سوی خرد باغی یافت
از جنون خوش شد و می‌گفت خرد زار مگیر

Mecnûn senin yüzünden aklından olup bir bağ bulmadı mı

Delilikten hoşlandı ve aklın yolunu tutmayın diyordu (Mevlânâ, 1384 hş: 437).

Mecnûn'un, aşkından deliye döndükten sonra ilâhî aşkın sırrına erişip Leylâ'yı tanımamasına telmihte bulunan Mevlânâ, ilâhî sevgilinin aşkıyla buluşan bedeninin beşerin, onun gözünde bir değeri olmadığını bildirmiş ve âşığın Mecnûn gibi dilden dile dolaşan bir hikâyesi olacağına değinmiştir:

هر طرف از حسن او بدلیلی کاسد شده ذره ذره همچو مجنون عاشق مشهور بود

Her taraf onun güzelliği yüzünden değersizleşmiş bir Leylâ olmuş;

Mecnûn gibi âşık zerre zerre meşhur olmuş (Mevlânâ, 1384 hş: 297).

تو لیلی ولیک از رشک مولی به کنج خاطر مجنون نگنجی

Leylâ'sın sen fakat Mevlâ'nın kıskançlığından

Mecnûn'un hatırının köşesine sığmazsın. (Mevlânâ, 1384 hş: 1070).

Mevlânâ, bir iş yaparken akli başında, tecrübeli insanlara danışarak yapılması gerektiğini savunmuş ve bir yol göstericinin önemini vurgulamıştır. Fakat söz konusu aşk yolu olunca aklın yeri olmadığını bildirmiştir. Çünkü âşık olan zat, akıyla değil gönlüyle hareket eder. Aşk yolunda aklından olan en büyük temsilci de elbette Mecnûn'dur. İlâhî aşk yolunda rehberin Mecnûn'dan başkasının olamayacağını söyleyen Mevlânâ, Mecnûn'dan daha divane olduğunu ve sevgiliye olan aşkının kimsede olmayacak kadar benzersiz bir aşk olduğunu bildirmiştir:

به هر ره راهبر هشیار باید در این ره نیست جز مجنون قلاوز
اگر زنده‌ست آن مجنون بی‌اگو ز من مجنونی نادر بی‌اموز

Her yolda akli başında bir rehber gerekir.

Bu yolda Mecnun'dan başka kılavuz yoktur.

Mecnun hayattaysa gel de şöyle söyle:

Benzersiz divaneliği benden öğren (Mevlânâ, 1384 hş: 479)

هرگز ندیده‌ست آسمان هرگز نبوده در جهان مانند تو لیلی جان مانند من مجنون خوش

Gökyüzü asla görmemiştir; dünyada da hiç yoktur

Senin gibi can Leylâ 'sını ve benim gibi güzel Mecnûn 'u (Mevlânâ, 1384 hş: 491)

İki âşğın birbirine olan aşkının vücut bulduğunu söyleyen Mevlânâ, Leylâ ile Mecnûn'un görünüşte kavuşamamaları da gönüllerinin birleştiğini bu yüzden de tek bir bedende var olduklarını bildirmiştir. Mevlânâ'ya göre ilâhî kudret, aşkın aynası gibi görünür fakat içerisinde bulunur. Çünkü Leylâ, aşkın kendisi değil, tecellisidir. O, ilâhî sevgiliye kavuşturan bir yoldur. Bu yüzden Mecnûn, Leylâ'ya olan aşkından Mevlâ'ya kavuşmuştur:

لیلی و مجنون عجب هر دو به یک پوست درون آینه هر دو توی لیک درون نمدی

Gariptir ki Leylâ ve Mecnûn bir beden içinde

İkisinin de aynası sensin fakat içinde görünüyorsun (Mevlânâ, 1384 hş: 988)

Mevlânâ, dünyada herkesin bir aşka sahip olduğunu bildirirken de Leylâ ve Mecnûn hikâyesine değinmiştir. O, kimisinin beşere âşık olduğu bu aşk yurdunda, ilâhî kudrete âşık olan âriflerin, sevgiliyi kendisinde bulduklarını bildirmiştir. Tasavvufta sıkça kullanılan vahdet inancıyla baktığı her şeyde sevgiliyi gören ârifler, kendisinde bile sevgilisinden bir esinti olduğuna inanmış, bazen de kendisini direk sevgili olarak görmüştür. Bu yüzden Mevlânâ'ya göre âşık olan âriflerin sevgilisi de bizzat kendisidir:

هر کسی اندر جهان مجنون لیلای شدند عارفان لیلای خویش و دم به دم مجنون خویش

Herkes dünyada bir Leylâ'ya Mecnûn oldu

Ârifler, her an Leylâ da kendisidir Mecnûn da (Mevlânâ, 1384 hş: 502)

Mevlânâ, bazı beyitlerde kendisini Mecnûn'a benzetmiştir. O da Şems-i Tebrîzî'ye derin bir sevgiyle bağlanmıştır. Şems, dedikodular yüzünden gittikten sora Mevlânâ, ayrılık hasretiyle önce divane olduğunu daha sonra da ilâhî sevgilinin aşkına mazhar olduğuna işaret etmiştir. Fakat yüzlerce âşıktan daha âşık olduğunu bildiren Mevlânâ, Tebrizli Şems'in kapısında da aşkından Mecnûn'a dönmüş yüzlerce yiğit olduğuna değinmiştir:

از لیلای خود مجنون شده ام وز صد مجنون افزون شده ام

Leylâ'm yüzünden Mecnûn oldum

Yüzlerce Mecnun'dan daha divane oldum (Mevlânâ, 1384 hş: 855).

پیش شمس الدین تبریزی برو کز رحمتش مردگان کهنه بینی عاشق و مجنون شده

Tebrizli Şems'in huzuruna git onun merhametinden

Aşkından Mecnûn'a dönmüş eski ölüleri görürsün (Mevlânâ, 1384 hş: 954).

Mevlânâ, cahil insanlardan bahsederken de Leylâ ve Mecnûn'un isimlerini kullanmıştır. Âriflerin halini anlamayan, aşktan bihaber cahillerle sohbete girmenin, âşıklar için bir eziyet olduğunu bildiren Mevlânâ, Mecnûn'un aşkından aklını kaybedip ilâhî mertebeye ulaştığına, fakat halkın bunu anlamamasına değinmiştir. Mevlânâ'ya göre Mecnûn'a dönen âşığın cahille sohbete girmesi Leylâ'dan ayrılmak kadar gönle azap vermektedir:

دو گونه رنج و عذابست جان مجنون را بلای صحبت لولی و فرقت لیلی

Mecnûn'un canına iki çeşit eziyet ve azap vardır.

Utanmazla sohbet belasına bulaşmak ve Leylâ'dan ayrılmak (Mevlânâ, 1384 hş: 1239).

2.5. MAHMUD İLE AYAZ

Gazneliler döneminin kudretli padişahı Sultan Mahmud tahtta bulunduğu dönemde ülke sınırlarını hızla büyötmüştür. Çeşitli ıslahatlar gerçekleştirmesinin yanı sıra sanata ve şiire de önem vermiştir (Pala, 2020: 295). Sultan Mahmud'un Ayaz adında bir kölesi vardır. Bu köleyi çok seven Mahmud, ölene kadar gittiği her yere Ayaz'ı da yanında götürmüştür. Sultan Mahmud'un ölümünden sonra Gazneli Mesud'un hizmetine giren Ayaz, bir süre Kosdar ve Mekran emiri olmuştur (Yâhakkî, 1386 hş: 753).

Yaklaşık on altı yerde¹⁰⁸ Gazneli Mahmud ve kölesine değinen Mevlânâ, sevgilisini Mahmud'a kendisini de Ayaz'a benzetmiştir. Ayaz'ın, Sultan Mahmud'un kölesi olması gibi kendisinin de sevgilisine köle olduğunu belirtmiş ve kendisi gibi bir kölenin dünyada var olamayacağını söylemiştir:

¹⁰⁸ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 59, 290, 390, 486, 781, 828, 896, 937, 988, 1019, 1160)

شمس تبریزی توی سلطان سلطانان جان چون تو محمودی نیامد همچو من دیگر ایاز

Şems-i Tebrîzî, sen can padişahlarının padişahısın

Sen Mahmud gibisin; benim gibi Ayaz artık (dünyaya) gelmez (Mevlânâ, 1384 hş: 483)

Mevlânâ, bazı beyitlerde kendisini Ayaz'a benzetmiştir. Bir köle olan Ayaz, Sultan Mahmud gibi kudretli bir padişahın aşkına layık olmuştur. Mevlânâ da sevgilinin uğruna köle olmayı göze aldığını sonunda Ayaz gibi sevgiliye kavuşacağını bildirmiştir:

خاموش که عاقبت مرا کار محمود بود چو من ایازم

Sus! işimin sonu

Mahmud olacak çünkü ben Ayaz'ım (Mevlânâ, 1384 hş: 626)

مرا و قوم مرا عاقبت شود محمود چو خویش را پی محمود خود ایاز کنم

Kendimi Mahmud'un peşinde Ayaz haline getirirsem

Benim ve kavmimin sonu Mahmud olur (Mevlânâ, 1384 hş: 687)

Mevlânâ, bazı yerlerde de Ayaz'ı överek onun bir köleyken efendilerinin ve padişahın aşkına layık olduğunu bildirmiştir. Ayaz'dan maksat sevgilisidir. Sevgili görünüşte köle gibi olsa da aşkı yiğitlere boyun eğdirecek kadar yücedir:

وزیر و حاجب و محمود ایازی را شده چاکر که آن جا کو قدم دارد بود سرهای مردان دون

Vezir, perdecî ve Mahmud, Ayaz'a köle oldular

Çünkü onun adım attığı yerde yiğitlerin başı alçalır (Mevlânâ, 1384 hş: 745)

پرده چرخ می‌دری جلوه ملک می‌کنی تاج شهبان همی‌بری ملک ایاز می‌کنی

Feleğin perdesini yırtıyorsun padişaha cilve yapıyorsun

Padişahların tacını kapıyorsun Ayaz'ın saltanatını sürüyorsun (Mevlânâ, 1384 hş: 996)

2.6. RÜSTEM

İran'ın efsaneleşmiş kahramanlarından (Yâhakkî, 1386: 393). Kendisinin Menûçehr¹⁰⁹ döneminde dünyaya geldiği bildirilmiştir (Şemîsâ, 1375 hş: 292). Doğduğu andan itibaren başlayan efsanevi hikâyelere göre annesi Rüstem'e doğum yaparken hayli zorlanmış, bu sebeple her derde deva olduğuna inanılan Simurg Kuşu, onun doğumuna yardım etmiştir. Yaşıtlarından daha hızlı büyüyen Rüstem, kısa sürede gelişimini tamamlamış ve olağanüstü bir güce sahip olmuştur (Yıldırım, 2008: 592).

Rüstem'in Rahş adında akıllı ve kudretli bir atı ve her türlü darbeden koruyan bir zırhı olduğu söylenmektedir (Şemîsâ, 1375 hş: 292). Efsaneye göre Mâzenderân'da hapsolan Keykâvûs'u kurtarmak için Heft-Han denilen ve içerisinde devler, cadılar ve askerler olan yedi konaktan tek başına savaşarak geçmiş ve Keykâvûs'u kurtarmıştır (Onay, 2021: 187). Daha sonra üvey kardeşi Şeğad, ona bir tuzak kurması sonucu atı Rahş ile birlikte bir kuyuya düşerek ölmüştür (Yıldırım, 2008: 592).

Babası, günümüzde albinizm olarak bilinen hastalıktan dolayı saç sakalı ve kaşları doğuştan beyaz olarak dünyaya gelmiştir. Bu yüzden kendisine kocakarı anlamına gelen "Zal" lakabı takılmıştır. Bu yüzden doğu edebiyatında Rüstem-i Zal, Zaloğlu Rüstem, Rüstem-i Dastan vb. gibi isimlerle de anılmaktadır (Pala, 2020: 382).

Mevlânâ, yaklaşık olarak kırk iki yerde¹¹⁰ Rüstem'in ismini kullanmış ve Rüstem'in hikâyesine telmihte bulunmuştur. Gazellerinde Rüstem'in gücüne değinen şair, onun güçlü ve yiğit anlamına gelen "Tehmten" adlı lakabını da kullanmıştır. Onun savaşta filleri bile sinek gibi ezdiğini bildiren Mevlânâ, yoldaşının onun ve Hz. Ali gibi yiğit bir savaşçı olmasını arzuladığını bildirir:

چون پشه نموده وقت پیکار پیلان تهمتن قوی را

Tehmten bütün savaş vakti güçlü kuvvetli filleri sivrisinek gibi gösterir. (Mevlânâ, 1384 hş: 50)

زین همرهان سست عناصر دلم گرفت شیر خدا و رستم دستانم آرزوست

Şu ağır canlı yoldaşlardan bağımlı kopardım

¹⁰⁹ Pîşdâdîler döneminin yedinci hükümdarı.

¹¹⁰ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 34, 36, 53, 178, 215, 234, 269, 270, 336, 357, 358, 385, 430, 488, 512, 530, 563, 583, 636, 667, 677, 680, 697, 727, 751, 776, 818, 864, 892, 1020, 1039, 1047, 1169, 1290).

Allah'ın aslanını ve Rüstem-i Destan'ı arzuluyorum (Mevlânâ, 1384 hş: 176)

Mevlânâ, bazı yerlerde Rüstem gibi gücü dilden dile dolaşan kudretli savaşçıyı ve onun gibileri küçümseyerek bu dünyada gelip geçici olduklarını ve sadece hikâyelerinin kalacağını bildirmiştir. Fakat onun da Mevlânâ'nın aşk hikâyesinin yanında esamesinin okunmayacağını ve o hikâyenin içinde aciz bir kul olacağına değinmiştir:

رستم داستان و هزاران چو او بنده و بازیچه داستان ماست

Rüstem-i Destan ve onun gibi binlercesi

Bizim hikâyemizin kulu ve bir oyuncusudur (Mevlânâ, 1384 hş: 203)

Mevlânâ, yiğit bir savaşçının aldığı yaralara aldırış etmeden düşmana karşı güçlü durması gerektiğini, asıl yara almazsa namert bir korkak olduğunu bildirmiştir. Çünkü Rüstem gibi savaşçıların aldıkları yara onlara baldan tatlı bir ilaç gibi gelmiş, üzerine yağan oklardan da para yağmasından daha çok zevk almışlardır:

چو زخم تیغ نباشد به جنگ و نیزه و تیر چه فرق حیز و مخنث ز رستم و جاندار
به پیش رستم آن تیغ خوشتر از شکرست نثار تیر بر او لذیذتر ز نثار

Savaşta kılıç, mızrak ve ok yarası yoksa

Namerdin Rüstem ve muhafızdan ne farkı kalır

O kılıç Rüstem'e şekerden daha güzeldir

Ona okların saçılması para saçılmasından daha lezzetlidir (Mevlânâ, 1384 hş: 458)

Mevlânâ, Rüstem'i gücünden dolayı nefse benzetmiştir. Nefsi yenmek insanoğlu için Rüstem'i yenmek gibi oldukça zor ve meşakkatlidir. Fakat oruç tutmanın nefse karşı en güçlü silahlardan biri olduğunu bildiren Mevlânâ, insan Rüstem kadar güçlü bir nefse sahip olsa da nefsin oruç tuttuktan sonra gül yaprağı kadar aciz ve savunmasız kalacağını bildirmiştir:

گر چه نفست رستمی باشد مسلط بر دلت لرز بر وی افکند چون بر گل لرزان صیام

Nefsin gönlüne musallat olan bir Rüstem olsa da

Oruç onu gül yaprağının titremesi gibi titretir (Mevlânâ, 1384 hş: 639)

Mevlânâ, yiğit erlerden bahsederken çoğunlukla Rüstem'e değinmiştir. Rüstem gibi yiğit bir erin peşindeyken ilâhî sevgiliyi bulduğunu bildiren Mevlânâ, sevgilinin saflara sığmayan zamansız ve mekânsız, kudret sahibi olduğunu bildirmiştir. Çünkü

Rüstem ne kadar güçlü olsa da geçicidir ve bir gün herkes gibi son bulacaktır. Mevlânâ da Rüstem'in gücünün yaratıcısı olan sonsuz kudret sahibi, ilâhî sevgilinin yolunu seçtiğini söylemiştir:

من صف رستم دلان جستم بدیدم شاه را ترک آن کردم چو بی‌صف صفدری را یافتم

Ben Rüstem yürekliğin safını aradım; padişahı gördüm

Onu terk ettim çünkü saflara sığmayan safsız buldum (Mevlânâ, 1384 hş: 637)

Mevlânâ, âşıkların karşısında duran kötülerini de Rüstem'e benzetmiştir. Onlar her ne kadar Rüstem gibi güçlü kuvvetli olsa da âşıklar, zaten ilâhî sevgilinin uğrunda bin bir sıkıntı ve azap çekmişlerdir. Bu yüzden kafirlerin yaptıkları onları engellememiş aksine aşk ateşlerini daha da harlamıştır:

رستم که باشد در جهان در پیش صف عاشقان شب‌دیز می‌رانند خوش هر روز در دریای خون

Dünyada âşıkların safinin karşısında duran Rüstem de kim oluyor?

Onlar her gün kan denizinde kara yağız atlarını sürüyorlar (Mevlânâ, 1384 hş: 713)

Mevlânâ, sevgilinin gönlüne girmenin zor olduğunu bildirmiş ve her yiğidin harcı olmadığını söylemiştir. Fakat Rüstem'in Heft-Han'dan korkusuzca geçmesi gibi yürekli birinin de gönül yolundan geçeceğini bildirmiştir. Rüstem'den maksat âriflerdir. Mevlânâ, tek amacı sevgilinin gönlüne girmek olan âriflerin bu yolda korkusuzca canlarını hiçe saydığını ve karşısına çıkan hiçbir engele aldırış etmediklerini bildirmiştir:

بادیه‌ای هاب‌لست راه دل و کی رسد جز که دل پردلی رستم مردانه‌ای

Gönül yolu korkunç bir çöldür

Yürekli bir erkek olan Rüstem'den başka kim geçer (Mevlânâ, 1384 hş: 1222)

2.7. VÂMIK İLE AZRÂ

Yunan asıllı bir aşk hikâyesidir (Şemîsâ, 1375 hş: 598). Hakkında pek çok rivayet bulunan bu aşk hikâyesinin Unsûrî'nin birkaç dağınık beytinden başka günümüze ulaşan bir mesnevisi bulunmamaktadır (Yâhakkî, 1386 hş: 848).

Hikâyeye göre bir adada yaşayan hükümdarın, Azrâ adında bir kızı varmış. Azrâ'nın güzelliği dillere destan olmuştur. Hükümdar, kızını bir dakika olsun yanından ayırmamıştır. Öte yandan yakışıklı bir delikanlı olan Vâmık'ın üvey annesi çeşitli entrikalar çevirerek onun, babasıyla arasını bozmuş ve ülkesini terk etmesini sağlamıştır. Arkadaşıyla birlikte adanın yolunu tutan Vâmık, bir hanın önünden geçerken Azrâ'yı görmüş ve ilk görüşte birbirlerine âşık olmuşlardır. Aralarındaki aşkı anlayan Azrâ'nın annesi, olayı hükümdara anlatmıştır. Hükümdar, Vâmık'ı saraya çağırmış ve çeşitli imtihanlara sokmuştur. Sanatkâr ve çok zeki olan Vâmık, imtihanları birer birer başarıyla geçmiştir. Bir gece kimsenin ortalıkta olmadığını fırsat bilen Azrâ, Vâmık'ın odasına girmiştir. Fakat bunu gören saray görevlisi olayı hükümdara bildirince babası Azrâ'yı cezalandırmış ve Vâmık ile görüşmesini yasaklamıştır.

Bir süre sonra Azrâ'nın annesi vefat etmiş, babası da bir savaş sırasında öldürülmüştür. Ülkesi, düşmanlar tarafından ele geçirilen Azrâ, köle olarak satılmıştır. Yıllarca kölelik ve cariyelik yapan Azrâ, bir efendisine olanı biteni anlatınca efendisi onu azat etmiş ve Vâmık'a kavuşmasına yardım etmiştir (Tokmak, 2012: 503). Başka bir rivayete göre ise Azrâ, Vâmık'a hiçbir zaman kavuşamamış ve aşk acısı çekerek ölmüştür (Yıldırım, 2008: 708).

Yaklaşık on bir yerde¹¹¹ Vâmık ile Azrâ'nın aşkına değinen Mevlânâ, kendini aşkı arayan Vâmık'a benzetirken sevgilisini de Azrâ'ya benzetmiştir. Sevgilisine kendinden ayrı olduğu için sitemde bulunurken Azrâ gibi kaybolmamasını ve âşığından ayrılmaması gerektiğini dile getirmiştir:

فرد چرایی تو ز من؟ گر منی! از چه تو عذرای ای اگر وامقی؟

Bensen neden benden ayrısın

Eğer Vamık'san neden Azrâ'sın (Mevlânâ, 1384 hş: 1296).

Sevgiliye olan bağlılığını dile getiren Mevlânâ, Vâmık ile Azrâ'nın ismine değinmiştir. Bir resmin kendisini oluşturan yaratıcısından kaçamayacağını bildiren Mevlânâ, insanoğlunun da tıpkı o resim gibi ilâhî sevgiliden kaçmasının mümkün olmadığını bildirmiştir. Aynı şekilde Vâmık'ın Azrâ'dan bıkmasının ihtimal dâhilinde olmadığı gibi Mevlânâ da sevgilisinden bıkmasının imkânı olmadığını bildirmiştir:

¹¹¹ Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 11, 91, 216, 245, 788, 1233, 1272)

تو دیدی هیچ نقشی را که از نقاش بگریزد تو دیدی هیچ وامق را که عذرا خواهد از عذرا

Sen hiç ressamdan kaçan bir resim gördün mü?

Sen hiç Azrâ 'dan bıkacak bir Vâmık gördün mü? (Mevlânâ, 1384 hş: 29)

Mevlânâ, aşk ateşinde yananlardan bahsederken de Vâmık ve Azrâ hikâyesine değinmiştir. Âşığın sevgiliye olan aşkından dolayı tek bedende buluştuğunu bildiren Mevlânâ, sevgilide âşığı ve aşk ateşinde yanan salikleri görebileceğini bildirmiştir:

ببین عذرا و وامق را در آن آتش خلیق را ببین معشوق و عاشق را ببین آن شاه و آن طغرا

Azrâ 'ya ve Vâmık'a bak o ateşte yanan insanları (gör)

Sevgiliye ve âşığa bak o padişahı o tuğrayı gör (Mevlânâ, 1384 hş: 30)

2.8. VÎS VE RÂMÎN

Veys ve Râmîn veya Vîse ve Râmîn olarak da bilinen aşk hikâyesi, Eşkaniler dönemine dayanmaktadır (Yıldırım, 2008: 714). Konuyu mesnevi nazım türünde yazan ilk kişi Fahreddin Es'ad Cürcânî'dir (Yâhakkî, 1386 hş: 856).

Hikâyede anlatıldığı üzere Şah Mûbed isimli bir hükümdar, Şehrû adındaki bir kadınla anlaşmış ve eğer kızı olursa Mûbed'e eş olarak vereceğine dair söz vermiştir. Kadın, gerçekten bir kız çocuğu dünyaya getirmiş ve adını Vîs koymuştur. Fakat verdiği sözü tutan Şehrû, Vîs'i başkasına vermiştir. Bunun haberini alan Mûbed, Vîs'i almış ve zorla ülkesine getirmiştir. Mûbed'in kardeşi olan Râmîn, Vîs'i görür görmez âşık olmuştur. Mûbed sefere çıktığı sırada yalnız kalan iki âşık baş başa mutlu günler geçirmiştir. Sefer sırasında ikisinin haberini alan Mûbed, geri dönmüş ve ikisini de cezalandırmak için bir mahkeme kurmuştur. Vîs kurtulsa da Râmîn zindana atılmış ve bir süre zindanda kalmıştır. Daha sonra Mûbed, Râmîn'i Vîs'ten uzak tutmak için Gurab denilen yere vali olarak atamıştır. Bir süre orada kalan Râmîn, Vîs'i unutamamış ve ülkesine geri dönmüştür. Av sırasında Râmîn ile savaşılmaya karar veren Mûbed'e yaban domuzu saldırmış ve orada can vermiştir. Abisinin ölümünü fırsat bilen Râmîn hem tahtın yeni sahibi olmuş hem de Vîs ile evlenmiştir. Fakat kısa bir süre sonra Vîs hastalığa yakalanmış ve ölmüştür (Pala, 2020: 474-475).

Mevlânâ yaklaşık on yerde¹¹² Vîs ve Râmîn hikâyesine değinmiş ve diğer aşk kahramanlarıyla birlikte kullanmıştır. Aşktan bihaber olan cahillerin, gerçek âşık olan Vîs ile Râmîn ve onlar gibi aşk ateşinde yanan Vâmîk ve Azrâ'nın hikâyelerinden haberdar olmadığını bildirmiştir:

ندیده‌ای تو دواوین ویسه و رامین خوانده‌ای تو حکایات وامق و عذرا

Sen Vîse ve Râmîn'in divanlarını görmemişsin

Vâmîk ve Azrâ'nın hikâyelerini okumamışsın (Mevlânâ, 1384 hş: 91)

Mevlânâ, ilâhî sevgilinin kudretini anlatırken de Vîse ve Râmîn'in aşkına değinmiştir. O'nun gölgesinden bile aşka tutulan birçok Leylâ ve Mecnûn olduğunu söyleyen Mevlânâ, Yüce Allah'ın binlerce âşık yarattığını bildirmiştir. Âşıkların birbirine olan aşklarının büyüklüğünden hikâyeleri dilden dile dolaşmıştır. Mevlânâ, ilâhî kudret karşısında aciz ve zerre kadar küçük olan insanoğlunun aşkı bu denli büyükse bu aşkı yaratan Yüce Allah'ın aşkının ne denli kudretli olduğuna işaret etmiştir:

ز سایه تو جهان پر ز لیلی و مجنون هزار ویسه بسازد هزار گون رامین

Senin gölgenden dünya Leylâ ve Mecnûn'la dolmuş

Binlerce Vîse yaratır binlerce çeşit Râmîn (Mevlânâ, 1384 hş: 837)

Mevlânâ, sevgilinin nazından bahsederken de Vîs ve Râmîn hikâyesine değinmiştir. Niyaz yalvarmak, dua etmek anlamlarında kullanılır. Mevlânâ, sevgilinin nazlanmasının hakkı olduğunu söylese de niyazı da elden bırakmamak gerektiğini bildirmiştir. Çünkü tasavvuf ehlinde naz âşıklara, niyaz da âriflere özgüdür (Uludağ, 2007: 165). Tıpkı Râmîn'in âşıkken niyaz etmesi gibi:

اگر چه درخور نازی نیاز را مگذار برای رشک ز ویسه خوشست رامینی

Nazlanmak hakkın olsa da niyazı da bırakma

Vîse'yi kıskanmak için Râmîn'lik iyidir (Mevlânâ, 1384 hş: 1241).

¹¹² Diğer örnekler: (Mevlânâ, 1384 hş: 382, 775, 831, 871, 1168, 1272, 1031)

SONUÇ

Söz konusu çalışmada *Dîvân-ı Şems* adlı eserdeki dinî ve mitolojik şahsiyetler incelenmiş ve iki ayrı başlık altında ele alınmıştır. Dinî şahsiyetler; peygamberler, dört halife ve diğer dinî şahsiyetler olmak üzere üç ana gruba ayrılmıştır. Eserde peygamberler içerisinde Hz. Âdem, Hz. Circîs, Hz. Dâvûd, Hz. Eyyûb, Hz. Hızır, Hz. İbrâhim, Hz. İdrîs, Hz. İlyas, Hz. İsâ, Hz. İshak, Hz. İsmâil, Hz. Lokman, Hz. Lût, Hz. Muhammed (s.a.s), Hz. Mûsâ, Hz. Nûh, Hz. Sâlih, Hz. Süleyman, Hz. Yahyâ, Hz. Yakûb, Hz. Yûsuf, Hz. Yûnus ve Hz. Zülkarneyn'e yer verilmiş; bunlar içerisinde de en çok Hz. Yûsuf'a ve en az ise Hz. Zülkarneyn'e temas edilmiştir. En fazla kullanılan mazmunlardan olan Hz. Yûsuf, babası Hz. Yakûb, öz kardeşi Bünyâmin, diğer kardeşleri ve Züleyha gibi kendisiyle bağlantılı olan kişiler; kurt, kuyu, köle pazarı, rüya ve zindan gibi kıssada geçen kavramlar bünyesinde zikredilmiştir.

Dinî şahsiyetler bağlamında dört halifeye yani Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye işaret edilmiş ve bunlar içerisinde de en çok Hz. Ali'nin, en az da Hz. Osman'ın ismi kullanılmıştır. Yaklaşık yirmi yedi yerde ismi geçen Hz. Ali'nin "Murtazâ, Ebû Hasan, Hayder-i Kerrar ve Allah'ın aslanı" gibi çeşitli lakaplarına yer verilmiştir.

Dinî şahsiyetlerin son başlığı olan diğer dini şahsiyetlerde âlimler, kâfirler, sahabeler ve Kur'an'da adı geçen seçilmiş kullar yer almaktadır. Diğer dinî şahsiyetler kategorisinde Ashâb-ı Kehf, Âzer, Bâyezîd-i Bestâmî, Ca'fer-i Tayyâr, Cüneyd-i Bağdâdi, Ebû Cehil, Ebû Hureyre, Ebû Leheb, Hallâc-ı Mansur, Hasan, Hüseyin, Hüsameddin Çelebi, İbrâhim b. Edhem, Kârûn ve Yezîd'e yer verilmiş; bunlar içerisinde en çok Hallâc-ı Mansûr'a en az da Ebû Cehil ve Yezîd'e değinildiği tespit edilmiştir.

Mitolojik şahsiyetler altında ise efsanelere konu olmuş âşıklar ve halk kahramanları yer almaktadır. Bunlar; Cem, Ferîdun, Hüsrev, Şîrîn, Ferhad, Leylâ ile Mecnûn, Rüstem, Vâmık ile Azrâ, Vîs ve Râmîn'dir. Bu bağlamda en çok Leylâ ile Mecnûn'a yer verilirken en az Ferîdun'un ismi kullanılmıştır. Tasavvuf edebiyatında Leylâ ilâhî aşkı; Mecnûn ise dertleri ve sıkıntıları nedeniyle deliye dönen âşığı simgelemiş ve *Dîvân-ı Kebîr*'de altmış altı yerde isimleri zikredilmiştir.

Dîvân-ı Şems’teki gazellerin genelinde ilâhî sevgiliye olan özlem yansıtılmıştır. Aynı zamanda dünyanın geçici olduğu, bu yüzden dünya malına ve beşere gönül vermemek gerektiği bildirilmiştir. Bütün bunlar tanınmış karakterler üzerinden örneklendirilmiş ve telmih, teşbih, istiare, iktibas gibi edebi sanatlar bünyesinde gazeller zenginleştirilmiştir.

Mevlânâ’nın *Dîvân-ı Şems* adlı eserinde yer verilen dinî ve mitolojik şahsiyetlerin incelenmesi neticesinde gazellerdeki dağılımı ve kullanım amacı aşağıdaki tabloda verilmiştir:

İsim:	Kaç yerde kullanıldığı:	Kullanım amacı:
DÎVÂN-I ŞEMS’TE DİNÎ ŞAHSİYETLER:		
Peygamberler:		
H. Âdem	56	Şeytanın H. Âdem ve H. Havvâ’yı kandırmasına değinilerek nefse uymanın kötülüklerini anlatılmıştır.
H. Circîs	4	İlâhî aşk yolunda olan salih kulların sevgili uğruna canlarını hiçe saydıkları belirtilmiştir.
H. Dâvûd	24	Hükümdarlık tahtında bile Allah’ı zikretmesine ve demiri, aşkın verdiği güçle eliyle eritmesine işaret edilmiştir. Aynı zamanda sesinin güzelliğini sevgilinin sesine benzetilmiştir.
H. Eyyûb	17	Hastalanıp kalkamayacak duruma gelmesine rağmen sabırla beklemesine ve sonunda Allah’ın onu mükâfatlandırıp sağlığına kavuşmasına temas edilmiştir.
H. Hızır	73	Hayat suyundan içip ölümsüz olsa dahi dünyanın geçici olduğu ve ilâhî sevgilinin kudretinin her şeyden yüce olduğu aktarılmıştır.

Hız. İbrâhım	60	İlâhî sevgiliye tam bir aşkla bağlanınca Nemrud'un ateşinin yakmayacağı bildirilmiştir.
Hız. İdrîs	5	Hız. İdrîs'in cennet ve cehennemi görmesine telmihte bulunularak âşığın, onun gibi ölüp dirildiğine ve onun gibi salih bir kul olduğuna değinilmiştir.
Hız. İlyâs	7	Âb-ı hayâta ulaştığı inanılarak ölümsüz olduğunu fakat ölümsüzlüğe erdiği dünyanın geçici olduğu bildirilmiştir.
Hız. İsâ	129	Şifa veren ve ölüleri diriltten nefesi sevgilinin nefesine teşbih edilerek sevgilinin aşkından bitap düşmüş âşığına şifa vermesi istenmiş, bazen de kıyamet yaklaşınca Mesih'in gökten inip insanları kurtaracağı inancına değinilerek sevgilinin gelip âşığını kurtarmasına işaret edilmiştir.
Hız. İshak	7	Kurban edileceğini bilse bile âşığın sevgili uğrunda ölümü göze almasına değinilmiştir.
Hız. İsmâil	9	Âşığın sevgilisine karşı olan sadakati bildirilmiştir.
Hız. Lokman	10	Sevgilinin yüceliğini belirtmek için bilgisine başvurulmuş O'nun bilgisinin karşısında ölümlü olan insanın bilgisinin bir değerinin olmadığı anlatılmıştır.
Hız. Lût	3	Helak olan kavmini, âşığın sevgiliye kavuşma ümidinde olan virane gönlüne teşbih edilmiştir.
Hız. Muhammed (s.a.s)	133	Mi'raca yükselmesi âşığın sevgilisine kavuşmasına benzetilmiştir. Nurani güzelliğinin de ilâhî sevgilinin nurundan aldığı bildirilmiştir.

Hız. Mûsâ	176	Âşığın gece vakti Hız. Mûsâ'nın gördüğü ateşin peşinde olduğı bildirilmiş, asaya ve beyaz bir ele sahip olursa da asıl dayanağın ve nurun sevgili olduğundan bahsedilmiştir.
Hız. Nûh	49	Günümüzde dünyevi telaşlar tufana, Nûh (a.s) da bu telaşlardan kurtaran sevgiliye benzetilmiştir.
Hız. Sâlih	5	Semud kavminin sonunu getiren devenin haykırışını insanlığın sonunu getirecek olan İsrail'in suruna teşbih edilmiştir.
Hız. Süleyman	89	Bazen padişahlık tahtı gönül tahtına benzetilmiş, bazen Hız. Süleyman'a cinlerin bile tâbi olmasından dolayı sevgilinin yerine koyulmuş, bazen de yüzüğün üstündeki mühür, sevgilinin dudağına teşbih edilmiştir.
Hız. Yahyâ	3	Cehennem korkusuyla sürekli üzgün olmasına değinilmiş ve peygamber olsa bile sevgilinin huzurunda değersiz olduğü bildirilmiştir.
Hız. Yakûb ve Hız. Yûsuf	222	Hız. Yûsuf'un güzelliğı sevgiliye, atıldığı kuyu nefse veya insanı öldüren gama, kurt, insanın içindeki kötülüğē, Hız. Yakûb'la kavuşması da âşığın sevgilisine kavuşmasına teşbih edilmiştir.
Hız. Yûnus	12	Balığın karnında Allah'ı zikreden Hız. Yunus'un Hakk'ın katında üstün olduğü bildirilmiş ve salikin nerede olursa olsun Allah'ı anması gerektiğini bildirilmiştir.
Hız. Zülkarneyn	2	Aşığın gönlüne taht kuran sevgili Hız. Zülkarneyn'e benzetilmiştir.

Dört Halife		
Hiz. Ebû Bekir	11	Mağarada Hiz. Muhammed'le (s.a.s) birlikte kalmasına, onu aşkla korumasına değinilmiş ve dostluğu sevgiliye duyulan aşka benzetilmiştir.
Hiz. Ömer	15	Allah'ın kurduğu tuzağın en hayırlısı olduğu anlatılmış ve Hiz. Muhammed'i (s.a.s) öldürmek uğruna çıkılan yolda âşık olarak dönülmesine değinilmiştir.
Hiz. Osman	7	Geçmiş geride bırakmak gerektiğini anlatırken Hiz. Ömer'in şehit edildikten sonra yerine Hiz. Osman'ın geldiğinden bahsedilmiştir.
Hiz. Ali	27	Dünya işlerini bir kenara bırakıp tebliğ yolunda ilerleyen Hiz. Ali'yi örnek alması ve onun gibi nefsinin bir kenara bırakması gerektiği bildirilmiştir.
Diğer Dinî Şahsiyetler		
Ashâb-ı Kehf	14	İnsanın gönlünü batıla kaptırdığı bir çağda sevgili yolunda olan gençlerin yıllarca uyusa bile Allah katında uyanık olduğunu ve gönüllerinin aşkla dolduğu bildirilmiştir.
Âzer	10	Sevgiliye benzetilerek yaptığı pıtlar, sevgilinin elinde oyuncak olan âşığa teşbih edilmiştir.
Bâyezîd-i Bestâmî	22	İlâhî aşk şarabından içen saliklerden olduğu bildirilmiş ve aşk yolunda ilerleyenlerin Bâyezîd'le aynı mecliste şarap içmesi gerektiğine temas edilmiştir.
Ca'fer-i Tayyar	19	Dervişin aşk uğruna çıktığı dikenli ve taşlı yolun sonunda kanatlarla mükâfatlandırılmasına işaret edilmiştir.

Cüneyd-i Bağdâdî	10	Aşk yolunda olanlara yoldaş olacak ve aşk meclisinde dostluk edecek kişilerin, Cüneyd gibi âşıklar olacağı bildirilmiştir.
Ebû Cehil	7	Kendini geliştirmemiş bilgisizler ve Hakk'a âşık olanları anlamayıp meczup gibi görenler, Ebû Cehil'e teşbih edilmiştir.
Ebû Hureyre	9	Ebû Hureyre'nin heybesi âşığın gönlüne benzetilmiş ve sevgilinin o gönle sığmayacak kadar yüce olduğuna değinilmiştir.
Ebû Leheb	10	Aşktan nasibini almamış basit insanlara teşbih edilmiştir.
Hallâc-ı Mansûr	37	Âşığın, cahil ve kör toplumun bulunduğu yerde aşktan bahsetmesi darağacına götürse bile ölüme gülerek gittiği bildirilmiştir.
Hasan Hüseyin	9	İki kardeşin de şehit edilmesine değinilerek, aşk uğruna canını hiçe sayan salih kullara temas edilmiştir.
Hüsameddin Çelebi	9	Mevlânâ'nın müridi olan Hüâmeddin Çelebi, övülmek amacıyla bazı yerlerde gazellerin makta beytinde mahlas olarak kullanılmıştır.
İbrahim Edhem	9	Aşk şarabı içmiş âşığa teşbih edilmiştir.
Kârûn	26	Dünya peşinde koşanların akıbeti Kârûn'a benzetilmiştir.
Yezîd	7	Müslümanlar arasında kan dökülmesine sebep olduğu için zalim olarak nitelendirilmiş ve kötü kalpli insanlar Yezid'e teşbih edilmiştir.

Mitolojik Şahsiyetler:		
Cem veya Cemşid	8	Kadehin dünyada olup biteni ayan beyan göstermesi gönül gözüne benzetilmiştir.
Feridun	6	İnsanoğlunun hak ettiğini sonunda alacağı ve etrafında Gâve gibi yol göstericiler olması gerektiği bildirilmiştir.
Hüsrev Şirin Ferhad	36	Aşk uğruna yapılanların mübah olduğu bildirilmiştir.
Leyla ile Mecnun	66	Mecnûn'un Leylâ'ya olan aşkıdan gönül perdesinin açılmasına değinilmiş, Hakk'a olan âşıklar da Mecnûn'a benzetilmiştir.
Mahmud ile Ayaz	16	Ayaz'ın sultan Mahmud'un kölesi olması gibi âşığın da sevgilisine köle olduğu belirtilmiştir.
Rüstem	42	Güçlü kuvvetli bir savaşçının bazen Rüstem gibi olması gerektiği bildirilmiş, bazen de onun ilâhî sevgilinin kudreti karşısında güçsüz olduğuna işaret edilmiştir.
Vâmık ile Azrâ	10	Âşık, aşkı arayan Vâmık'a sevgili de Azrâ'ya teşbih edilmiştir.
Vîs ve Râmîn	10	Diğer âşıklarla birlikte kullanılmış ve aşktan haberi olmayanların onların halinden anlamayacağına işaret edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa. (1997). *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*. İstanbul: Akit.
- Akalın, K. H. (2014). “Yunan-Roma Uygarlığında İnsan-Tanrılara Tapınma Töreni Olarak: Kilise Ekmek-Şarap Ayini”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (41), 130-160.
- Albayrak, N. (1993). “Cem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, VII, 279-280.
- Ateş, A., “Ölülerin Nasıl Diriltildiğinin Kuşlar Üzerinden Hz. İbrahim’e Gösterilmesi (Bakara 260. Ayetin Anlamı ile İlgili Bir Değerlendirme)”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 2016, 9-34.
- Ateş, S. (1993). “Cüneyd-i Bağdâdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, VIII, 119-121.
- Attar, F. (1336 hş). *Tezkiretü'l Evliyâ*. Tahran: Mektebetü'l Edebiyatü'l Mühtessati.
- Aydınoglu, C. (2010). *H. İbrahim'den Bugüne İnsanlığın Direniş Tarihi*. Ankara: Evren Yayınları.
- Ayvallı, R. (2009). *İki Cihan Güneşi Hazreti Muhammed'in Hayatı*. İstanbul: Berekât Yayınevi.
- Batuk, C. (2006). “Nemrud”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXII, 554-555.
- Bayer, İ., “Mûsâ Kıssasında Yer Alan “Ateşte Olan/Olanların Kimliği Üzerine Tartışmalar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17(1), 2017, 43-62.
- Berki, A. H. ve Keskioglu, O. (2014). *Hâtem'l Enbiyâ Hazreti Muhammed ve Hayâtı*. Ankara: DİB Yayınları.
- Bolay, S. H. (1988). “Âdem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, I, 358-363.
- Cebecioğlu, E. (1988). “Hallac-ı Mansûr”. *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, XXX, 329-350.

- Cebecioğlu, E. (2005). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları.
- Celâleddin Muhammed b. Muhammed Mevlevî. (1386 hş). *Mesnevî-yi Manevi*. Tahran: Hermes.
- Cilacı, O. (1997). “Havâri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XVI, 513-516.
- Çakan, İ. L. ve Solmaz, N. M. (2020). *Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çelebi, İ. (2008). “Rüya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXV, 306-309.
- Çelebi, İ. (1998). “Hızır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XVII, 406-409.
- Demircan, A. (2009). “Sevr Mağarası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXVII, 5-6.
- Demirci, K. Ve Çelebi, İ. (2019). “Deccal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, IX, 69-72.
- Döğüş, S. “Anadolu’da Hızır-İlyas Kültü ve Hıdırellez Geleneği”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (74), 2015, 77-100.
- Durmuş, İ. ve Yazıcı, T. (2003). “Leylâ ve Mecnûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, XXVII, 159-160.
- Ebû Cafer Muhammed Bin Cerîr’üt Taberî. (2021). *Tarih-i Taberî*. (Çev.: M. Faruk Gürtunca). İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- Eflâkî, A. (1973). *Âriflerin Menkıbeleri I-II*. (Çev.: Tahsin Yazıcı). İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Erkan, M. (1999). “Hüsrev ve Şîrin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XIX, 53-55.
- Ersöz, İ. (1991). “Ashâb-ı Kehf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, III, 465-467.

- Fayda, M. (1994). “Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı X, 101-108.
- Fayda, M. (2020). “Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı XXX, 406-421.
- Fayda, M. (2007). “Ömer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXIV, 44-51.
- Ferîdûn İbn-i Ahmed Sipehsâlâr. (2020). *Menâkıb-ı Hazreti Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*. (Çev.: Ahmed Avni Konuk).
- Fırlalı, E. R. (1989). “Ali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, II, 371-374.
- Fırlalı, E. R. (1997). “Hasan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XVI, 282-285.
- Fırlalı, E. R. (1998). “Hüseyin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XVIII, 518-521.
- Güç, A. (2009). “Sâlih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXVI, 32-33.
- Gündüzöz, S. (2004). “Kur’ân Anlatımında Paradigmatik Yapı: Yusuf Kıssası Örneği”. *Ekev Akademi Dergisi*, 8(18), 61-73.
- Gündüz, Ş. (2003). “Maniheizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, XXVII, 575-577.
- Hamîdullah, M. ve Avcı, C. (2012). “Uhud Gazvesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XLII, 54-57.
- Hamîdullah, M. (1998). “Hendek Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XVII, 194-195.
- Hamîdullah, M. (1998). “Hudeybiye Antlaşması”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XVIII, 297-299.
- Harman, Ö. F. (1994). “Dâvûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, IX, 21-24.

- Harman, Ö. F. (1994). “Eyyûb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XII, 16-17.
- Harman, Ö. F. (1996). “Firavun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XIII, 118-121.
- Harman, Ö. F. (2000). “İbrâhim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXI, 266-272.
- Harman, Ö. F. (2000). “İdrîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXI, 478-480.
- Harman, Ö. F. (2000). “İlyâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXII, 160-162.
- Harman, Ö. F. (2000). “İsâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXII, 465-472.
- Harman, Ö. F. ve Kurnaz, C. (1998). “Hüdhüd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XVIII, 461-462.
- Harman, Ö. F. (2001). “Kârûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXIV, 519-520.
- Harman, Ö. F. (2000). “Lokman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, XXVII, 205-206.
- Harman, Ö. F. (2000). “Meryem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXIX, 236-242.
- Harman, Ö. F. (2020). “Mûsâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXI, 207-213.
- Harman, Ö. F. (2007). “Nûh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXIII, 224-227.
- Harman, Ö. F. (2010). “Süleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXVIII, 56-60.
- Harman, Ö. F. (2013). “Yakûb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XLIII, 274-276.

- Harman, Ö. F. (2013). “Yûnus”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XLIII, 597-599.
- Harman, Ö. F. (2013). “Yûsuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, XLIV, 1- 5.
- Hizmetli, S. (1991). *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devrine Kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- İbn Hişam. (1971). *Hiz. Muhammed'in Hayatı (es-Siretün-Nebeviyye)*. (Çev.: İzzet Hasan ve Neşet Çağatay). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. (1971).
- İbn İshâk. (2021). *Sîretü İbn İshâk*. (Çev.: Selahattin Yıldırım). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- İçli, A. (2013). “Yusuf Kıssası ve Beyrek Hikâyesinde Gömlek Sembolizmi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(26), 267-274.
- İmam Buhârî. (2009). *Sahih Buhârî*. (Çev.: Soner Duman). İstanbul: Ravza Matbaacılık.
- İmam Müslim. (2020). *Sahih Müslim Tercüme ve Şerhi*. (Çev.: Ahmed Davudoğlu). İstanbul: Şifa Yayınevi.
- İpşirli, M. (1991). “Âsaf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, III, 455.
- Kahraman, F., “Bir Tefsîr-Kelâm Problemi: Hz. Âdem'in Yasak Ağaca Yaklaşması”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(27) 2013/1, 191-226.
- Kandemir, M. Y. (1994). “Ebû Hüreyre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, X, 160-167.
- Kapar, M. A. (1994). “Ebû Cehil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, X, 117-118.
- Kapar, M. A. (1994). “Ebû Leheb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, X, 178-179.
- Kılıç, Ü. (2013). “Yezid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. XLIII, 513-514.
- Köksal, M. A. (2021). *Peygamberler Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Köksal, M. A. (1987). *İslâm Tarihi*. İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Kufacı, O. (2019), “Coğrafyanın Bâkî Divanı’na Aksi: Ülke ve Bölge Adları”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]*, 2 (1), 377-424.
- Kurt, A. O. (2010). “Tâlût”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXIX, 552-553.
- Mevlânâ. (2020). *Dîvân-ı Kebîr*. (Çev.: Abdülbâki Gölpınarlı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (1941).
- Mevlânâ Celâleddîn Muhammed. (1384 hş). *Külliyât-ı Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî*. Tahran: Muhammed.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Muhammed-i Mevlevî-yi Rûmî. (1351 hş). *Külliyât-ı Şems-i Tebrîzî*. Tahran: İntişarât-i Emîrkebîr.
- Mürvetî, S. ve Sâkî, S. (1390 hş). “Berresî-yi tatbîkî-yi kıssâ-i hazret-i Yûsuf der Kur’ân-ı Kerîm ve Tevrât”. *Marifet-i Edyân*, 3(2): 5-24.
- Ocak, A. Y. (1998). “Âb-ı Hayât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, I, 1-3.
- Onay, A. T. (2021). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Öngören, R. (2004). “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, XXIX, 441-448.
- Öngören, R. (2000). “İbrâhim b. Edhem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXI, 293-295.
- Önkal, A. (1992). “Ca’fer b. Ebû Tâlib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, VI, 548-549.
- Önkal A. ve Bozkurt N. (1994). “Deve”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, IX, 222-226.
- Öz, M. (2007). “Râfizîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXIV, 396-397.

- Öz, M. ve Sarıkaya, M. Y. (2013). “Zülfikar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XLIV, 553-556.
- Özaydın, A. (2009). “Sencer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXVI, 507-511.
- Öztürk, M. (2013). “Zülkarneyn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XLIV, 564-567.
- Pala, İ. (2021). *Ansiklopedik Divan Şiiri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Safâ, Z. (1372 hş). *Târih-i Edebiyyât der Îrân*. (2). Tahran: Firdevs.
- Salihoğlu, M. (2009). “Sâmirî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXVI, 78-79.
- Schimmel, A. (2007). “Rumi'nin Nazmında Mesih ve Meryem ile İlgili Şiirsel İmgeler” (Çev.: Mehmet Şahin). *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(Mevlânâ Özel Sayısı), 155-169.
- Sevgi, H. A. (1998). “Hüsâmeddin Çelebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XVIII, 512.
- Sultan Veled. (2017). *İbtidâ-Nâme*. (Çev.: Abdülbâki Gölpınarlı). İstanbul: İnkılâp.
- Sümer, F. (1989). *Eshabü'l-Kehf (Yedi Uyurlar)*. [Elektronik Sürüm]. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şahan, Ramazan. (2019). "Hz. İbrahim'in Konukları Bağlamında Kur'an'da Lafzî Müteşabih", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 244- 280.
- Şahin, R., “Eyyûb Peygamberin Hastalıkla İmtihani”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 18(Aralık), 2022, 205-231
- Şemîsâ, S. (1375 hş). *Ferheng-i Temîhât*. Tahran: Mecid.
- Tirmîzî. (t.y.). *Sünen-i Tirmîzî Tercümesi*. (Çev.: Osman Zeki Mollamehmetoğlu). İstanbul: Yunus Emre Yayınevi.
- Tosun, N. (2013). “Zünnûn el-Mısrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XLIV, 575-576.

- Tümer, G. (1991). “Âzer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, IV, 316-317.
- Tümer, G. (1993). “Circîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, VIII, 26.
- Uludağ, S. (1992). “Bâyezîd-i Bistâmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, V, 238-241.
- Uludağ, S. (1997). “Hallac-ı Mansûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XV, 377-381.
- Uludağ, S. (1998). “Hırka”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XVII, 373-374.
- Uludağ, S. (2009). “Sidretü'l Müntehâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXVII, 151-152.
- Uzun, M.İ. (2008). “Rûhulkudûs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXV, 217-218.
- Uzun, M.İ. (2010). “Süreyyâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXVIII, 162-164.
- Tokmak, A. N. (2012). “Vâmık ve Azrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XLII, 503-504.
- Waardenburg, J. (2004). “Meryem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXIX, 306-309.
- Yâhakkî, M. C. (1386hş). *Ferheng-i Esâtîr ve Dâstân-i Vârehâ der Edebiyât-i Fârsî*. Tahran: Ferheng-i Muasır.
- Yar, E. (2006). “Hz. İbrahim ve Akılcı Metodu”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 87-104.
- Yaylalı, Y. (2017). “İbn Yemîn’in Gazellerinde Çiçekler, Ağaçlar ve Meyveler”, *ilted: İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 48, 271-297.
- Yaylalı, Y. (2014). “Klasik Fars Şiirinde Hz. Nuh”, *Şarkiyat Mecmuası*, (25), 233-261.

- Yazıcı, T. (1995). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XLII, 503-504.
- Yücetürk, O. S. “Belkıs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XII, 396.
- Yıldırım, N. (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı.
- Yıldız, H. D. (Ed.). (1989). *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları.
- Yiğit, İ. (2007). “Osman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXIII, 438-443.

DİZİN

- Abdulmuttalib, 49
 Abdülbâki Gölpınarlı, VIII, 163, 164
Ahmed, 36, 37, 45, 49, 50, 53, 58, 59,
 73, 80, 103, 126, 161
 Amr b. Hişam, 118
 Arap, 141
 Âsaf, 73, 162
 Ashâb-ı Kehf, IV, 111, 112, 113, 153,
 157, 161
 Attâr, 3
 Ayaz, V, 145, 146, 159
 Âzer, IV, VIII, 27, 30, 31, 113, 114,
 153, 157
 Azrâ, V, 149, 150, 151, 152, 153, 159,
 164
 Bahâeddin Veled, VI, VII, 1, 3
 Bâyezîd-i Bestâmî
 Bâyezîd, IV, 2, 33, 71, 114, 115, 116,
 118, 133, 134, 153, 157, 164
 Bedir, 51
 Belh, VI, VIII, 1, 129
 Belkıs, III, 77, 78, 79, 164
 Bîsütun, 138
 Burak, 50, 54
 Bünyâmin, IV, 82, 96, 97, 153
 Ca'fer-i Tayyâr
 Ca'fer, IV, 116, 117, 153
Câlût, I, 13, 14
 Cebraîl, 32, 37, 38, 40, 48, 49, 50, 54,
 56, 70, 92, 109
 Cem
 Cemşîd, V, 135
 Circîs, I, 11, 12, 153, 154
 Cüneyd-i Bağdâdî
 Cüneyd, IV, 115, 117, 118, 122, 157
 Dahhak, 136, 137
 Deccal, 11, 41, 42
 Dicle, 123, 127
 Dokyanus, 111
 Ebû Bekir, IV, 2, 50, 51, 56, 102, 103,
 104, 105, 106, 108, 153, 157, 161
 Ebû Cehil, IV, 50, 51, 118, 119, 153,
 158
 Ebû Hasan, 109, 110, 153
 Ebû Hureyre, IV, 104, 108, 120, 121,
 153, 158
 Ebû Leheb, IV, 50, 119, 121, 122, 153,
 158
 Ebû Tâlib, 49, 50, 116
 Ebû Yezid, 2
 Ebû'l Kasım, 49
Edhemoğlu, 44, 129, 130
 Eflâkî, 1, 2, 3, 4, 128, 161
 Emevî, 133
 ene'l-Hak, 122, 123, 124, 125
 Fahreddin Es'ad Cürcânî, 151
 Ferhad, V, 138, 139, 140, 141, 153, 159
 Ferîdun, V, 136, 137, 138, 153
Fîhi Mâ Fîh, 3
 Firavun, III, 58, 59, 62, 63, 64, 65
 Gâve, 137, 159
 Habeş, 53, 116
 Hacer, 32, 45
 Halep, 1
 Halil, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 45
 Hallac-ı Mansûr
 Mansûr, 44, 160, 164
 Hallâc-ı Mansûr
 Mansûr, IV, 44, 122, 123, 124, 125,
 153, 158
 Hamuş, 4
 Hannâne, III, 54, 55
 Hârûn, 35, 59
 Havâri, 36, 37, 160
 Hayber, 109
 Heft-Han, 147, 149
 Hendek, 51, 161
 Hîra, 49
 Hristiyan, 11
 Hudeybiye, 52, 161
 Hutun
 Hıtâ, 48, 70
 Hüdhd, III, 76, 77, 78, 79, 162
 Hüsâmeddin Çelebi
 Hüsâmeddin, IV, 4, 128, 153, 163
 Hüsrev, V, 20, 138, 139, 140, 153, 159
 Hz. Âdem
 Âdem, I, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 153, 154,
 162
 Hz. Ali, IV, 50, 106, 108, 109, 110,
 126, 147, 153, 157
 Hz. Dâvûd

- Dâvûd, I, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 73, 153, 154
 Hz. Ebû Bekir
 Ebû Bekir, 56, 102, 103
 Hz. Eyyûb
 Eyyûb, I, II, 17, 18, 19, 20, 153, 154
 Hz. Hamza, 51
 Hz. Hasan
 Hasan, 110, 126, 127
 Hz. Hatice, 49, 50, 108
 Hz. Havvâ, I, 6, 8, 9, 10
 Hz. Hızır
 Hızır, II, 21, 22, 23, 24, 25, 35, 153, 154
 Hz. Hüseyin
 Hüseyin, 126, 127, 133
 Hz. İbrâhim
 İbrâhim, II, 12, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 44, 45, 81, 92, 99, 113, 153, 155
 Hz. İdrîs
 İdrîs, II, 34, 153, 155
 Hz. İlyas
 İlyas, 22, 153
 Hz. İlyâs
 İlyâs, II, 35, 155
 Hz. İsâ
 İsâ, II, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 48, 52, 53, 79, 131, 153, 155
 Hz. İshak
 İshak, II, 12, 17, 32, 44, 45, 50, 92, 102, 105, 153, 155
 Hz. İsmâil
 İsmâil, II, 32, 33, 44, 45, 46, 153, 155
 Hz. Lokman
 Lokman, II, 46, 47, 153, 155
 Hz. Lût
 Lût, II, 32, 48, 153, 155
 Hz. Meryem
 Meryem, II, 36, 38, 39
 Hz. Muhammed, 51
 Muhammed, II, III, 1, 2, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 116, 118, 119, 120, 121, 126, 127, 153, 155, 157, 160, 161, 162, 163
 Hz. Mûsâ
 Mûsâ, III, 3, 13, 21, 22, 25, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 130, 132, 153, 156, 160
 Hz. Nûh
 Nûh, III, 28, 33, 47, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 153, 156
 Hz. Osman
 Osman, IV, 107, 108, 109, 153, 157
 Hz. Ömer
 Ömer, IV, 104, 105, 106, 107, 153, 157
 Hz. Sâlih, III, 71, 72, 153, 156
 Hz. Süleyman
 Süleyman, III, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 153, 156
 Hz. Yahyâ, III, 79, 80, 153, 156
 Hz. Yakûb, III, IV, 81, 82, 85, 86, 87, 88, 92, 96, 97, 98, 153, 156
 Hz. Yûnus
 Yûnus, IV, 99, 100, 101, 118, 153, 156
 Hz. Yûsuf
 Yûsuf, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 153
 Hz. Zülkarneyn, IV, 101, 102, 153, 156
 Irak, 126
 İblis, 5, 6, 7, 8, 9
 İbn Selâm, 141
 İbrâhim b. Edhem, V, 129, 153, 163
 İfrit, 74
 İran, VI, 1, 107, 122, 135, 136, 147
 İskender, 22
 İsrailoğulları, 13, 36, 37, 40, 59, 80
 Kâbe, II, 32, 33, 52
 Kâmil-i Tebrîzî, 2
 Kârûn, V, 41, 60, 63, 130, 131, 132, 133, 137, 153, 158, 162
 Kays, 141
 Ken'an, 85, 86, 96, 98
 Kerbela, 126
 Keykâvûs, 147
 Kıtmir, 111, 112, 113
 Kızıldeniz, 59
 Konya, 1, 2, 3, 108, 128
 Kûfe, 126
 Leylâ, V, 141, 142, 143, 144, 145, 152, 153, 159
 Mahmud, V, 145, 146, 159

- Mani, 114
 Mecâlis-i Seb'a, 3
 Mecnûn, V, VIII, 141, 142, 143, 144,
 145, 152, 153, 159
 Mecûc, 102
 Medain, 138
 Medine, 50, 51, 56, 102, 108, 126, 133
 Medyen, 58, 59, 61
 Mekke, 32, 45, 49, 50, 51, 52, 54, 121,
 133
Mektûbat, 4
Menâkıbu'l Ârifîn, 2, 128
 Mesih, II, 37, 39, 40, 41, 42, 155
Mesnevi, 3, 4, 128
 Mesud, 145
 Mevlânâ, VI, VII, VIII, 1, 2, 3, 4, 6, 7,
 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18,
 19, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30,
 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40,
 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 52, 53,
 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63,
 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73,
 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84,
 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94,
 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103,
 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110,
 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118,
 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125,
 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132,
 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139,
 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146,
 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154,
 158, 161, 163
 Mısır, 36, 42, 58, 59, 61, 64, 81, 82, 84,
 85, 86, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98,
 126
 Mihîn Bânû, 138
 Moğol, 1
 Muaviye, 126, 133
 Mûbed, 151
 Murtazâ, 104, 109, 110, 153
Mustafa, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 104,
 122
 Mûte, 116
 Nasıra, 36
 Nemrud, II, 26, 27, 28, 29, 30, 113, 155,
 160
 Nil, 58
 Nur Dağı, 49
 Râfîzî, 106
 Rahş, 147
 Râmîn, V, 151, 152, 153, 159
 Rûhu'l emîn, 70
 Rum, 53, 138
 Rüstem, V, 147, 148, 149, 153, 159
 Sam, 37
 Sâmîrî, 59, 163
 Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, 142
 Selahaddîn-i Zerkûb
 Selahaddîn, 4
 Semud, 48, 71, 72, 156
 Senâi, 3
 Sencer, 139
 Sevr Dağı, 51, 56
 Seyyid Burhaneddin, VI, VII, 1
 Sidretü'l Müntehâ, 142
 Simurg, 147
 Sultan Veled, 1, 2, 3, 128, 164
 Suriye, 51, 85
 Şam, 1, 2, 3, 49, 108, 126
 Şapur, 114
 Şems, VI, VIII, 1, 2, 3, 4, 58, 61, 82, 83,
 85, 91, 92, 108, 128, 135, 144, 145,
 146, 153, 154, 163
 Şemseddîn-i Perende, 2
 Şems-i Tebrîzî, VI, 1, 2, 61, 85, 91, 108,
 144, 146, 163
 Şimr, 126
 Şîrîn, V, 138, 139, 140, 153
 Tâlût, 13, 14, 163
 Târeh
 Târah, 113
 Tebriz, 1, 61
 Tehmten, 147
 Tûr, 58, 59, 60, 61, 62, 122
 Türk, VI, 1, 161, 162, 163, 164
 Uhud, 51, 161
 Uriya, 16
 Vâmık, V, 149, 150, 151, 152, 153, 159,
 164
 Vîs
 Veys, V, 151, 152, 153, 159
 Yahudi, 51, 81
 Yecüc, 102
 yed-i beyza, 59

Yezîd, V, 115, 116, 126, 127, 128, 133,
 134, 153, 158
 Yunan, 149
 Yûsuf, III, IV, VIII, 17, 42, 53, 64, 65,
 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89,
 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99,
 101, 153, 156

Zeyd b. Harise, 50
 Züleyha, IV, 81, 82, 92, 93, 94, 95, 153
 Zülfikar, 108, 109, 163
Zülkiñl, 34
 Zünnûn el-Mısrî, 118, 164

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Rabia ARAS
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Yüksek Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	2024